

Tartalomjegyzék

Trianon 100

- 3** Bevezető gondolatok
- 5** **A. Sajti Enikő:** A remény napjai (tanulmány)
- 39** **Ózer Ágnes:** Sorsunk, Trianon (tanulmány)
- 57** **Orcsik Károly:** Trianon hatása a délvidéki katolikus magyarok életére (tanulmány)
- 80** **Losoncz Alpár:** Különbségben létezni (esszé)
- 99** **Németh Ferenc:** Ajtónyitás az irodalmi átjárhatóságnak (tanulmány)
- 118** **Szénási Zoltán:** Az Igazság elkiáltása (tanulmány)
- 131** **Mészáros Zoltán:** Trianon, az én Trianonom (jegyzet)

A fedőlapon és a számban **Pesti Emma** alkotásait közöljük.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2020. június.
Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 1400 dinár. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR – Készült a Grafoprodukt nyomdájában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő
Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék :
Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

Trianon 100

Bevezető gondolatok

Június 4-én volt száz éve annak, hogy a magyar kormány küldöttei, Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és Benárd Ágost népjóléti miniszter a Nagy Trianon-palotában aláírták a vesztes világháborút lezáró békeszerződést. Magyarország népessége ezzel 18,2 millióról 7,6 millióra, területe pedig 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezerre csökkent. A határokon kívül rekedt magyarság különböző stratégiák szerint működött a hétköznapiakban, amelyeket gyökeresen változtattak meg a határmódosítások következményeként meghozott közigazgatási és gazdasági intézkedések. Mivel Trianon mint transzgenerációs választott trauma a kollektív emlékezet részeként ma is meghatározza a vajdasági magyarság önmagáról való gondolkodását, a *Híd* folyóirat Trianon-blokkjának központi témája az ebből a „társadalmi fájdalomból” konstruálódó identitás változásainak tükrében a következő volt: mitől választott el és mivel kötött össze bennünket a békediktátum? Beszélhetünk-e pozitív hozadékokról, ami a délvidéki magyarság történelmi szerepét és kulturális felismerhetőségét illeti?

Megszólítottunk és együtt gondolkodásra invitáltunk történészeket, filozófusokat, szociológusokat, jogászokat, egyháztörténészeket és irodalomtörténészeket, lapszámunk koncepciója ennek megfelelően széles ívet ölel fel. A Sajti Enikő történész, professor emerita a Várady Imre vezette, nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanácsról szóló kutatásait, Ózer Ágnes történész pedig egy újvidéki esettörténetet fejt ki tanulmányában, amely a Svetozar Miletić alapította, radikális párti *Zastava* cikkeiből kiindulva magyarázatát adhatja számos, a szerb történészek körében

maig elevenen élő tévhitnek. Azzal a problémakörrel, hogy hogyan hatott a trianoni esemény a vajdasági egyházi életre és intézményekre, valamint azok szerepére a különböző társadalmi szerveződésekben, Ft. Orcsik Károly egyháztörténész foglalkozik. Hogyan alakították irodalmi gondolkodásunkat a trianoni békeszerződés aláírását követő események? Beszélhetünk-e térségi irodalmi gondolkodásról Trianon előtt? E kérdésekre két szöveg reflektál, Losoncz Alpár filozófusé és Németh Ferenc művelődéstörténészé. Magyarországi kutatókat is tanulmányírástra kértünk fel, ám a pandémia miatti könyvtárbezárások okán végül csupán Szénási Zoltán értekezése készülhetett el, mely új perspektívába helyezi Babits Mihály *Csonka Magyarország* című versét – méghozzá a költemény kapcsán rögzült trianoni sémák lebontásával. Mészáros Zoltán történész pedig ezúttal a személyes Trianon-megélését idézi fel esszéjében. Számunk ily módon történelmi időkeretbe foglalja az elmúlt száz esztendő Trianon-képeit, teret hagyva annak a tíz évvel ezelőtt meghirdetett nemzetpolitikai törekvésnek is, mely a nemzeti összetartozás napjának megünneplésével szimbolikusan megfordítani próbálja a történelem kerekét.

A szerkesztők,

BERÉNYI Emőke és **SÁGI VARGA** Kinga

A. SAJTI ENIKŐ

A remény napjai

(A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács, 1918 novembere)

Az első világháborút követő változások „nagy története” ma már meglehetősen jól ismert a magyar historiográfiában, a hatalmi centrumtól távoli vidékek eseményei azonban, néhány kivételtől eltekintve, jóval kevésbé vannak feldolgozva. A Délvidék 1918 és 1920 közötti történetét bemutató magyar történetírás, köztük a saját kutatásaim is, a magyar és a jugoszláv uralom váltásának folyamatára koncentrálnak, a helyi társadalmak korabeli törekvéseit csak kevésbé érintik (A. SAJTI 2004; 11–152, A. SAJTI 2010; 11–64, HORNYÁK 2010; 7–21, HORNYÁK 2018; 300–314, MÉSZÁROS 2012; 102–110, DÉVAVÁRI 2014). A szerb nyelvű történetírás pedig az 1918-as esztendőt kizárólag a „délsláv nemzeti egyesülés”, a délsláv nemzeti törekvések igazságos beteljesüléseként közelíti meg, a Délvidék katonai megszállását pedig felszabadulásnak minősíti.¹ Úgy tűnik, vannak kölcsönösen nehéz korszakai a 20. századi magyar és szerb történelemnek.

Hogyan omlott össze a régi, Osztrák–Magyar Monarchia fémjelezte világ a fővárostól messze fekvő perifériákon, milyen kísérletek történtek egy-egy városban, községben az új, háború utáni világ megteremtésére, illetve miféle erők szegültek szembe ezekkel a törekvésekkel? Miként hatottak a háború után egy nemzetileg megosztott mikroközösségben azok az európai eseményekkel összefüggő változások, amelyek a nemzeti elv és a demokrácia magasztos eszméjén alapultak? Milyen volt a „történelem szédülete”?

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács tevékenységét, amely az 1918. október

végén megszülető független Magyarország demokratikus átalakítását a központi, budapesti Magyar Nemzeti Tanács céljaihoz igazodva, a történelmi Magyarország határai között képzelte el. A Károlyi Mihály nevéhez fűződő eseményekről szünni nem akaró viták folynak nemcsak történetírásunkban, hanem az emlékezetpolitikában is. Nem ezeket a disputákat kívánom elemezni, még kevésbé ezekben állást foglalni, hanem a történetírás régről ismert módszeréhez fordulok: a korabeli forrásokat² hívom segítségül, és megkísérlem az eseményeket ezek keretei között, az akkori „történelmi jelenben” felidézni.

1918. október 16-án IV. Károly bejelentette, hogy Ausztria szövetségi állammá alakult át, melyben minden néptörzs külön állami közösséget alkot saját területén, és felszólította a nemzeti közösségeket nemzeti tanácsaik megalakítására. A dualista Magyarország összeomlását tehát a bécsi birodalmi központ összeroppanása előzte meg. Wekerle Sándor miniszterelnök még aznap bejelentette a parlamentben, hogy a Monarchia osztrák felének föderatív átalakulása okán Magyarországot Ausztriával immár csak perszonálunió köti össze. A miniszterelnök beszédére reagálva Károlyi Mihály felirati javaslatot terjesztett elő, melyben „hódoló tisztelettel” kérte IV. Károlyt a politikailag, katonailag, gazdaságilag független Magyarország megalakítására, emellett a demokratikus szabadságjogok és a földreform megvalósítását kívánta. A császári proklamáció másnapján Tisza István egykori miniszterelnök drámai hangú parlamenti beszédben elismerte a háborús vereséget: „Én nem akarok semmiféle szemfényvesztő játékot űzni a szavakkal. Én elismerem azt, amit gróf Károlyi Mihály tisztelt képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük. [...] elvesztettük nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk még tovább is szívós és hősiess védekezést kifejteni; hogy ne tudnánk az ellenségnek a végleges győzelmet nagyon drágává tenni, de igenis elvesztettük abban az értelemben, hogy az erőviszonyok beállott eltolódásánál fogva a háború megnyerésére többé nem lehet reményünk és hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyeket ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak” (*Képviselőházi Napló*, 1918. október 17., 292).³ A beszédnek végzetes, súlyosan demoralizáló hatása volt mind a hátszágban, mind a fronton harcoló

alakulatok között. A kilátástalan helyzettel és az eseményekkel szembeni tehetetlenséggel szembesülve október 23-án, az országgyűlés utolsó ülésén Wekerle Sándor miniszterelnök lemondott.

Október 27-én és 30-án „a háborúban megfáradt lelkek” a fővárosban hatalmas tömegmozgalommá egyesültek,⁴ október 24-én megalakult a Nemzeti Tanács. 1918. október 31-én összeomlott a történelmi Magyarország – gróf Károlyi Mihály a budai várban József főherceg mint homo regius (a király teljhatalmú képviselője) előtt letette a miniszterelnöki esküt. Kormányra már a Nemzeti Tanácsra esküdt fel.

Október 25-én este a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt, a Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Párt, valamint a Garami Ernő és Kunfi Zsigmond által irányított Magyarországi Szociáldemokrata Párt képviselőiből, azaz két parlamenti és egy parlamenten kívüli pártból (szociáldemokraták) megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, Károlyi Mihály elnöklésével. A Nemzeti Tanács elnöke később Hock János lelkész, a Károlyi-párt tagja lett.⁵ A másnap kiadott 12 pontos kiáltványukban ellenkormányt nyilvánították magukat, és az ország előtt álló feladatokat a következőkben fogalmazták meg: követelték a háború azonnali befejezését, a katonák hazahívását, a német szövetség felbontását, az ország teljes függetlenségének megteremtését, a képviselőház feloszlását, új választást az általános, titkos választójog alapján. A nemzetiségekkel kapcsolatban a wilsoni elvek megvalósulására tettek ígéretet az ország területi integritásának veszélyeztetése nélkül. Mint a kiáltványban olvashatjuk: „A népek önrendelkezési jogát a wilsoni elvek alapján biztosítani kell az ország nem magyar ajkú népeinek, attól a reménytől áthatva, hogy Magyarország területi integritását ezek az elvek nem veszélyeztetik, de biztosabb alapokra helyezik” (*Népszava*, 1918. október 26.).⁶ Mindehhez járultak a különböző szociálpolitikai követelések, és emellett nagyszabású birtok- és szociálpolitikai reformot hirdettek meg. Az államforma kérdése (a köztársaság) nem vetődött fel a Nemzeti Tanács kiáltványában, tagjai ekkor még nem gondoltak köztársaságra, készek voltak megmenteni IV. Károly trónját. A proklamációt és az abban kinyilvánított célokat a magyar lakosság jelentős része lelkesedéssel fogadta. A népköztársaság proklamálására csak 1918. november 16-án került sor az Országház kupolacsarnokában.

A Nemzeti Tanács lett az állami főhatalom birtokosa, a tényleges hatalmat a kormányra bízta, az ellenőrző jogot azonban fenntartotta (*Torontál*, 1918. november 4., Megállapodás a kormány és a Nemzeti Tanács között). Ennek értelmében meghallgatta a miniszterelnök és a kormány tagjainak beszámolóját, illetve jogszabályok megalkotására utasította őket. A Nemzeti Tanács irodája gyakorlati, adminisztratív feladatokat látott el, kapcsolatot tartott a vidéki nemzeti tanácsokkal, a Nemzeti Tanács üléseinek napirendjét állította össze, koordinálta a tagok és a tagszervezetek közötti kapcsolattartást. A Nemzeti Tanács és a népkormány tevékenységét a parlamenti bizottságokat helyettesítő szakbizottságok pótolták. Nyolc ilyen szakbizottság működött: agrárreformi, igazságügyi, közigazgatási, közlekedéspolitikai, közoktatási, népegészségügyi, pénzügyi és szociálpolitikai (*A magyar állam története 1711–2006*).

November 16-ára összehívták az úgynevezett Nagy Nemzeti Tanácsot, amelybe különböző szervezetek küldték el megbízottaikat, s amely magát egyúttal nemzetgyűlésnek nyilvánította. Ugyanezen a napon az Országgyűlés képviselőháza kimondta feloszlását, a főrendiház pedig befejezettnak nyilvánította tanácskozásait. Így a nemzetgyűlésként működő Nagy Nemzeti Tanács Magyarország Nemzeti Tanácsa néven vált a főhatalom legfelsőbb szervévé, majd az 1918. évi I. Néphatározat elfogadásával deklarálta, hogy „Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság” (*Az 1918. évi I. néphatározat*). A továbbiakban úgy rendelkezett, hogy a jövőben összehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés döntéséig a főhatalmat a Károlyi Mihály elnöke alatt álló népkormányra ruházza, amelyet a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával gyakorolt. E határozat után – amelyben egyébként a Nemzeti Tanács felhatalmazta a kormányt bizonyos törvények megalkotására is – a Nemzeti Tanácsot többé már nem hívták össze (*A jogalkotás a két világháború között*, ERÉNYI 1990, 27–43).

*

A régi világ összeomlása Nagybecskerekén a fővárosi eseményekkel párhuzamosan zajlott. Október 31-én a városban nagy tüntetés volt, ahol

„a tüntetők állást foglaltak a Magyar Nemzeti Tanács programja mellett, és döntöttek arról is, hogy megalakítják a nagybecskereki és a Torontál megyei Nemzeti Tanácsot. A katonaság és polgárság egyaránt lelkesen tüntetett az önálló magyar hadsereg, a demokratikus fejlődés korszak-
leme mellett.” A város a tüntetéssel azt demonstrálta, hogy „a békét, a teljes békét akarja” (*Torontál*, 1918. november 1., Megalakult a népkormány). A tüntetések hangulatáról a *Torontál* című lap így számolt be: „Tüntető csapatok járkák be a várost, hazafias dalokat énekelve. Kiss Ernő honvédtábornok szobra előtt egy vasúti sapkás ember tárogatózik, az édesbús magyar nóták nyomán fölszáll a sóhaj, ezrek sóhaja az ég felé, amely kiderül, napsütéses lesz a délelőtt: ez a magyar szabadság, az önálló, független Magyarország első, szép napsugaras délelőttje.

Az utcán ölelkezve látunk katonát, civilt, orosz foglyot,⁷ utóbbinak sapkáján is piros fehér zöld kokárda” (*Torontál*, 1918. november 2., Lobogódíszben a város). Hosszú évtizedek után mégiscsak Kossuthnak lett igaza. Előző nap, november 1-jén a Magyar Nemzeti Tanács táviratilag értesítette Nagybecskerek „valamennyi tisztviselőjét”, hogy Budapesten átvették a hatalmat. Mint írták: „egyetlen csepp magyar vér sem folyt ki. – a király gróf Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnöknek. – a nemzeti tanácsból kormány alakult. – [...] a nemzeti tanács felhívja Magyarországnépét, hogy [olvashatatlan – S. E.] őrizze meg a rendet, személyi életbiztonság megóvása a legnagyobb érdek. – a nemzeti tanács a haza üdve, függetlenségének, a béke szent érdekében parancsolja meg. – hogy mindenki, nép és katonaság a legnagyobb rendben, nyugalomban várja be a tanács utasításait.” Kérték a táviratban leírtak közzétételét, s végül utasították őket, alakítsák meg a nemzeti tanácsokat.⁸ A központ és a vidék közötti érintkezést ezekben a napokban jócskán megnehezítette, hogy a fővárossal megszakadt a telefon-összeköttetés, és a vasúti forgalom is szünetelt.

Október 31-én az Olajgyár, a Hungária és a Hazai malom munkásainak és tisztviselőinek kezdeményezésére a Megyeház utcában lévő Pest városához címzett szállodában előkészítő ülést tartottak. Az ülést Gyenes Hugó olajgyári tisztviselő nyitotta meg. Egy bizonyos Richter százados a Nagybecskereken állomásozó, 12. közös gyalogezred századosa „lelkes

magyar érzelmű tisztekkel" jelent meg, akiket „harsány éljenzés” fogadott. Az értekezlet célját Várady Imre ügyvéd ismertette. Beszédében a tömeg érzéseit fejezte ki, amikor így fogalmazott: „az a különbség, amely a polgárt a polgártól és az a válaszfal, amely az ország más nyelvű polgárait a többiektől és mindezeket a munkásosztálytól elválasztotta, megszűnt. [...] Hadsereg és polgárság a mai nappal összeforrt.” Mivel a városban ekkor nem működött a Károlyi-párt, ennek megalakítására szólított fel. Egy Temesvárról érkezett tiszt a temesvári eseményekről, a Katonatanács és a Nemzeti Tanács megalakulásáról informálta a jelenlévőket, majd a tömeg elénekelte a *Himnusz*t. E lelkes hangulatban egy Gömöri Jenő nevű hadnagy⁹ „kardot húzott és fölesküdt a nemzeti tanácsra”. Erre a jelenlévő tisztek leszedték az őszirózsát a sapkájukról, és kokárdát tűztek ki (*Torontál*, 1918. november 1., Nagybecskerek csatlakozása a nemzeti tanácsokhoz).¹⁰

A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács alakuló ülésére november 3-án, a városi Kaszinó épületében került sor. Időközben kiderült az is, hogy Jankó Ágoston¹¹ alispán Torontál vármegye vezetőjeként¹² szintén a nemzeti tanács mellett foglalt állást, bár a nemzeti tanács megalakítását a régi vármegyei törvényhatósági tagokra kívánta volna bízni, amit a gyűlés elutasított. Ezúttal is Várady mondott történelmi párhuzamokkal teletűzdelt beszédet. Az akkori időket a mohácsi vészhez hasonlította abban az értelemben, hogy akkor is ifjú királya volt Magyarországnak, „aki kevés tapasztalattal rendelkezett, rossz tanácsadók befolyása alá került. Most is így van – folytatta – csak szerencsére a mi ifjú királyunk az utolsó órában, bár elkésve, engedett a nép óhajának és olyan kormányt nevezett ki, amely az új Magyarországot fogja megteremteni” (*Torontál*, 1918. november 4., Megalakult a Nagybecskereki Nemzeti Tanács). A nemzeti tanácsba harminc tagot és húsz póttagot választottak. A jelenlévők közfelkiáltással Várady Imrét választották meg a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács elnökévé. Az alelnök Kardos Samu¹³ és Székely Ernő, a jegyző Kartal Árpád ügyvéd és Lévy Nándor, a pénztáros pedig Mayer Aurél¹⁴ lett (DR. LÖBL 1967; 421–422).

Várady még a Monarchia idején kezdte el aktív politikai pályáját, ellenzéki színekben. A Torontál vármegyei törvényhatósági bizottság első ellen-

zéki tagja volt, 1905 és 1910 között a Függetlenségi és 48-as Párt színeiben országgyűlési képviselővé választották. Politikai előélete, ellenzéki, 48-as Függetlenségi Pártban végzett politikai tevékenysége, a választójogi törvény reformjának, valamint az egyházi birtokok felosztásának követelése, a haladás és az emberi tökéletesítés eszméit magában hordozó szabadkőműves¹⁵ múltja, az egyetemes emberi értékekbe vetett hite, az országos és városi politikában szerzett gyakorlati tapasztalatai és nem utolsósorban karakterének toleráns vonásai alkalmassá tették erre a feladatra.¹⁶ A történeti Magyarország jövőjéről vallott nézetei megegyeztek nem csupán a Károlyi-kormány törekvéseivel, de túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a korabeli magyar értelmiség, sőt a magyar lakosság egészének nézeteivel. Úgy képzelte el, hogy a nemzetiségek a jogos nemzetiiségi jogok megadásával „erős és békés és szeretetteljes együttműködésben” fognak a magyarsággal együtt élni a történeti Magyarország határain belül (A. SAJTI 2016; 45). Mint Aurel Lazárhoz, a Román Nemzeti Párt, a Román Nemzeti Tanács tagjához, Nagyvárad polgármesteréhez december 16-án írott levelében fogalmazott: ma annak a „becsületes és nyílt” kijelentésére van szükség, hogy „mi románok, szerbek, svábok, szászok, tótok és ukránok úgy gondoljuk, boldog és megelégedett létünket ez ország földjén, igazságos viszonyunkat a magyarsághoz, ilyen közös érdekekkel érezzük kapcsolva magunkat ehhez a magyarsághoz és ilyen módon kívánunk erős és békés és szeretetteljes együttműködésben a magyarsággal együtt élni”.¹⁷

A jegyzőkönyv nem említi, de a *Torontál* a nemzeti tanács megalakulásáról szóló cikkében tudósított arról is, hogy az alakuló ülésen a szerbek bejelentették, hogy „ők egyenlőre semmiféle politikai mozgalomban nem vesznek részt, rokonszenvvel kísérik és a legnagyobb készséggel támogatnak minden olyan törekvést, amely a polgárok személyi és vagyonbiztonságának megvédésére irányul és abban teljes erővel részt vesznek” (*Torontál*, 1918. november 4., Megalakult a nagybecskereki Nemzeti Tanács). A nagybecskereki szerbek ekkor már lélegzet-visszafojtva figyelték a szerb hadsereg előrenyomulását, Zágrábra és Belgrádra figyeltek. A nagybecskereki szerbek egyik nagy tekintélyű vezetője, Emil Gavril¹⁸ ügyvéd, aki pár nappal később a város Szerb Nemzeti Ta-

nácsának tiszteletbeli elnöke lett, még internálásban volt. A háború kitörésekor a Monarchiában betiltottak minden nemzetiségi szervezkedést, pártot, a nemzetiségi sajtót, és vezetőiket internálták. Ezek az intézkedések a Károlyi-kormány idején oldódtak fel, az internált szerb politikusok, értelmiségiek október, november folyamán érkeztek haza.

Döntöttek a nemzetőrség felállításáról is. Batthyány Tivadar belügyminiszter erre vonatkozó, táviratilag megküldött rendeletét az ülésen Perisits Zoltán¹⁹ polgármester ismertette. A rendelet értelmében a nemzetőrséget a város rendőrkapitányának²⁰ kellett megszerveznie az államkincstár terhére. A legénység a város lakosságának legfeljebb 5 százalékát tehetné ki, és minden tizedik közlegényre egy tisztnek kellett jutnia. A nemzeti tanács ezen az ülésen Kardos Samu javaslatára Botka Béla²¹ főispán helyett, aki, olvashatjuk a jegyzőkönyvben, „cserben hagyta a várost”, Steuer György²² korábbi főispán visszahelyezését kérte, „akit nemcsak a város közönsége, hanem egész Torontál vármegye lakossága teljes bizalommal és szeretettel vett körül”.²³

Várady elnök másnap táviratilag értesítette a belügyminisztert a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáról, és közölte a központtal, hogy az MNT „mindenben csatlakozik és aláveti magát az országos nemzeti tanács akaratának”. Majd határozatuk értelmében kérte Botka leváltását és Steuer kinevezését. Kérésüket azzal indokolta, hogy „Botka e súlyos időkben városunktól állandóan távol van, e veszélyeztetett nagy vármegye politikai vezetője nélkül áll, mert Botka beiktatása óta²⁴ csak egy-két napot töltött körünkben, most e válságos időkben sehol sem található”. Szimpátiájuk másik, talán ennél is komolyabb okát nem említette – Steuer ugyanis pacifista volt, leváltására is ezért került sor, másrészt szociális érzékenysége is köztudott volt. Steuer kinevezését azonban nem sikerült elérniük, a kormány Botkát ugyan leváltotta, de helyébe Jankó Ágoston alispánt bízta meg a főispáni teendők ellátásával, így ő lett a történeti Torontál vármegye utolsó magyar főispánja.

A budapesti Magyar Nemzeti Tanács körlevélben²⁵ szabályozta a helyi nemzeti tanácsok ügykörét és hatáskörét. Feladatuk a végrehajtó hatalom helyi szerveinek megyei, városi és községi szinten történő támogatása volt, de ezek munkájába nem szabadott beleavatkozniuk, tilos

volt adót kivetniük, és rekvirálniuk. A rend, a vagyon- és közbiztonság megteremtésében való részvétel éppúgy feladataik közé tartozott, mint a hazatérő katonák fogadása, ellátása. A köztársasági államforma megszilárdításában való részvételt is előírták nekik, bár megjegyezzük, a népköztársaságot csak később, december 16-án kiáltották ki.

A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács ebben a szellemben kezdte meg tevékenységét. Egyik első feladata a hazatérő katonák, hadifoglyok fogadása és lefegyverzése, és ezzel párhuzamosan a nemzetőrség megalakítása volt. A nemzeti tanács megbízásából a *Torontál* így buzdított a nemzetőrségbe történő jelentkezésre: „Nem szabad eltűnnünk, hogy lán-
gokba boruljon fejünk felett a tető [...]. Nem szabad a szökött katonák, a fegyverhez és késhez jutott csavargók prédájára bocsájtani kedveseink és a magunk életét, vagy ezrek szorgalmának tisztas gyümölcseit” (*Torontál*, 1918. november 5., Védjük meg a várost). A hazatérő katonákat a pályaudvaron meleg étellel várták, „nehogy az éhség erőszakosságra ösztönözze őket”, fegyvereiket elvették, a hadifoglyokat pedig továbbították a legközelebbi vonattal, sőt egyes esetekben női fogadóbizottság várta őket (*Torontál*, 1918. november 5., Nyugalomra int a Nemzeti Tanács).

A nemzetőrség katonái napi 30 koronát, a tisztek 40 koronát kaptak. (Összehasonlításként: november 7-én 5 tojást adtak 4 koronáért a városban, a disznóhús kilója 2 koronáról 13 koronára, a füstölt szalonna 1,7 koronáról 15 koronára, a barna kenyér kilója 27 fillérről 78 fillérre drágult. Állami ármegállapítás és jegyrendszer mellett [BOTOS 2017; 95].) November 8-án már 100 tagja volt az őrségnek, november 11-én pedig már 665 fő.²⁶ Ismertető jelük a fehér karszalag volt, nemzetőrség felirattal. Egységeik a vasútállomásokat, középületeket, a villanytelepet, a kereskedelmi iskolában felállított katonai kórházat védték, járőröztek, ellenőrizték a nyilvános helyek nyitvatartási rendjét, amit a nemzeti tanács este 9 órában határozott meg, a kocsmákat bezáratták.²⁷

A nagybecskereki szerb nemzetőrség és a Szerb Nemzeti Tanács megalakulásnak pontos dátumára vonatkozóan ellentmondásos adatok állnak rendelkezésünkre. A nemzetőrség vonatkozásában a szerb szakirodalomban kétféle dátum olvasható, egyesek szerint november 1-jén alakult meg, mások október 31-ét említik. Az egyik legfrissebb szerb

nyelvű szakirodalom, a Szerb Nemzeti Tanács elnökének, Slavko Županskinak a visszaemlékezésére hivatkozva mind a szerb nemzetőrség, mind pedig a Szerb Nemzeti Tanács megalakulásának dátumát 1918. október 31-ben jelöli meg (NEMET–MICIĆ 2019; 51). Abban azonban megegyeznek, hogy a szerb nemzetőrség vezetője a nyugalmazott oszt-rák alezredes, Mihajlo (Miša) Vejnović volt (NJEGO VAN 2004; 215–216, NEMET–MICIĆ 2019; 51). A Magyar Nemzeti Tanács november 4-ei jegyzőkönyvében viszont azt olvashatjuk, hogy „városunk szerb lakossága külön polgári őrséget akar szervezni”.²⁸ Ez a megfogalmazás arra utal, hogy ők úgy tudták, a szerb nemzetőrség még nem alakult meg. Csak pár nappal később, a *Torontál* november 8-ai száma tudósított a szerb nemzetőrség megalakulásáról, és közölte azt is, hogy parancsnokságuk a szerb templom udvarán lévő épületben rendezkedett be, míg a magyarok központja a régi törvényszék épületében volt. A Szerb Nemzeti Tanács megalakulásáról azonban nem találtunk tudósítást a lapban, a szerb nemzetőrség tevékenységéről viszont rendszeres információkat közöltek. A lap szerint Vejnović alezredes például „becsületszávára” kijelentette, hogy a gárda kizárólag a város lakosai élet- és vagyonvédelmére alakult. Az MNT ezért a szerb gárda kérésére engedélyezte a magyar zászló mellett a szerb zászló kitűzését a városházára, sőt, ugyancsak kérésükre, „mérsékelt számban” fegyvereket is rendelkezésükre bocsátottak. Várady többször is tárgyalt az együttműködésről régi ügyvéd kollégájával, Županskival, és „barátilag” megpróbálta őt meggyőzni arról, hogy a helyi szerbek támogassák az MNT munkáját. Županski azonban, számolt be Várady a tanácsnak, azzal tért ki ez elől, hogy „az újvidéki központ egyenesen megtiltotta nekik a politikai működést”.²⁹ Županski a beszélgetések során nem említette, hogy a tilalom kizárólag a magyar hatalmi szervekkel történő együttműködésre vonatkozott. A szerb nemzetiség ekkor már elfordult Budapestről, és Belgrád felé tekintett. Október első heteiben még úgy tűnt, hogy a magyarországi szerbek megelégszenek a Magyarországon belüli széles körű autonómiával, és nincsenek elszakadási törekvéseik. Ebben az értelemben nyilatkozott például a szerb radikális párti Kosta Hadži a *Népszavának* 1918. október 13-án (*Népszava*, 1918. október 13).³⁰ A helyzet azonban gyorsan változott, és a Monarchia

szétesésével párhuzamosan a délvidéki szerbek több titkos tanácskozást tartottak, amelyben elfogadták, hogy államjogi értelemben szakítani kell Magyarországgal, és el kell fogadni az egyesülés jugoszláv koncepcióját (KONČAR 2008; 21). A titkolózást Hadži később azzal magyarázta, hogy tartottak a megtorlástól, miközben szoros kapcsolatot tartottak az időközben megalakult zágrábi nemzeti tanáccsal.

S míg a város szerb lakossága igen aktív volt saját szerb fegyveres testületének megalakításában, a németek kevés lelkesedést mutattak a nemzetörségbe való belépés iránt. Ahogyan Vogel Tibor alezredes, a magyar nemzetörség parancsnoka fogalmazott, „a németiség részéről nagyobb fokú nemtörődömséget tapasztalt”.³¹

A szerb nyelvű szakirodalom szerint tehát a nagybecskereki Szerb Nemzeti Tanács a Magyar Nemzeti Tanács előtt pár nappal, október 31-én alakult meg, s ez volt az első Szerb Nemzeti Tanács Magyarország területén. Slavko Županski szerint a becskerekai Szerb Nemzeti Tanács október 31-én „spontánul” jött létre, a szerb templom épületében, szűk körben, kilenc fő részvételével. Elnökévé Andrija Vasić ügyvédet választották, tiszteletbeli elnökké pedig az ekkor még internálásban lévő Emil Gavrilát. Az egyik alelnök Županski lett, aki később a testület elnöke lett (részletesen lásd ĐUKANOV 2010).

Úgy tűnik, megalakulásukat sikerült eltitkolni az MNT és a város magyar közvéleménye elől, megalakulásuk híre ugyanis nem jelent meg a város lapjában. A titkolózás minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy az időközben Újvidéken megalakuló Szerb Nemzeti Tanács utasította a megalakuló szerb nemzeti tanácsokat, hogy kizárólag nekik engedelmeskedjenek (RAKIĆ 1986; 291).

Az MNT kifelé azt kommunikálta, hogy a magyar és a szerb nemzetörség között az együttműködés a „legteljesebb”, és az esetleges összetűzések elkerülése érdekében kijelölték azt a határvonalat is, ahol a két nemzetörség járőrözni fog. A szerb hadsereg bevonulásáig tehát két párhuzamos fegyveres testület és nemzeti tanács gyakorolta a hatalmat a városban. A szerb nemzetörség nem az MNT-re, hanem az időközben megalakult Szerb Nemzeti Tanácsra esküdött fel. A szerb nemzetörségnek, amelynek létszáma elérte a 400 főt, egyébként már az első napon

komoly feladatot kellett megoldania, mert egy lábadozó osztag fosztogató katonái között kellett rendet teremtenie, akik közül 16 főt letartóztattak. Volt egy tévedésen alapuló akciójuk is: az úgynevezett Kurländer fatelepen fosztogatóknak nézték azokat a fuvarosokat, akik a már kifizetett fát szállították éppen el (*Torontál*, 1918. november 8, Védjük meg a várost).³² A szerb és a magyar nemzetőrség között az első napokban sikerült elkerülni a komolyabb súrlódásokat, bár komoly együttműködés sem alakult ki közöttük.

A gyakorlatban azonban a régi és az új intézmények működésének párhuzamossága, az új hatalmi szervek magyar és szerb nemzeti elv szerinti megosztottsága, a város német és román lakosságának változásokhoz való tartózkodó viszonya, a városon keresztül haladó német katonai egységek, a 15. közös gyalogezred városból történő kivonása, a csendőrség és a rendőrség létszámának drasztikus csökkenése (ebben a váltságos helyzetben például Deák Vidor városi rendőrfőkapitány hosszabb szabadságra ment!), a város közellátásának biztosítása, de főként a jövő bizonytalansága komoly erőpróba elé állították a becskerekai Magyar Nemzeti Tanácsot, és próbára tették a magyar és a szerb nemzetőrség, valamint a két nemzeti tanács közötti törékeny békét.

A városban nagyobb fosztogatások, zendülések nem voltak. Nem így a falvakban. A fosztogatások és zendülések miatt a budapesti Nemzeti Tanács november 2-án az egész országra, a temesvári székhelyű Bánáti Néptanács pedig november 6-án három bánáti megyére hirdette ki a statáriumot (*Torontál*, 1918. november 6., Erélyes rendszabályok Torontál megyében). Valóságos betyárvilág uralkodott országszerte, leszámolások, rablások, fosztogatások keserítették meg főként a tehetősebb rétegek és a hatalmat képviselő, régi tisztviselők életét, különösen a jegyzők életét. A jegyzőket azért gyűlölték különösen a hazatérő katonák, mert a háború alatt ők intézték a felmentéseket, a hadisegélyeket, nagy szerepük volt a közellátásban stb. Országszerte a jegyzők mintegy egyharmadát elzavarták a szolgálati helyükről, sokan életükkel fizettek (HATOS 2018; 180–181). A zömmel szerbek által lakott Kevedobrán például a hazatérő katonák, akik a csendőröktől elvett fegyverekkel voltak felfegyverezve, a helybéliekkel együtt a községháza elé vonultak, bevették az

ablakokat, fosztogattak, és el akarták fogni Jankovics Dusán főjegyzőt. Jankovicsot azzal vádolták, hogy nem fizette ki családjaiknak a hadisegélyt. A fiával együtt bujkáló főjegyzőnek a helybéli cigányok felajánlották segítségüket, némi „pénzjutalom” ellenében. A kért 1000 koronát, ami akkor jelentős összegnek számított (egy segédjegyző havi fizetésének majdnem a fele), ki is fizette Jankovics, ám sorsát így sem tudta elkerülni. Az állomáson a katonák utolérték őket, és az egyik katona bajonettel leszúrta (*Torontál*, 1918. november 7., Mi történt Kevedobrán?). A magyar–szerb vegyes lakosságú Óbecsén a szerbek kidoboltatták, hogy a magyar zsidók többé nem léphetnek a község területére (HATOS 2018; 183). Bethleni Bruckner László Nagybecskerekéről Zombor felé utazó színtársulatát a vonaton rabolták ki. Melencén például 20, Törökbecsén 18 fosztogatót lőttek agyon, Kumánon „még több volt a kivégzett banditák száma” – tudósított a *Torontál* (*Torontál*, 1918. november 6., Erélyes rendszabályok Torontál megyében).

A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács is kénytelen volt ezzel a problémával szembenézni. Várady elnök a november 5-ei ülésen tájékoztatta a tanácsot, hogy értesülése szerint „szerte a vármegyében megindultak a fosztogatások. Ennek a nagyon szomorú eseményeknek azonban még eddig nincsen nemzetiségi jellegük, mert legnagyobb részt a községi jegyzők ellen irányul, akikkel szemben jogos vagy jogtalan népharag támadt fel”. Példaként említette a cserépaljai esetet, ahol a Szerb Nemzeti Tanács elzavarta a jegyzőt, és kimondta, hogy a népek önrendelkezésnek alapján kívánják a község Szerbiához való csatolását.³³

Az MNT üléseinek jegyzőkönyvei azt igazolják, hogy az MNT a rend fenntartását, a nemzetőrség szervezését, valamint a közellátás kérdését tartotta legfontosabb feladatának. A kormány a közellátást a megyei alispánok hatáskörébe utalta, a nemzeti tanács egy albizottság révén igyekezett a város ellátását biztosítani. Ügyeltek arra, hogy a „község rokonszenvét” bíró egyének lássák el azt a feladatot, különösen akkor, amikor előfordult, hogy a kiosztásra kerülő liszt „rossz, keserű és fekete” volt.³⁴ Ennek megoldására közélmelési tanácsot szerveztek. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a hiányzó árucikkeket a legváratlanabb helyekről próbálták előteremteni, így például a városon átvonuló német

katonai egységektől gabonát, illetve a nemzetőrség számára autókat vásároltak. A petróleum elosztása is fontos feladatuk volt.³⁵ Az MNT feladatainak ellátására új adók bevezetését is tervezte, annak ellenére, hogy mint láttuk, Budapest kifejezetten megtiltotta ezt, erre azonban nem került sor, mivel „tekintettel a megváltozott helyzetre”, azaz a szerb csapatok közeledtére, az ügyet levették a napirendről.³⁶

November 10-én, amikor a szerb csapatok már Pancsován voltak, de még nem írták alá a belgrádi katonai egyezményt, tehát formálisan hadban állt egymással a két ország, az MNT attól tartott, hogy a visszavonuló német katonai egységek és a szerb hadsereg között összecsapásra kerül sor, és a város hadszíntérré válik. Ezért a Szerb Nemzeti Tanáccsal egyetértően úgy határoztak, hogy „fehér zászlóval egy külön vonattal parlamentért küld Pancsovára azzal az előterjesztéssel, hogy az esetleges összeütközés elkerülése végett lassítsa menetelését a szerb megszálló sereg”. A feladattal Alexics megyei főlevéltárost bízta meg, a szerbek nevében pedig Slavko Županski utazott Pancsovára. Alexics beszámolóját a jegyzőkönyvek nem tartalmazzák, ezekből csupán annyi derül ki, hogy mivel a visszavonuló német csapatok felszedték a síneket, autóval mentek érte. Várady a Županskitól nyert értesülésekről azonban beszámolt. Eszerint a pancsovai szerb csapatok parancsnoka „szép rendet tart fenn és az a célja, hogy Nbecskereken is rend, nyugalom legyen. Az a terv volt, hogy a hivatalokat átveszik, azonban kerülni akarják az összeütközést, és a legtekintélyesebb szerbek féltékenyen őrködnek azon, nehogy a szerb csapatok bevonulásának előttük ünnepélyes aktusát rendzavarások kompromittálják.”³⁷

A *Torontál* nagy figyelemmel kísérte a Károlyi-kormány belgrádi tárgyalásait. Mint ismeretes, Károlyiéknak nem sikerült külön békeszerződést kötnie az antanttal, csupán katonai konvenció aláírására került sor. Ez azt jelentette, hogy nem tudták elérni, hogy az új magyar kormányt a független, demokratikus Magyarország képviselőinek tekintsék, akik nem felelősek a háborúért, illetve szertefoszlott az a reményük is, hogy a tárgyalások következtében sikerül megőrizni Magyarország területi integritását. A tárgyalások során a magyar delegációnak megalázó jelentekkel kellett szembesülnie,³⁸ az eléjük terjesztett egyezménytervezet pedig

olyan előírásokat tartalmazott, amelyek előrevetítették Magyarország feldarabolását. Károlyi ki is jelentette a tárgyalásokat vezető Franchet d'Espèrey tábornoknak, az antant Keleti Csapatok főparancsnokának: „Minket, ha ezt aláírjuk, fel fognak akasztani Pesten, amint visszaérünk” (HATOS 2018; 275). Nem is írták alá, hazautaztak. Azt azonban sikerült elérniük, hogy Franchet d'Espèrey továbbította Párizsba azt a táviratukat, amelyben kérték, hogy az antant legalább a békeszerződésig biztosítsa Magyarország területi integritását a csehekkel, a jugoszlávokkal és románokkal szemben. Cserébe Károlyi ígéretet tett, hogy addig a hatalmat „testvériesen” megosztja a nemzetiségek által lakott területeken az ottani nemzeti tanácsokkal. Ezeknek az alkudozásoknak az lett az eredménye, hogy az egyezménybe, amelyben kijelölték az ország déli demarkációs vonalát, a szerbek heves tiltakozása ellenére végül belekerült az a sokat emlegetett passzus, hogy a megszállandó területeken megmarad a magyar közigazgatás. Az egyezmény pontos szövege így hangzik: „A magyar kormány csapatait a Nagy-Szamos felső folyása – Beszterce – Maros(falu) – a Maros vonala a Tiszával való összefolyásáig – Szabadka – Baja – Pécs (e városokban nem tartózkodnak magyar egységek) – a Dráva folyása Szlavónia–Horvátország határáig vonaltól északra vonja vissza. A kiűrés nyolc napon belül hajtandó végre. [...] A polgári közigazgatás e területen a jelenlegi kormány kezében marad.”³⁹ A belgrádi katonai konvenció nem vonatkozott a Muravidékre, illetve a Muraközre. A bánáti helyzetet bonyolította, hogy szerb és román igények csaptak össze. Az egyezményt november 13-án magyar részről végül a hadügyminiszteri posztról tárca nélküli miniszterré lefokozott politikus, Linder Béla, szerb részről Živojin Mišić vajda, szerb vezérkari főnök, az antant részéről pedig Paul Prosper Henrys tábornok, a Kelet Hadsereg parancsnoka írta alá. Károlyi Robert Lansing amerikai külügyminiszterhez írott, november 12-én kelt üzenetében szenvedélyesen tiltakozott az ország szétszakítása ellen: „a vérző seb, melyet büntetésül Magyarországnak szánnak, soha többé nem gyógyul be, és a régió békéjét örökös lázas állapot fogja felváltani” (*Károlyi, a magyar népkormány miniszterelnöke Lansing amerikai külügyminiszterhez* [1918]). Károlyi antanthoz fűzött illúziói romokban heverték.

A tárgyalásokról a *Torontál* részletesen beszámolt, és olvasói azt is megtudhatták, hogy a belgrádi tárgyalások alatt, de annak aláírása előtt a csehek támadásba lendültek északon, a románok Erdélyben, a szerb csapatok pedig tovább nyomultak előre, és november 9-én bevonultak Péterváradra és Újvidékre. A lap idézte a tárgyalásokról hazautazó Károlyit, aki ebben a veszélyes helyzetben azzal kérte a Nemzeti Tanács hozzájárulását a megalázó belgrádi egyezmény aláírásához, hogy „azon veszély fenyeget, hogy Magyarország területe hadszíntérré válik”, illetve, mint mondta, az aláírt okmány alapján tiltakozni lehet majd az erőszak ellen a „művelt világra appellálva” (*Torontál*, 1918. november 11., A Nemzeti Tanács támogatja a kormányt). A csehek felvidéki, a románok erdélyi előretörésével ellentétben tehát Magyarország területeinek megszállását egyedül délen szabályozták, igaz, nem a kívánt fegyverszünettel, csupán katonai konvencióval, ezt azonban szinte megkötésének pillanatában egyedül a magyar kormány vette komolyan. Az egyezmény azóta is heves vita tárgya a magyar történetírásban. A belgrádi katonai konvenció az antant szemében már megkötése pillanatában leértékelődött, és a szerb csapatok nem a belgrádi egyezményt megkötő francia főparancsnok ellenébe, hanem annak jóváhagyásával folytatták előrenyomulásukat magyar területre.⁴⁰ Azokat a területeket szállták meg, amelyekre a béketárgyalások során igényt tartottak.

A Károlyi-kormányhoz hasonlóan a nagybecskereki nemzeti tanács is illúziókat táplált az antanttal kapcsolatban, és a kormány egyenes utasításának megfelelően nem győzték hangsúlyozni, hogy a szerb csapatok nem hódítóként, hanem „békés szándékkal jönnek”. November 11-én, amikor a szerbek már Pancsovát is elfoglalták, a rémhírterjesztőkkel szemben, „akik már látják magukat távíróhuzalokat lerakni, követ törni Szerbiában vagy Albániában”, a *Torontál* hosszú cikkben fejtegette, hogy „a szerbeknek koránt sincs szándékuk egy fegyverét letett nép fiait ólombányákba hurcolni”. Ezek a gyávák, írta a lap felháborodottan, „hordják el az irhájukat, mert mi is a sarkunkra állunk és nyilvánosan megbélyegezzük a sunyi patkányokat” (*Torontál*, 1918. november 11., Gyávák, kishitűek).

A városban kitört riadalom arra ösztönözte Jankó Ágoston alispánt, hogy Nagy Lajos csendőr századost átküldje Pancsovára a szerb csapatokhoz.

Nagy érdeklődésére a szerb csapatok helyi parancsnoka megnyugtatóul azt üzent a rémült nagybecskerekieknek, hogy azért jöttek át a Dunán, hogy a vármegye „egy részét békésen megszállják”. Mint mondták, a megszállt területeken helyükön hagyták a tisztségviselőket, „csak kiegészítették őket az ő bizalmi embereikkel” (*Torontál*, 1918. november 11., A szerbek Pancsován). Aznap a nagybecskereki Club-Mozgó a *Hazugság* című magyar filmet játszotta „levegős helységben”, „elsőrendű zenével”. Két nappal később, november 13-án a Torontál megyei tisztviselők letették az esküt a független Magyarországra és kormányára, a Károlyi-kormányra. Ugyanezen a napon Várady Imre, a MNT elnöke hosszabb cikket közölt a *Torontálban*, amelyben az MNT nevében válaszolt a budapesti Nemzeti Tanács felhívására, hogy nyilvánítsanak véleményt a köztársasági államforma kérdésében. Mint írta: „A mi szemünk előtt csak egy érdek lehet: egyedül és kizárólag Magyarország érdeke. Országunk érdeke pedig csak akkor lehet kellően biztosítva, ha az állam akarata a világ szellemnek megfelelő alkotmány formában nyerhet kifejezést.” Ezért a nagybecskereki MNT „mélyreható, komoly tárgyalás után” a köztársasági államforma mellett döntött. A budapesti Nemzeti Tanácshoz intézett táviratukban így fogalmaztak: „határtalan lelkesedés között, tüntető egyhangúsággal” mondták ki, hogy Magyarország leendő államformája a köztársaság legyen (*Torontál*, 1918. november 13., A nagybecskereki Nemzeti Tanács döntése). Az MNT november 12-ei ülésének jegyzőkönyve valóban igazolja, hogy minden hozzászóló „habozás nélkül” a köztársaság mellett foglalt állást. Felvetődött, hogy mivel az MNT nem képviseli a város minden polgárát, a döntéshez hívják meg a Szerb Nemzeti Tanácsot is. Erre Várady elnök elmondta, „az együttműködést ismételtén megkísérelte a Tanács a szerb nemzeti tanáccsal, de mindannyiszor azzal a kijelentéssel kapott onnan elutasító választ, hogy a szerb tanács semmiféle politikai munkában nem vesz részt.”⁴¹

A Magyar Nemzeti Tanács következő ülésére november 13-án, vészjósló hírek árnyékában került sor – Várady elnök bejelentette, hogy holnapra várják a szerb csapatok bevonulását. A Szerb Nemzeti Tanács már előkészítette fogadtatásukat, a legénység részére lefoglalták a honvédlaktanyát, a tiszteket pedig szerb családoknál kívánták elszállásolni. Úgy

tűnik, a szerb csapatok közeledte nemcsak a város polgáraiban keltett félelmet, hanem a tanács tagjai is tartottak tőle. A jegyzőkönyv tanúsága szerint egyik tanácsstagjuk azt a reményét fejezte ki, hogy „a megszálló sereg parancsnoka a Tanács iránt liberálisabb eljárást fog tanúsítani”. Tartottak attól is, hogy a megszállás következtében megszakadhat a tanács tagjai között az összeköttetés, ezért „óvatos előrelátásból” egy hattagú bizottságot választottak maguk közül.⁴²

Az MNT a város szerb elfoglalása előtti napon, november 15-én is ülésezett. Ugyanezen a napon Perisits polgármester felhívást tett közzé a város lapjában, hogy a város polgárai fogadják „a szerb megszálló katonaságot nyugodtan, velük szemben előzékeny, barátságos magatartást tanúsítson, minden összeütközést vagy ellenállást kerüljön, lefegyverzéssel szemben senki ellent ne álljon” (*Torontál*, 1918. november 15., Ma jönnek a szerb előőrsök). A jegyzőkönyvből kiderül, nem akarták, hogy az esemény spontán módon következzen be, hanem a Magyar és a Szerb Nemzeti Tanács megegyezett abban, hogy a beteg polgármester helyett Strósz Béla főjegyző, polgármester-helyettes fogadja a „bevonulókat”, majd a képviselőtestület üléstermébe vonulnak, ahol a szerb parancsnokot a Magyar és a Szerb Nemzeti Tanács tagjai fogadják, és a két elnök, Várady és Županski fog beszédet mondani. Arra kéri majd a szerb csapatokat, tartsák fenn a városban a rendet és a vagyonbiztonságot. Közben a szerb gárda is akcióba lépett, de anélkül, hogy egyeztetett volna a Magyar Nemzeti Tanáccsal. A város elfoglalása előtt két nappal, november 15-én a szerb gárda elfoglalta a távírdát, „ott minden kisasszony háta mögé egy fegyveres katona állt, mialatt egy tiszt a feladott és továbbításra váró táviratok szövegét cenzúrázva jelentette ki, melyik mehet, melyik nem [...] a tisztviselők kivonultak a postáról, és nem dolgoznak addig, amíg a katonaság el nem távozik.” A hír hallatán felvetődött, hogy le kellene fegyverezni a szerb gárdát, illetve olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy ez ellen, vagy ahogyan a jegyzőkönyv fogalmazott „a saját honfitársak részéről támadt erőszakoskodások ellen a megszálló seregek parancsnokánál kell orvoslást keresni.” Erre reagálva Várady lényegében igazolta az MNT eddigi lépéseit, mondván, hogy a Tanács „mindig akkor cselekedett, amikor az események hatása alatt

állott. Visszatekintve a már megtörténtekre, ma már másféle elhatározás szerint lehetne tenni, azonban azt meg kell állapítani, hogy a nemzeti tanács elérte azt, hogy a város összlakossága között ellentétek nem élesedtek mind a mai napig, a városban megvan a béke, fosztogatások eddig nem indultak meg.” Majd hozzátette: ő is úgy véli, hogy az erőszakoskodások ellen a megszálló katonaság parancsnokánál kell majd panaszt tenni, „azonban az elhatározást az események további fejlődésétől ajánlja függővé tenni.”⁴³ A későbbi események azt igazolták, hogy erre meglehetősen sűrűn kellett sort keríteni.

A szerb csapatok november 17-én, vasárnap szállták meg a várost. A nyolcszáz „elég jól felfegyverzett szerb katona”, a Morava divízió egysége vasúton érkezett Dragutin Ristić ezredes, dandárparancsnok⁴⁴ vezetésével. A tisztek között egy francia és egy olasz tiszt is volt. Perisits Zoltán polgármester a gyártelepi vasútállomáson fogadta őket, és szerb nyelvű beszédben kérte, biztosítsák a rendet a városban. Utána a Szerb Nemzeti Tanács nevében Slavko Županski köszöntötte őket, majd a szerb dalárda énekelt, egy hölgy pedig a szerb nők nevében virágot nyújtott át Ristićnek. Az ezredes válaszában azt hangsúlyozta, hogy „a rendet fenn fogják tartani, mert nem ellenséges szándékkal jöttek, hanem az általános népszabadság megvédésére.” Az ünnepélyes fogadtatás további része az MNT és az SZNT megállapodása szerint zajlott. Ristić és a fogadóbizottság a vármegyeháza nagytermébe ment, amit, hangsúlyozta a *Torontál*, az alispán „udvariasságból” átadott az ünnepi fogadtatásra.⁴⁵ Itt Jankó Ágoston alispán a következő szavakkal üdvözölte az ezredet: „Méltóságod és vitéz csapatai azért jöttek Torontál vármegyébe, hogy a fegyverszüneti feltételek alapján e területeket az ellenségeskedések megszüntetésének biztosítása érdekében megszállják. Mi tehát önöket nem tekintjük ellenségnek, hanem jóbarátnak...” (*Torontál*, 1918. november 18., Nagybecskerek megszállása). Majd Várady emelkedett szólásra, és a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásának célját ecsetelte a parancsnoknak. Az MNT azért alakult, mondta, „hogy a magyar törvények megszakítás nélküli uralmát ellenőrizze, polgárságunk élet és vagyonbiztonságát megvédje. Tudomásom szerint – folytatta – az immár megkötött fegyverszüneti feltételek Magyarország megszállandó területére is biztosít

ják a magyar közigazgatásnak érintetlen továbbműködését.” Majd, mint „nem ellenséges megszálló csapata vezérét, lovagiasságába vetett teljes hittel”, arra kérte Ristićet, hogy az élet és vagyonbiztonság megvédése érdekében „a város összlakosságát pártfogásába venni szíveskedjék.” Ehhez felajánlotta az MNT segítségét. Az ezredes erre azt válaszolta, hogy „hírből már ismeri dr. Váradyt, tudja róla, hogy szerbeknek mindig igaz barátja volt”, tehát fogjunk össze és tartsuk fenn a rendet. Majd Ristić néhány szót szolt a megyeháza erkélyéről a zömmel szerb polgárokból és katonákból álló tömeghez (*Torontál*, 1918. november 18., Nagybecskerek megszállása). Ezt a jelenetet egy korabeli fénykép is őrzi. A város elfoglalása vértelenül következett be, az üdvölvéseknek azonban három sebesültje volt (*Torontál*, 1918. november 18., Három sebesültje van a tegnapi lövöldözésnek).

Mint láttuk, a magyar részről elhangzott beszédek tévesen fegyverszünetnek nevezték a belgrádi katonai konvenciót, és akárcsak a Károlyi-kormány, mind a polgármester, mind pedig az MNT elnöke abba a hitbe ringatta magát, hogy a megszállás ideiglenes lesz, és betartják a belgrádi katonai egyezmény számukra legfontosabb passzusát, vagyis „a magyar törvényeken alapuló jogrend fennmarad”, és a közigazgatás az előírásoknak megfelelően a magyar szervek kezében marad.

Azonban súlyosan csalódnuk kellett, reményeik igen hamar elszálltak. A megszállás után két nappal, november 19-én (a hirdetményen a régi időszámítás dátuma szerepel, november 4., tehát november 17-én kelt) megjelent a város utcáin Ristić ezredes aláírásával az a szerb nyelvű hirdetmény, amelyben a megszálló szerb csapatok nevében bevezette a rögtönítélő bíraskodást, elrendelte az ellenséges csapatoktól származó fegyverek és muníció beszolgáltatását, a szerb rendeletek betartása esetén garantálta a város polgárainak személyi és vagyonbiztonságát, előírta az osztrák, a német és a magyar tisztek és katonák szerb katonai hatóságoknál történő jelentkezését, és minden hatalmat átadott a Szerb Nemzeti Tanácsnak.⁴⁶

A Magyar Nemzeti Tanács, „a lefolyt események bénító hatása” miatt csak pár nap kihagyással, november 25-én ült ismét össze. Itt Várady közölte a tanács tagjaival, hogy „a szerb gárda által elkövetett egyes visszaélések

miatt” az elmúlt napokban többször is tiltakozott Ristićnél, aki közölte vele, hogy neki nincs tudomása arról, hogy a városban Magyar Nemzeti Tanács is működik, ezért várja jelentkezésüket. Ezután Várady a tanács tagjaival és a város néhány tekintélyes polgárával 24-én felkereste az ezredest, és testületileg tiltakoztak a hatalom Szerb Nemzeti Tanácsnak történő átadása ellen. Mint a jegyzőkönyvben olvashatjuk: „Ennek következtében ugyanis a Szerb N. Tanács magához ragadta a hatalmat, a városházát, vármegyeházát, valamint az összes közhivatalokat elfoglalta fegyveres erőivel, a hivatalnokokat elűzte, ezáltal az eddig fennállott rendet és közigazgatási működést megzavarta, illetve teljesen megbénította.” E szavak elhangzása után Várady kérte az ezredest, hogy „az összes hivatalok visszaállíttassanak, az összes tisztviselők – akik e mind szigorúbbá váló téli időben családjukkal együtt nélkülözésnek vannak kitéve – visszahelyeztessenek; kérte továbbá a posta és távíró, valamint a vasúti forgalom helyreállítását és miután a szerb polgárőrség nevével kapcsolatosan mind több garázdálkodás történik, kérte annak lefegyverzését és helyébe a városi rendőrség megszervezését, amelynél a lakosság nemzetiiségi arányszáma figyelembe vétessék.”⁴⁷

Ristić ezúttal is azzal védekezett, hogy „bár ő már hét napja van a városban, ez a tanács nála nem járt, mert ellenkező esetben a hivatkozott parancsát olyképp adta volna ki, hogy a hatalmat a Szerb és a Magyar Nemzeti Tanácsra ruházza”. Majd azzal tetézte az igazságtól jócskán messze eső magyarázkodását, hogy tévesnek nevezte a kiáltvány szövegezését, mivel ő csak „a Szerb Nemzeti Tanácsnak az önmaga feletti rendelkezés hatalmát értette és ezt is azért tette, mert ez az egyedüli tanács volt az, mely nála, a tagok névjegyzékének benyújtása mellett mint tanács jelentkezett”. Ristić fenti szavai után Várady emlékeztette az ezredest, hogy a bevonulás alkalmával rendezett ünnepélyes fogadás alkalmával ő mint a Magyar Nemzeti Tanács elnöke mutatkozott be, és idézte akkor elmondott beszédét, majd kérte a túlkapások orvoslását. Ristić erre megígérte, hogy még aznap megszervez egy olyan találkozót a problémák megbeszélésére, amelyre meghívja az alispánt, a pénzügyigazgatót és a két nemzeti tanács elnökét. Ristić úgy próbált saját hazugsága hálójából kibújni, hogy elismerte, tévedett, „miért bocsána-

tot kér, azonban a megtörtént dolgokba nem avatkozhatik bele, mivel ő a város belügyeinek intézésébe beleszólással nem bír. Azokat beszéljék meg a Szerb Nemzeti Tanáccsal! Váradynak azt a javaslatát, hogy a két nemzeti tanács elnöke az ő jelenlétében beszélhesse meg a problémákat, elfogadta. Várady felvetette a cenzúra megszüntetésének szükségességét is (a *Torontál* például a bevonulás után napokig üres helyekkel, cenzúrázva jelent), de ezt nem sikerült elérnie. Az ígért értekezlet megszervezésére sem került sor.⁴⁸ Ristić fent idézett magyarázkodását Várady az MNT következő ülésén finoman „vastag tévedésnek” nevezte.⁴⁹ Az ezredes és az MNT találkozájáról a *Torontál* is részletesen beszámolt (*Torontál*, 1918. november 25., A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács Risztics ezredesnél).

A tanács végül elfogadta azt a javaslatot, hogy a túlkapásokról készítsenek jegyzéket, és ezt küldjék meg Ristić ezredesnek, Róth Ottó⁵⁰ temesvári kormánybiztosnak, a temesvári katonai parancsnoknak, a magyar kormánynak, és falragaszokon értesítsék a város lakosságát, hogy ne engedelmeskedjenek a Szerb Nemzeti Tanács intézkedéseinek, mivel azok nem törvényesek. Az ülés komor hangulatát csak az törte meg némileg, amikor Várady bejelentette, „hosszas utánjárással” elérte, hogy két pénzügyigazgatósági tisztviselő Budapestre utazhat a tisztviselők fizetéséért.⁵¹

A másnap, november 26-án megtartott ülésen Hochstrasser Miklós, a Német Nemzeti Tanács elnöke bejelentette, hogy a mintegy 800 fő részvételével megtartott népgyűlésen megalakult a 41 tagú Német Nemzeti Tanács.⁵² Ennek a jelentősége ekkor már elsősorban az volt, hogy így szerették volna igazolni a szerb megszálló csapatok parancsnoka előtt, hogy a Szerb Nemzeti Tanács nem képviseli a város polgárainak többségét, hiszen a magyarok és a németek többséget alkotnak.⁵³ Döntöttek arról is, hogy közösen tiltakoznak majd a Szerb Nemzeti Tanács túlkapásai ellen: követelik a közhivatalok megnyitását, az elbocsátott tisztviselők visszahelyezését,⁵⁴ a szerb gárda lefegyverzését és feloszlását, a lakosság összetételét figyelembe vevő városi rendőrség megszervezését, a magyar nemzeti színű zászló visszahelyezését a városházára és a cenzúra megszüntetését. Visszavonták viszont azt az előző napi határozatukat,

amely szerint a Szerb Nemzeti Tanács intézkedéseivel szembeni engedtlenségre szólították volna fel a város lakosságát. A tanács tagjai több, az utóbbi napokban elkövetett rablásról és egyéb, az SZNT által elkövetett visszaélésről is tájékoztatták egymást. Például: a Szerb Nemzeti Tanács lefoglalta az Osztrák–Magyar Bank készpénzállományát, jelentős magánvagyonot is rabolva, mivel a város iparos, kereskedő rétege is itt tartotta megtakarításait. Fényes nappal kirabolták a pénzügyigazgató lakását, de a hivatalos helyiségekben is a rablás jeleit fedezték fel. A tettesek, foglalmaztak óvatosan az ülésen, „valószínű” a lakás őrzésére kirendelt szerb nemzetőrök voltak (*Torontál*, 1918. november 27., Betörők a pénzügyigazgató lakásán).⁵⁵ Később ez beigazolódott.

A tiltakozó levelet Várady Imre fogalmazta meg a Magyar Nemzeti Tanács nevében. Ebben a november 27-én kelt átiratban a gyűlésen elhangzottak alapján összefoglalta panaszait. Először is utalt arra, hogy az ezredes, mint maga is elismerte, „sajnálatos módon” csak tévedésből ruházta át a hatalmat a Szerb Nemzeti Tanácsra, amely egyébként sem képviseli a város lakosságának többségét. A szerb nemzetőrség lefegyverezte a magyar nemzetőrséget, a szerb katonai egységek a szerb nemzetőrséggel közösen „erőszakosan az összes közigazgatási közegeket hivatalukból eltávolította és így a közhatalóságok működését erőszakosan megbénította.” Utalt arra, hogy ennek „beláthatatlan súlyos, bolsevistikus következményei lesznek”. Megemlítette azt is, hogy a közpénzen fizetett szerb őrség fényes nappal kirabolta a pénzügyigazgató lakását (most a „valószínű” módhatározó nélkül) és a hivatali helyiségeket, majd fegyverüket elhagyva otthagyták őrhelyüket. Végül az MNT nevében kérte a köztisztviselők hivatalukba történő visszahelyezését, a „garázdálkodó” szerb nemzetőrség azonnali lefegyverzését és feloszlását, a magyar zászló visszahelyezését a vármegyeházára, illetve a hírlapi cenzúra megszüntetését.⁵⁶

Úgy látszik, a szerb megszálló parancsnokságának is elege lett a város nyugalmat állandóan veszélyeztető szerb nemzeti gárda tevékenységéből, és november 30-án lefegyverezték és feloszlatták ezt a mintegy 300 fős testületet, és „csupa megbízható emberből” megszervezték az új, száztagú csendőrséget (*Torontál*, 1918. november 30., Feloszlott a szerb nemzeti gárda).

A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács általam ismert utolsó jegyzőkönyve 1918. november 26-án kelt. Egyéb források azonban arra utalnak, hogy a tanács még ezután is folytatta tevékenységét. A *Torontál* ugyanis még december 4-én is közölt egy azzal kapcsolatos kis hírt, hogy Várady Imrének, a Magyar Nemzeti Tanács elnökének vezetésével az ipartelepek tulajdonosai, a bankigazgatók és a munkások képviselőinek részvételével megbeszélést tartottak a munkanélküliség kérdéséről. De ismerünk egy olyan forrást is, amely december 10-én kelt, és Várady Imre még a Magyar Nemzeti Tanács elnökeként írta alá, sőt a levelet ő maga fogalmazta meg. Ez egy Slavko Županskihoz, az új vajdasági regionális kormány (Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatósága) által december 6-án beiktatott új Torontál megyei főispánhoz eljuttatott tiltakozó levél.⁵⁷ Ebben a Nagybecskereken december 10-én megtartott népgyűlés határozatát közli a főispánnal. Tudatja vele, hogy a népgyűlés nem ismeri el az „Újvidéki Szerb Kormányt”, azaz a Bácska, Bánát Baranya Nemzeti Igazgatóságot, tehát törvénytelennek tartja a főispán kinevezését is. Ezért Nagybecskerek város magyar lakossága – folytatódik a határozat – „az Újvidéki Szerb Kormány, mint az általa kinevezett főispán rendelteivel szemben a passzív resistencia álláspontjára helyezkedik”.⁵⁸ Meg is indokolja, miért jutott az MNT erre az álláspontra. Egyrészt azért, írta, mert a szerb hadsereg bevonulás után a városban, de az egész vármegyében is kisebbségben lévő szerbek „illegitim” módon sajátították ki a hatalmat, s még a várost megszálló parancsnok is elismerte, hogy „tévedésből” adta át a hatalmat a Szerb Nemzeti Tanácsnak. Tévesen értelmezik és alkalmazzák a népek önrendelkezésének elvét, ezért „jogellenesen” rendezkedtek be, tehát az új főispán kinevezését a város magyar törvényekhez ragaszkodó lakossága „semmisnek” tekinti. De beiktatása azért is jogszerűtlen, folytatódik a jogászai pontossággal megfogalmazott levél, mivel a „fegyverszüneti feltételek”, azaz a belgrádi katonai konvenció a megszállt területek közigazgatását továbbra is a magyarok kezében hagyta.⁵⁹ Várdynak a törvényes rendbe, a jogba vetett rendíthetetlen hitét tükrözi a levél következő mondata: „A hatályos közeleti működésnek az államélet rendjének az igazság és jog alapján, az erőszak és terror önmaguk döntik meg az önalkotta hatalmakat.”⁶⁰ Pedig a *Torontál* beiktatásról szóló,

csupán kis hírben közölt tudósítása szerint az új főispán „demokratikus elvekkel” foglalta el új hivatalát, beiktatása alkalmával ezt mondta a megyeháza nagytermében szép számmal megjelent szerb közönség előtt: „minden nemzetiségű polgárnak, felekezeti különbség nélkül az egyenlőséget, a szabadságot és testvériséget hozza a felszabadult szerb nép” (*Torontál*, 1918. december 6., Zsupánszky Szlavko dr. kinevezéséről).

Ezután azonban nyoma vész a Magyar Nemzeti Tanácsról szóló híreknek és a tevékenységükről szóló egyéb forrásoknak. Hogy pontosan mikor voltak kénytelenek befejezni munkájukat, nem találtunk pontos dátumot. Úgy véljük, megszűnését, pontos dátum híján is a Délvidéken bekövetkező hatalmi, politikai változásokkal kapcsolhatjuk össze. Azzal, hogy a szerb csapatok már a megszállás első pillanatában birtokon belül érezték magukat, és a katonai megszállást hatalmi, politikai bekebelezéssé transzformálták. Ezekről az eseményekről most csak jelzésszerűen: már november 3-án, tehát még a szerb csapatok bevonulása előtt, a radikális párti Jaša Tomić kezdeményezésére az Újvidéken megtartott népgyűlésen megalakították a szerb nemzetőrséget és a Szerb Nemzeti Tanácsot, amelynek elnöke Jaša Tomić lett.⁶¹ A SZNT deklarálta, hogy a meglévő magyar közigazgatási szervek ellensúlya kíván lenni. November 24-én a zágrábi nemzeti tanácsból megalakuló Szlovén–Horvát–Szerb Állam parlamentje kimondta a Vajdaság nevében is a Szerbiával és Montenegróval történt egyesülést. November 25-én az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés (más fordításban Nagy Népi Gyűlés), miután a vajdasági délszláv politikusok titokban tárgyaltak a zágrábi nemzeti tanáccsal és a belgrádi kormánnyal is, kimondta Bácska, Bánát és Baranya Szerb Királysághoz történő csatlakozását. Azzal a kiegészítéssel, hogy „mindent tegyenek meg, hogy megvalósuljon Péter királynak és dinasztíájának a vezetésével a szerbek, horvátok és szlovének egységes állama” (*Spoimenica oslobođenja Vojvodine 1918*). Az egyesülést a már Zágrábban kikiáltott délszláv államhoz történő csatlakozással elképzelő Vasa Stajić kezdeményezésére,⁶² de Jaša Tomić javaslatára került bele a határozatba az a kisebbségi magyarok által később oly sokat emlegetett, de az új hatalom által korán elfeledett passzus: „a határainkon belül maradó nem szerb és nem szláv nemzetek számára biztosítunk minden jogot, amely

jogok által mint kisebbség nemzeti létüket megőrizni és fejleszteni szeretnék...”⁶³ A gyűlésen megválasztott Nagy Nemzeti Tanács létrehozta saját végrehajtó szervét, a regionális kormányként működő Bácska, Bánát, Baranya Nemzeti Igazgatóságot, amelynek elnökévé Joca (Jovan) Laloševićet⁶⁴ választották. A Nemzeti Igazgatóság december 4-én átvett minden közigazgatási feladatot a szerb hadsereg által megszállt területeken. A tizenegy „miniszteri tárcát” (oktatás, belügy, egészségügy stb.) úgynevezett megbízottak, más fordításban biztosok látták el.

A BBB Nemzeti Igazgatósága 1919. január 13-án adta ki a nemzeti tanácsok betiltásáról, illetve korábbi tevékenységük felülvizsgálatáról szóló rendeletét, tekintet nélkül azok nemzetiségi jellegére. A rendelet kiadására tehát már azután került sor, hogy megszűnt a becskerek MNT tevékenysége. A rendelet szerint „A magyar forradalom első napjaiban alakult nemzeti bizottságok, tanácsok stb. és ehhez hasonló egyéb szervezetek segédkezet nyújtottak a béke és a rend helyreállításába. Néhány ilyen szervezet azonban hatáskörét túllépte és olyan határozatokat hozott és végre is hajtott, melyek az ország (nyilván az SZHSZ Királyság – S. E.) érdekébe ütköznek.” A felülvizsgálat során, folytatódik a rendelet, különös gondot kell fordítani arra, „miben és mily módon lett megsértve vagy károsítva a köz- vagy nemzeti érdek”. Külön figyelmet kellett fordítani a nemzeti tanácsok finanszírozásának (adóztatás, adománygyűjtés) ellenőrzésére, amelyről a nemzeti bizottságok volt elnökei három napon belül voltak kötelesek jelentést készíteni a Nemzeti Igazgatóság, pontosabban az adóhivatal számára (*Baranya Vármegye Hivatalos Lapja*, XXII. évf., 6–9. sz., 1919. március 1., 19.). Sajnos, a becskerek MNT beszámolóját, amennyiben készítettek ilyet, nem találtuk meg.

A Nemzeti Igazgatóság új főispánokat nevezett ki, előírták az új hatalom előtt leteendő hűségeskü szövegét, tisztviselőket váltottak le és neveztek ki, a hadsereg segítségével megszervezték az új rendőrséget stb. A Nemzeti Igazgatóság tevékenységét a szerb kormány nem ismerte el, és az első jugoszláv kormány megalakulása után (1918. december 20.) a hatalom centralizációjának nevében betiltották tevékenységüket. Ennek ellenére a Nemzeti Igazgatóság március 11-éig folytatta tevékenységét.⁶⁵ Így került sor a már említett új szerb főispán kinevezésére Nagy-

becskerekén, aki aztán saját hatáskörben kinevezte a város új polgármesterét, Jovan Miljkovićot, az új főjegyzőt, Berberszki Györgyöt, aki a régi közigazgatási garnitúrát képviselte. A *Torontál* 1918. december 11-ei száma részletesen közölte az újonnan kinevezett megyei, városi és járási tisztviselők teljes névsorát, ami egyúttal azt jelentette, hogy a városban, immáron az új hatalom égisze alatt, a közhivatalok ismét megkezdték működésüket (*Torontál*, 1918. december 11., A közhivatalok újra megkezdik működésüket). A társadalmi béke azonban nehezen állt helyre a városban. Ristić ezredes a szerb katonák körében végzett pacifista agitáció miatt kilenc embert végeztetett ki a városban. Mint ezzel kapcsolatos rendeletében olvashatjuk: az utóbbi időkben a szerb katonák között „árulásra csábító” röplapokat terjesztettek, arra szólították fel „a bátor és legyőzhetetlen szerb katonákat”, hogy dobják el fegyvereiket és szegjék meg esküjüket. Ezért az elfogott agitátorokat hadbíróság elé állították, halálra ítélték, és kivégezték őket (*Torontál*, 1918. december 12., A Torontál megyei szerb megszálló csapatok Parancsnokának Op. 4826. sz. rendelete).

December 24-én megtartották az új szerb polgármester vezetésével az első városi tanácsi ülést is. Az új megyei, városi közigazgatási szervek munkájának megindulása lényegében az eddigi magyar közigazgatás felszámolását jelentette, így megalakulása után egy hónappal a Magyar Nemzeti Tanács is kénytelen volt befejezni munkáját. Abban a hónapban, amikor véget ért a városban a pusztító spanyolnátha (*Torontál*, 1918. december 21., Megszűnt a spanyolnátha, 1918. december 24., Hírek. Tanácsülés).

A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács a háborús összeomlás közepette, súlyos gazdasági helyzetben, a nemzeti kisebbségek nemzeti törekvéseinek radikális megváltozásának időszakában, a történeti Magyarország szétesésének pillanatában, egyre szűkülő nemzetközi erőterben, nagy reményekkel, s még több illúzióval kezdte meg munkáját. A belgrádi katonai egyezményre, akárcsak a Károlyi-kormány, védőhálóként tekintettek, amely megmenti a várost a visszavonuló német és előrenyomuló szerb csapatok közötti fegyveres összetűzéstől, attól, hogy a város hadszíntérré váljon. Naivan hittek abban is, hogy a konvenció biztosítja

majd a magyar hatalmi szervek további működését. Működésének rövid egy hónapja alatt meglehetősen instabil kapcsolatot tudtak csak kiépíteni a becskerekai szerb nemzetőrséggel. S bár a város lapjában, a *Torontálban* igyekeztek kapcsolatuk pozitív oldalát hangsúlyozni, de mint láttuk, a szerb nemzetőrség tevékenysége meglehetősen ellentmondásos volt, tagjai gyakran vettek részt rablásokban, fosztogatásokban, önkényes intézkedésekben, ami végül feloszlatusukhoz vezetett. A Szerb Nemzeti Tanács viszont határozottan elzárkózott az együttműködéstől. Ennek okát elsősorban abban kell látnunk, hogy kezdettől fogva maguk mögött tudhatták az újvidéki szerbek és Belgrád, s nem utolsó sorban a megszálló szerb hadsereg támogatását. A nagybecskerekai SZNT városi szinten úgy viselkedett, mint a francia kormány Károlyi kapcsán, amikor a belgrádi tárgyalások idején az antant csapatok balkáni főparancsnokának azt sugallta: nem kell Károlyival szóba állni. Pedig Károlyi úgy bízott Franciaországban, „mint a tékozló fiú jószágos atyjában...” (HATOS 2018; 281). Várady is hasonló helyzetben érezhette magát, amikor azt tapasztalta, hogy régi ügyvéd kollégája és jó ismerőse, Slavko Županski a kapott instrukciók alapján elzárkózik minden politikai együttműködéstől. Egy területen azonban mégis kialakult a két nemzeti tanács között az együttműködés – a megszállás és a hatalomváltás első, igencsak bizonytalan napjaiban sikerült megőrizni a város polgárainak élet- és vagyonbiztonságát, és a vidékkel ellentétben sikerült megakadályozni a nagyobb társadalmi felfordulást. Ebben, ha nem is problémamentesen, de kétségkívül részt vett a megszálló szerb hadsereg is. A szerb hadsereg persze, minden nyilvános deklarációjuk ellenére sem pusztán ezzel a céllal érkezett Nagybecskerekre. A hadsereg fő feladata a Bánát megszállásával, Nikola Pašić szerb miniszterelnök személyes utasításának megfelelően, Románia bánáti igényeinek megakadályozása volt, és az, hogy a béketárgyalásokig biztosítsák a terület birtoklását, majd Szerbiához való csatolását.

1918 decemberére világossá vált, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia háborús veresége következtében bekövetkezett szerb katonai megszállás nem áll meg a magyar köztisztviselői kar saját híveikkel történő „kiegészítésénél”, hanem a teljes hatalmi, politikai váltásra törekszik. Ma-

gyarország szomszédai, köztük Szerbia is, a háborús győzelmet nemzeti céljaik szolgálatába tudták állítani, míg a háború elvesztése a függetlenségét végre visszanyerő Magyarországot nemzeti tragédiába sodorta. A Magyar Nemzeti Tanácsnak és személyesen Váradynak is le kellett számolnia azzal az illúzióval, hogy a szerb hadsereg csupán „az általános népszabadság megvédésére” érkezett. Nem volt más választásuk, tudomásul kellett venniük, hogy Szerbia, nemzetközi jóváhagyással, meghódította és bekebelezte ezt a területet. Ami velük ezután történt, az egyértelműen az impériumváltás fogalmával írható le – egy új állam határai közé kerültek. Megkezdődött a nagybecskereki, illetve a délvidéki magyarok Trianon utáni kisebbségtörténete.

IRODALOM

- ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.) (1999): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*, Budapest
- A jogalkotás a két világháború között. <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/93.html> (2020. március 23.)
- A magyar állam története 1711–2006. http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/14Szab%F3_Marjanucz/html/5_4.htm (2020. március 24.)
- A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*, Budapest
- A. SAJTI Enikő (2010): *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*, Szeged
- A. SAJTI Enikő (2016): *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Újvidék
- Az 1918. évi I. néphatározat. <http://polhist.hu/adattarak/koztars/index.php?fkod=21&fid=2> (2020. március 23.)
- BOTOS János (2017): A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*, 1., 95.
- DÉVAVÁRI Zoltán (2014): *Új partok felé. Kisebbségi kiütkezés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*, Zenta
- ĐUKANOV, Milan (2010): *Prvi Srpski narodni odbor 1918*, Zrenjanin–Beograd
- ERÉNYI Tibor (1990): A Magyar Köztársaság 1918–1919-ben. In: PÖLÖSKEI Ferenc (szerk.): *A köztársasági eszme és mozgalom Magyarországon*, Budapest, 27–43. http://polhist.hu/wp-content/uploads/2017/09/erenyi_koztarsasag_1918_1919.pdf (2020. március 23.)
- FÓRIS Ákos (2017): Orosz hadifoglyok Magyarországon 1918 végén. In: KRAUSZ Tamás–KATKÓ Márton Áron–MÉSZÁROS Zsófia (szerk.): *Világháború, világforradalom, világbéke*, Budapest
- HATOS Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest
- HORNYÁK Árpád (2000): A belgrádi katonai konvenció, *Világtörténet*, 2., 74–84.

HORNYÁK Árpád (2010): Bácska-Baranya térség az I. világháború után – a szerb megszállás. In uő. *Találkozások – ütközések*, Pécs, 7–21.

HORNYÁK Árpád (2018): A Délvidék délszláv birtokbavétele. Marko Protić szerb ortodox esperes emlékei az 1918 novemberi, szabadkai impériumváltásról. In KUNT Gergely et al. (szerk.): *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*, Budapest, 300–314.

Károlyi, a magyar népkormány miniszterelnöke Lansing amerikai külügyminiszterhez. 1918. november 12. <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-1/ch02.html#18> (2020. március 29.)

KÓKAI Sándor (2009): Illúziók és csalódások: a Bánsági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2. (2–3), 63–74.

KÓKAI Sándor (2013): *Etnicitás és kulturalizmus a Bánságban (1910)* http://acta.bibl.u-szeged.hu/30001/1/kek_020_021_180-199.pdf (2020. április 2.)

Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918 (1929), Novi Sad

KONČAR, Ranko (2008): Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban. *Létünk*, 38. évf., 3., 18–24.

KONČAR, Ranko–MARKOVIĆ, Saša (2009): Vojvodina između srpske i jugoslovenske opcije u vreme stvaranja Kraljevine SHS. In BALKOVEC Bojan (ed.): *Jugoslavija v času. Devetdeset let od nastanka prve jugoslovenske države*. Yugoslavia through Time. Ninety Years Since the Formation of the First State of Yugoslavia, Ljubljana, 93–104.

DR. LÖBL Árpád (1967): A Nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei. 1918. november 3. In *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Knjiga X. – A Novi Sad-i Bölcsészeti Kar évkönyve, X. évfolyam, Különnymat, Novi Sad

MÉSZÁROS Zoltán (2012): Szabadka és környéke 1918-as megszállása. *Híd*, 3., 102–110.

Nagybecskerek. <http://vajdasag.rs/Nagybecskerek#N.C3.A9pess.C3.A9ge> (2020. március 31.)

NÉMETH Ferenc (2014): „Besoroztak, el kell menni messzire...” Gömöri Jenő (1890–1967) két első világháborús katonanóta-gyűjteményéről. *Bácsország*, 3. (70. szám), 3–6.

NEMET, Ferenc – MICIĆ, Milan (2019): *Banat – novembar 1918. godine*. Novo Miloševo–Pančevo–Sirig (cirill)

NJEGOVIĆ, Drago (2004): *Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji: prilog političkoj istoriji Srba u Vojvodini do 1921. godine*, Novi Sad

ORMOS Mária (1979): A belgrádi katonai konvencióról. *Történelmi Szemle*, 1., 12–38

PETRANOVIĆ, Branko–ZEČEVIĆ, Momčilo (1985): *Jugoslavija 1918–1984*, Beograd

RAKIĆ, Lazar (1986): *Jaša Tomić (1856–1922)*, Novi Sad

Senatori Kraljevine Jugoslavije (2016), Biografski leksikon, Beograd

Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918 (1929), Novi Sad

VÁRADY Lóránd (2005): Dr. Várady Imre. *Létünk*, 35. évf., 4., 82–94.

JEGYZETEK

¹ A Vajdaság vonatkozásában legújabban lásd NJEGOVIĆ 2004 (cirill).

² Köszönöm Németh Ferencnek, hogy biztatott a tanulmány megírására, és elküldte számomra a megírásához szükséges alapvető forrásokat, a *Torontál* korabeli számait, illetve a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyveit. Köszönettel tartozom Várady Tibornak is, hogy a birtokában lévő, általam eddig nem ismert, témára vonatkozó forrásokat rendelkezésemre bocsátotta.

³ 1918 szeptemberében a magyar kultúrfőlény nevében még nagyszabású képzőművészeti kiállítás nyílt a megszállt Belgrádban. Szeptember 21-én pedig az akkor még a miniszterelnöki posztot betöltő Tisza István Sarajevóba látogatott, ahol az őt felkereső szerb–bosnyák–horvát küldöttségnek, akik petíciójukban nyíltan megfogalmazták a délszláv egység és az önrendelkezés elvének támogatását, még azt vetette oda, „Magyarország elég erős, hogy ellenségeit összeszűzza, mielőtt maga is elpusztulna”. Erre a küldöttség egy „Hajdemo”-val faképnél hagyta a magyar miniszterelnököket (HATOS 2018; 87).

⁴ A budapesti tüntetéseknek egy nagybecskereki könnyebb sebesültje volt, Edenburg László tizennyolc éves egyetemi hallgató, akit rendőrkarddal vágtak fejbe (*Torontál*, 1918. október 31.).

⁵ A területi korlátok miatt csak a korszak kevésbé ismert szereplőiről közlök rövid életrajzi adatokat, azokról, akiknek az adatai jelenleg elérhetőek.

Hock János (1859–1936) katolikus lelkész, politikus, író, a Nemzeti Tanács elnöke. Szabadelvű, majd nemzeti programmal parlamenti képviselő, a Justh-párt tagja, majd Károlyi Mihály híve. Ékesszólásáról híres beszédeivel jelentős szerepe volt az általános választójogért és a Tisza István politikája ellen vívott parlamenti küzdelmekben. Később emigrált, majd hazatért Magyarországra. Az emigrációban írt, az ellenforradalmi rendszert támadó cikkei miatt egyévi börtönre ítélték. Számos teológiai, vallástörténeti mű szerzője.

⁶ A *Torontál* nem közölte a kiáltvány teljes szövegét, de október 26-ai számában írt a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáról és a nyilatkozat tartalmáról.

⁷ Az összeomláskor a ma elfogadott adatok szerint a Monarchia területén 1,3 millió orosz hadifogoly volt, ezek közül mintegy 425 000 tartózkodott Magyarország területén. A Monarchia Oroszországgal 1918. július 3-án kötötte meg a hadifogoly-egyezményt. Ennek keretében november 1-jéig 1 565 tisztet és 111 841 legénységi állományú foglyot szállítottak haza (FÖRIS 2017; 58–59).

⁸ Váradylevélár, a Magyar Nemzeti Tanács 1918. november 1-jén Budapesten kelt távirata, sz. n.

⁹ Gömöri Jenő (1890–1967) író, költő, irodalmi szerkesztő, a zömmel szlovák katonákból álló, 12. közös gyalogezredben szolgált a háború alatt. Itt gyűjtötte össze és adta ki a gyalogezred katonái által ismert katonanótákat (NÉMETH 2014; 3–6).

¹⁰ A lelkesítő események mellett a lap előfizetőit ebben a számban értesítették, hogy a papírárak drasztikus emelkedése miatt kénytelenek emelni az újság árát.

¹¹ Jankó Ágoston (1856–?) jogász, a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat igazgatója, a 19. századi Pancsova-környéki székely telepítés helyhatósági biztosa. Vármegyei szolgálatát 1881-ben kezdte meg Torontál vármegyében. 1903 és 1920 között Torontál vármegye alispánja. A szerb megszállás után erőszakkal távolították el hivatalából, letartóztatták, majd kiutasították. 1921-ben Csonka-Torontál vármegye alispánja, 1923 és 1931 között Tolna megye főispánja.

¹² Az alispán a vármegye közigazgatásának és tisztviselői karának vezetője, első tisztségviselő. Intézkedhetett minden olyan ügyben, amely nem volt testületi vagy más szervek hatáskörébe utalva. Ez a tisztség az 1950-es tanács törvénnyel szűnt meg.

¹³ Kardos (Kohn) Samu (1866–1928) ügyvéd, politikus, 48-as Függetlenség párti országgyűlési képviselő. 1918-ban tiszteletbeli megyei főügyész. Várady szűkebb baráti köréhez tartozott.

¹⁴ Mayer Aurél (?–?) takarékpénztári igazgató, törvényhatósági bizottsági tag. A többiekéről nem találtunk életrajzi adatokat.

¹⁵ A szabadkőművesek és az őszirózsás forradalom kapcsolatát árnyaltan elemzi Hatos Pál (HATOS 2018; 153–163). Hatos számos máig élő mítosszal szembenéz, és felhívja a figyelmet arra, hogy igen sok konzervatív magyar politikus is szabadkőműves volt ekkor. Így például Andrássy Gyula, Wekerle Sándor vagy a forradalmak bukása után az ellenforradalmi keresztény kurzust elindító Friedrich István. Számos tudós, értelmiség, író mellett a szabadkőművesek egyik legnagyobb trófeája Ady Endre volt. „A szabadkőműves nemzetköziséget elhamvasztotta a világégés” – fogalmaz könyvében a szerző (uo. 154).

¹⁶ Várady életére, tevékenységére lásd VÁRADY 2005; 82–94. és A. SAJTI 2016 (szabadkőműves múltjára lásd különösen a 40–42. oldalakat). Rövid szerb nyelvű életrajza megtalálható a *Senatori Kraljevine Jugoslavije* című életrajzi lexikonban (*Senatori Kraljevine Jugoslavije* 2016; 315–316).

¹⁷ 11. sz. irat. Várady Imre levele Aurel Lazárhoz (Lázár Aurél), 1918. október 16. (A. SAJTI 2016; 112).

¹⁸ Emil Gavrilá (1861–1933) ügyvéd, szerb politikus, magyar parlamenti képviselő, majd jugoszláv szenátor. Az első nagybecskereki szerb lap, a *Glas* szerkesztője, majd az újvidéki szerb nyelvű lap, a *Zastava* szerkesztője. 1914 és 1918 között a szarajevói merényletben való részvétel vádjával feleségével együtt Kiskunhalasra internálták. A szerbek által megszállt Torontál-Temes megye első szerb főispánja.

¹⁹ Perisits Zoltán (1862–1946) jogász, Nagybecskerek polgármestere.

²⁰ A város rendőrkapitánya ekkor Deák Vidor volt.

²¹ Botka Béla (1861–1923) főszolgabíró (Bánlaki járás), Torontál vármegye főjegyzője, majd országgyűlési képviselő. Két alkalommal, 1906 és 1910 között, illetve 1918-ban nevezték ki Torontál vármegye főispánjának.

²² Steuer György (1875–1943) jogász, politikus, 1917–1918-ban Torontál vármegye főispánja. 1919 és 1922 között kisebbségi államtitkár, majd német nemzetiségi kormánybiztos, országgyűlési képviselő. A Délvidéki Földművelők Gazdasági Egyesületének elnöke, a földmunkások munkavállalói szervezetekének szervezője, szociálpolitikai szakíró. A Délvidék jugoszláv bekebelezése után, illetve a terület 1941-es visszacsatolása után számos beadványban hívta fel az aktuális kormányok figyelmét a hatalmi atrocitásokra, a nemzetiségekkel szembeni igazságtalanságokra.

²³ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 1. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 3. (DR. LÖBL 1967; 422).

²⁴ Botkát nem sokkal korábban, 1918. október 14-én iktatták be hivatalába (*Torontál*, 1918. október 14., Botka Béla beiktatása).

²⁵ 14. sz. irat. A Nemzeti Tanácsok ügyköre és hatásköre című belügyminiszeri körlevél, 1918. december 1. (A. SAJTI 2016; 118–119).

²⁶ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 3. sz. és 8. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 5., illetve november 11. (DR. LÖBL 1967; 424, 433).

²⁷ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 2. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 4. (uo. 423).

²⁸ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 2. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 4. (uo. 423).

²⁹ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 5. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 7. (uo. 427). Várady és még hét kollégája a szarajevói merénylet után kezkeskedett Županski megbízhatóságáról, így elkerülte az internálást (A. SAJTI 2016; 44).

³⁰ Hadžinak Károlyi miniszteri tárcát ajánlott, ő azonban nem fogadta el (RAKIC 1986; 285).

- ³¹ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 6. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 8. (DR. LÖBL 1967; 430).
- ³² A nagybecskereki olajgyár 80 tagú külön polgárőrséget szervezett a gyár védelmére. A nemzetőrségen belül egy külön, 50 fős diákszakaszt is létrehoztak.
- ³³ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 3. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 5. (DR. LÖBL 1967; 423–424).
- ³⁴ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 6. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 8. (uo. 430).
- ³⁵ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 5. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 7. (uo. 427–429).
- ³⁶ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 7. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 10. (uo. 432).
- ³⁷ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 9. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 12. (uo. 433–434).
- ³⁸ A német csapatok által kiűrtett Belgrádban fehér zászlóval partra szálló küldöttséget a szerbek nagy ovációval fogadták, Franchet d'Espèrey azonban még csak kezét sem fogott velük, vacsoraasztalához sem hívta meg őket (HATOS 2018; 274–275).
- ³⁹ A belgrádi konvenció szövegét közli a *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919.* (1999; 16–18).
- ⁴⁰ Az egyezmény gazdag irodalmából csak két írásra utalok, Ormos Máriaéra (ORMOS 1979; 12–38) és Hornyák Árpádéra (HORNÁK 2000; 74–84).
- ⁴¹ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 9. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 12. (DR. LÖBL 1967; 435).
- ⁴² A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 10. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 13. (uo.).
- ⁴³ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 11. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 15. (uo. 437).
- ⁴⁴ Dragutin J. Ristić (1872–1959) szerb hivatásos katona. Az első világháborúban ezredes, 1923-ban hadosztálytábornok. 1927-ben nyugdíjazták.
- ⁴⁵ A megyeháza nagytermének átadása heves vitát váltott ki az MNT-ben. Az alispán javaslatát mindössze 16 : 14 arányban szavazták meg, és ezzel kapcsolatban a következő határozati szöveget küldték el a Szerb Nemzeti Tanácshoz: mivel az alispán már „elvileg” úgy határozott, hogy átengedi a fogadáshoz a termet, a Magyar Nemzeti Tanács „ezt a saját hatáskörben tett alispáni rendelkezést nem ellenezheti, de hangsúlyozza, hogy ebből a tisztán udvariassági tényből semmiféle politikai következtetések le nem vonhatók.” A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 12. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 16. (DR. LÖBL 1967; 439).
- ⁴⁶ Naredba O. Br. 225. Veliki Bečkerek, 4. novembra 1918. god. Várady-levéltár, sz. n. (cirill)
- ⁴⁷ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 13. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 25. (DR. LÖBL 1967; 440).
- ⁴⁸ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 13. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 25. (uo.).
- ⁴⁹ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 14. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 26. (uo. 442).
- ⁵⁰ Róth Ottó (1884–1956) ügyvéd, szociáldemokrata politikus, a Bánsági Köztársaság elnöke. A Bánsági Köztársaság történetére lásd KÓKAI 2009; 63–74.
- ⁵¹ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 13. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 25. (DR. LÖBL 1967; 441).

⁵² A Torontál megyei Román Nemzeti Bizottság 1918. december 2-án, Nagybecskerekén alakult meg, Chirioi Demeter ügyvéd vezetésével, és még aznap megválasztotta végrehajtó bizottságát is. Az erről szóló átirat: Várady-levéltár, sz. n.

⁵³ Az 1910-es magyar népszámlálás szerint Nagybecskereknek 26 006 lakosa volt, ebből magyar volt 9148 fő, szerb 8934 fő, német 6811 fő, szlovák 456 fő, 336 fő pedig román volt (*Nagybecskerek*). A Bánság egészének etnikai összetételére lásd KÓKAI 2013.

⁵⁴ A városi rendőrség hivatalnokai ugyan kezdetben a helyükön maradhattak, de már november 22-én új főkapitányt neveztek ki. Leváltották az anyakönyvi hivatal vezetőjét is, és a szerb lelkészt nevezték ki helyette. Esketési jogot nem kapott ugyan, csak bejegyezte a házasulandókat az anyakönyvbe. A *Torontál* hírt adott arról is, hogy egy felsőmuzslyai jegyespárt a plébános nem volt hajlandó anyakönyvi esketés nélkül összeadni, mivel az a magyar törvények megszegését jelentette (*Torontál*, 1918. november 22. és november 29., Házasságok anyakönyvi esketés nélkül). A Nemzeti Igazgatóság 1918. december 18-án visszaállította az egyházi esküvőt megelőző kötelező polgári házasságkötést, illetve elrendelte az előzetes polgári esküvő nélkül megkötött házasságok utólagos anyakönyvezését (*Baranya Vármegye Hivatalos Lapja*, 1919. március 1., 20).

⁵⁵ A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 14. sz. jegyzőkönyv (DR. LÖBL 1967; 443).

⁵⁶ 13. sz. irat. A nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács levele Dragutin Ristić ezredeshez, 1918. november 27. (A. SAJTI 2016; 114–116). Két évtizeddel később, 1939 januárjában, amikor Váradyt II. Péter jugoszláv király szenátorrá nevezte ki, az akkor már nyugállományú Ristić táviratban gratulált Váradynek (VÁRADY 2005; 91).

⁵⁷ 15. sz. irat. Várady Imre levele Slavko Županskihoz, 1918. december 10. (A. SAJTI 2016; 123–124).

⁵⁸ 15. sz. irat. Várady Imre levele Slavko Županskihoz, 1918. december 10. (uo. 124).

⁵⁹ 15. sz. irat. Várady Imre levele Slavko Županskihoz, 1918. december 10. (uo. 123–124).

⁶⁰ 15. sz. irat. Várady Imre levele Slavko Županskihoz, 1918. december 10. (uo.).

⁶¹ Ezt megelőzően a magyarországi szerbeknek mindössze egy legális, humanitárius szervezete működhetett, a gyerekek elhelyezésével foglalkozó Boszniai Gyerekeket Befogadó Központi Bizottság. Ebből a szervezetből nőtt ki az újvidéki Szerb Nemzeti Tanács.

⁶² A csatlakozás hogyanja körüli belső vitáknak igen gazdag irodalma van. Lásd RAKIĆ 1986; 288–298, KONČAR–MARKOVIĆ 2009; 93–104, KONČAR 2008; 18–24.

⁶³ A határozat teljes szövegét közli PETRANOVIĆ–ZEČEVIĆ 1985; 112.

⁶⁴ Jovan Lalošević (1870–1935) zombori ügyvéd, radikális párti szerb politikus. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. A zombori Szerb–Bunyevác Nemzeti Tanács elnöke, a Nemzeti Igazgatóság elnöke.

⁶⁵ A *Baranya Vármegye Hivatalos Lapja* 1919. április 3-án közölte, Lalošević aláírásával, azt a hirdetményt, amelyben a BBB Nemzeti Igazgatóság elnöke közli, a belgrádi kormány felmentette őket, ügyosztályait beolvasztotta a belgrádi minisztériumokba. Lalošević a Nemzeti Igazgatóság tevékenységét méltatva a következőket írta: a Nemzeti Igazgatóság megalakulásával „új korszak nyílt meg, egy szabadabb élet és jobb jövő. Megvalósult az, amiről hosszú emberöltőkön át csak álmokat szőttünk. Egyesültünk végre a mi Száván túli testvéreinkkel, egy nagy, szabad hazába”. A Nemzeti Igazgatóság tevékenységére lásd A. SAJTI 2004; 18–19.

ÓZER ÁGNES

Sorsunk, Trianon

(Újvidéki esettörténet)

Száz éve, 1920. június 4-én írta alá a magyar küldöttség a trianoni békeszerződést. Ezzel a kényszerállapottal ért véget Magyarország számára az I. világháború. A diktátum aláírása nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését jelentette, hanem a történelmi Magyarország államkereteinek felbomlását, a terület és a népesség jelentős csökkenését, az elszakított országrészek más országokhoz való csatolását, új államok, valamint Kis-Magyarország létrejöttét is. Az ország területe 283 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre csökkent, a lakosság száma pedig 18,2 millióról 7,6 millióra. Az újonnan létrejött délszláv állam – amelyet előbb Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak, majd Jugoszláviának neveztek – területe és lakosságának száma, Horvátországot nem számítva, 21 ezer négyzetkilométerrel és 1,6 millió lakossal nőtt meg. A lakosságszámban benne volt az a 465 ezer magyar, akiket a mai szóhasználat szerint délvidéki magyaroknak nevezünk. A tulajdonképpen még 1918-ban felállított rendszer, amelyet a Párizs környékén megkötött békeszerződések szentesítettek, „kényszerpályákat” és „bonyolult” helyzeteket eredményezett, amelyek során a Délvidék, ritka kivételektől eltekintve, sohasem állt Magyarország „trianoni attitűdjének” középpontjában. A területi igényeket 1918. október 30-án kezdték el kinyilvánítani, amikor Mišić vajda parancsnoksága alatt a szerb csapatok bevonultak Zimonyba, majd Pancsovára (november 5-én), Fehértemplomra (november 6-án), Újvidékre (november 9-én), Szabadkára és Bajára (november 13-án). Ezt követően a belgrádi katonai egyezmény aláírása után bekövetkezett Barcs, Szigetvár, Pécs és Pécsvárad megszállása, mellyel a szerb hadsereg a Maros–Szabadka–Baja–Pécs-vonalig jutott. A Délvidék sorsa tehát hadászati lág eldólt, Muravidékét kivéve, melynek jövőjéről a

párizsi békekonferencián rendelkeztek, így került az SZHSZ Királysághoz. A Bánáti Nemzeti Tanács létrejötte miatt Bánátba csak 1919. február 20-án vonulhattak be a szerb csapatok, akik Pécsről és Baranya egy részéből, Bajáról és környékéről már a békeszerződés megkötése után, 1920. augusztus 24-én kivonultak. Így Vajdaságot, a békekonferencián részt vevő szerb képviselők véleménye szerint, „könnyen és minden nagyobb nehézség és harc nélkül” kapták meg (A. SAJTI 2004; 14). Talán ezzel magyarázható, hogy a békekonferencián a kisebb határ-kiigazításokon kívül Délvidékkel kapcsolatban komolyabb viták nem folytak. A déli területek sorsa pedig már 1918 novemberétől eldőltnek látszott. De nemcsak ezzel a részletkérdésnek ható ténnyel, hanem az egész Nagy-Trianon parolában megkötött békeszerződéssel kapcsolatos bármely kérdést jóval korábban megválaszoltak, ezért beszélhetünk könnyű és nagyobb nehézségek nélküli megszerzésről.

A megváltozott helyzetet azok érzékelték a leginkább, akik a katonai megszállás alatt lévő területeken éltek. A délvidéki magyarok 1918 és 1920 között többször is közvetlen veszélynek voltak kitéve. Félelmük a szerb hadsereg bevonulásakor volt a legnagyobb, de a későbbiekben is rettegésben kellett élniük, nemcsak a fizikai veszélyeztetettség miatt, hanem az itt élő szerbség ellenséges viselkedése és a kisebbségi helyzetet tudatosító akciók időszakos fokozódása miatt is.

Újvidéken még emlékeztek 1914 nyarára, amikor a szerb lakosságot már a hadüzenetet követő napon inzultusok érték. Állandóak voltak a házkutatások, a szerb üzletek kirakatait beverték, a városi tanács betiltotta minden szerb intézmény működését. A városigazgatás megmaradt ugyan vegyes összetételűnek, de nem a szerbek voltak többségben benne. Még a polgármesteri tisztséget betöltő Demetrovits Vladimírnál is házkutatást tartottak. Demetrovits 1915-ben elhunyt, helyére pedig Profuma Béla lépett. Ő volt az, aki Tisza Istvánt is üdvözölte újvidéki látogatása alkalmával, a város ugyanis fontos közlekedési csomóponttá vált a szerbiai frontra igyekvő katonai alakulatok számára. Ebben az időszakban a városi tanácsnak szorosan együtt kellett működnie a péterváradi katonai hatóságokkal, hiszen hadiállapot uralkodott. A város vezetőségének minden erejét latba kellett vetnie, hogy megvédje a tekintélyes

szerb polgárokat és értelmiségieket a bebörtönzéstől és az internálástól. Profuma Béla már 1892-től, amikor napidíjasként szolgálatba lépett, különböző posztokon szolgált a városi közigazgatásban. A ranglétrán lassan haladva jutott a legmagasabb pozícióra. 1908-ban gazdasági tanácsossá lépett elő, s így az alpolgármesteri tisztség is az övé lett. A háború kitörésének híre is ebben a bársonyszékben érte. Felelős poszt volt ez négy éven keresztül, egészen 1918 novemberének első napjaiig, amikor már nem az észérvek és az évtizedeken keresztül beidegződött, békebeli tisztviselői szokásrend uralkodott. Az elveszített háború és az összeomló ország nagy felelősséget rótt minden város vezetésére, különösen azokéra, amelyekben a lakosság többnemzetiségű volt. A győztes szövetséges csapatok, amelyek kötelékében a szerb hadsereg Albánián visszavonult egységei is harcoltak, 1918 októberében elérték a Monarchia határfolyóit, és csak a parancsot várták, hogy átkeljenek azokon. Bonyolult és kellemetlen feladat állt Újvidék vezetése előtt is.

A szemtanúk, elsősorban a szerb visszaemlékezők, arról számoltak be, hogy nagy volt a félelem. Féltek a város magyar lakosai, de féltek a szerbek is. Dr. Milan Petrović tanár, aki a Szerb Népbizottság tagja volt, úgy emlékezett, a gimnáziumban az az üzenet várta, hogy ismételten keresik a városházáról. Amikor a polgármester irodájába ért, Profuma Bélán és Forszter Géza városi tanácsoson kívül türelmetlenül várt rá Payerle Nándor rendőrkapitány is. Azt kérdezték tőle, tudja-e, mit akarnak tenni a szerbek, és mik a szándékaik a város nem szerb lakosságával. Arról is beszámolt, hogy a városlakók féltették a gyerekeiket. Payerle neki mondta el, hogy a rendőrség már nem képes fenntartani a rendet, és hogy legjobb lenne külön magyar és szerb nemzetőrséget felállítani. A bizonytalanság azonban nem tartott sokáig. Boško Pavlović, a hadifogságból hazafelé tartó szerb tiszt a hatalomátvitelben, valamint a szerb lakosság katonai szervezkedésében kulcsfontosságú egyéniséggé lépett elő. Jelentésében arról írt, hogy 1918. november 8-án, éjjel után sürgősen összehívták a Szerb Nemzeti Tanács szűkebb tagságát. Profuma Béla polgármestert, Payerle Nándor rendőrkapitányt, Ribiczei Kálmán szenátort és a városi főispán titkárát, valamint Vachtl János rendőrségi tisztviselőt a szerb nemzetőrség ébresztette föl és kísérte az értekezlet-

re. A városvezetés tagjai rettegve érkeztek meg, mert azt hitték, hogy letartóztatják őket. Ezen a gyűlésen azonban csak az történt, hogy Boško Pavlović kijelentette: a katonai szervek nevében átvette a hatalmat. Erre a városatyák, így Profuma Béla polgármester is, kijelentették, hogy „önakaratukból lemondanak a hatalomról, és ezentúl a Szerb Nemzeti Tanácsnak és katonai hatalomnak rendelik alá magukat” (BJELICA 2018; 223). Ezzel a városvezetés feladata a Szerb Nemzeti Tanácsra és a katonai parancsnokságra szállt át. Ezt november 9-én az I. szerb hadsereg és a későbbiekben a szövetséges francia egységek bevonulása követte. Ezután új városvezetést állítottak föl, amelynek élére Jovan Živojinović tanárt választották meg. A magyar városatyák, így Profuma Béla is, megmaradtak városi tisztviselőnek, még akkor is, amikor a posztokat a szerb nyelv ismeretétől tették függővé, és a nem szláv eredetű hivatalnokokat elbocsátották. Szinte biztosra vették, hogy az új hatalom nemcsak ideiglenes, hanem tartós intézkedéseiről van szó.

A szerb hadsereg bevonulását követő időszakban a közéletet a mai Vajdaság egész területén, így Újvidéken is, a fokozatos hatalomátvétel jellemezte. Ez a fokozatos hatalomátvétel három fázisban történt, és a közigazgatás különböző szintjein provizórikusnak volt mondható, lévén, hogy a közigazgatási szervek a Magyarországtól való elszakadás folyamatában jöttek létre. Ennek a procedúrának az utolsó, harmadik szakaszában, amely 1918. december 20-án vette kezdetét, és a Nagy Nemzeti Tanács feloszlataáig, 1919. március 11-éig tartott, nemcsak az újonnan megalakított ideiglenes állami szerveknek, hanem a vármegyei és a városi közigazgatásnak is kiemelt szerep jutott. Újvidéken az első kibővített, törvényhatósági jogokkal felruházott városi tanács ülésén, amelyet 1919. február 25-én tartottak meg, a magyarok és a németek is ismétlenül részt vettek. Az ülésen Jovan Živojinović elnökkölt, aki nemcsak polgármesterként szerepelt, hanem ideiglenesen a főispáni rang jogkörével is föl volt ruházva. A régi felálláshoz nemcsak a magyar és német képviselőket hívták meg, hanem új, zömében délszláv származású egyéneket is beiktattak. A nem délszláv származású képviselőknek komoly szerep jutott: dr. Marczekevity Imrének főjegyzőként, Wágner Károlynak városi főorvosként, Profuma Róbertnek városi tanácsosként, Stesszel Rudolfnak

főmérnökként, Paitz Józsefnek városi főpénztárosként. Szántó Aladárt aljegyzőnek és tiszteletbeli tanácsosnak, Trischler Aladárt pedig számvevőnek nevezték ki. A törvényhatósági bizottság tagjaiként dr. Bruck Géza, Irsay Antal, dr. Leitner Benő, Szabó János, Szedlacsek Lajos, Frank Lipót, dr. Vilt Vilmos, Fáth Ferenc és Hess Fridrich voltak jelen.

Az értekezlet kezdetén az egybegyűlteket Jovan Živojinović polgármester köszöntötte, aki reményét fejezte ki, hogy a kibővített városi tanács tagjai „a város jólétének érdekében teljes összhangban fognak dolgozni az állami és polgári hatalomváltást követően”. A napirend első pontja az eskütétel volt, melynek során a polgármester Bácska, Bánát és Baranya Nemzeti Tanácsát is képviselte. A többi napirendi pont az új, felsőbb hatalom által eszközölt változásokról, valamint a városi bizottságok megválasztásáról szólt. Mielőtt azonban ezek sorra kerültek volna, Jovan Živojinović arról tájékoztatta a képviselőket, hogy két alkalommal is táviratban köszöntötte a szerb uralkodót, valamint a választáviratokat is ismertette. A karácsonyi és újévi köszöntőre érkezett választ föl is olvasta, amelyben a trónörökös megköszönte a „számára kedves Újvidék hazafiás és megható kívánságait, és üdvözlését küldte a város polgárságának, abban a reményben, hogy Újvidék az új közös államban is megtartja azt a szép kulturális szerepét, amelyet ezidáig is betöltött” – feltételezhetően itt a szerb kultúra előremozdításában játszott szerepére gondolt. Lévén, hogy a polgármester a még érvényes, 1886-os törvénycikk értelmében a főispánt, a tanács tagjait és a tisztviselőket eskütételre kötelezheti, föl is szólította őket az eskütételre. Az eskütételt követően a város nem délszláv származású lakosainak nevében minden nemzeti közösségnek egy hat pontba foglalt nyilatkozatot kellett elfogadnia és aláírnia. Újvidék magyar lakosságának nevében Fáth Ferenc apátplébános szignózta a dokumentumot. Az első pontban foglaltak szerint az újvidéki magyarok elfogadták a Szerb Nemzeti Tanács megválasztásának tényét, és hogy részt vesznek a kibővített városi tanács munkájában, abban a hitben, hogy ez a városi tanács „kizárólag a város tanács jogkörébe tartozó”, folyó ügyeket fogja intézni. A második pont is megerősítette az első pontban foglaltakat, azzal a kitételrel, hogy a tanács nem fog „politikai dolgokkal” foglalkozni, annak a tudatában, hogy a város magyar lakosságának a va-

lóban „nehéz helyzetre való tekintettel” kellett helytállnia, mert ebben az átmeneti tanácsban a város „magyarjainak és németeinek érdekeit” kell képviselniük. Ugyanakkor kijelentették, hogy nem felelősek a városi tanács ezidáig meghozott határozataiért, mert nem vettek részt annak munkájában. Arról is nyilatkoztak, hogy remélik, a jövőben olyan tanács fogja igazgatni a várost, amelyet „demokratikus elvek alapján” választanak meg. A magyar és német képviselők reményüket fejezték ki, hogy szerb polgártársaik mindig „tiszteletben tartják a tanácsban kisebbséget képviselők jogait”, és hogy a tanács a város ügyeit magyar nyelven is megtárgyalja, hogy joguk lesz magyar és német nyelven ezekhez hozzászólni, mert csak így tudnak részt venni a tanács munkájában. A nyilatkozat hatodik cikkelye alapján az volt a meggyőződésük, hogy ezáltal megerősítik azt az „igaz barátságot, amely a város polgárai között fennáll”, lévén, hogy egymásra vannak utalva, tették mindezt „kedves városunk iránti szeretetünk jegyében” (ЂЕГОБАИ 2007; 91–117).

1918. november 25-e után, a Nagy Szerb Nemzetgyűlésnek az elszakadásról hozott döntését követően Újvidéken átszerveződött az élet. A város szerb polgársága már akkor meg volt győződve arról, hogy a szövetségesek mindent megtesznek, hogy a háborút lezáró békekonferencián a megszállt területeket az újonnan megalakult SZHSZ Királysághoz csatolják. Talán ezért kapott a város Bácska, Bánát és Baranya Igazgatóbizottságától olyan körlevelet, hogy csak azokat a parancsokat hajtsák végre, amelyeket az SZHSZ Királyság kormánya ad ki, a magyar minisztériumokét pedig, amelyek a *Budapesti Közlöny*ben jelennek meg, vagy más úton jutnak el hozzájuk, még véletlenül sem. Ugyanekkor tiltották meg az utazási okmányok kiadását és az osztrák–magyar fizetési eszközök behozatalát is.

Ezért nem kell csodálkozni azon, hogy a város szláv eredetű lakosai már 1919-ben a szerb trónörököst, Aleksandar Karađorđevićet várták Újvidékre. Erről 1919. július 3-án értesítették a polgármesteri hivatalt, ahol rögtön összehívták a városi tanács rendkívüli értekezletét, amiről a tanács tagjait Jovan Živojinović főispáni jogokkal fölruházott polgármester értesítette. Az értesítéssel egyidőben az ünnepélyes fogadás forgató-

könyvét is ismertették. Beszédében Jovan Živojinović javaslatot tett arra, hogy a kibővített városi tanács, amelybe a magyarokat is visszavették, szintén üdvözzölje a „hőn szeretett régenst és trónörököszt”, akit felállással és éljenzéssel fognak köszönteni. Dr. Branko Nikolić tanácsstag felszólalásában arra kérte a polgármestert, hogy tolmácsolja a legfelsőbb köröknek Újvidék örömét őfelsége látogatása kapcsán. Arról is döntöttek, hogy a kibővített városi tanács küldöttségei „meghitt vacsorán” fognak találkozni a régenssel, a városi tanács többi tagja pedig egy általános fogadás keretében ismerkedhet meg vele. Ezt követően a háromnapos látogatás részleteit ismertették a tanácstagokkal: a trónörököszt a város küldöttsége a hajóállomáson várja, mivel monitorral érkezik Belgrádból. Elsőként Petar Bojović vajda, a hadsereg parancsnoka üdvözlí, majd katonai szemlést tartanak a polgármester jelenlétében. Azért került volna sor katonai fogadtatásra, mert ezzel is jelezni akarták, hogy Újvidék a megszállt területen helyezkedik el. Miután a trónörökös a városba kocsizik, írták a fogadástervezetben, a számára berendezett lakás előtt „polgárlányok” fogják köszönteni kenyérrel és sóval, a következő szavakkal: „Átnyújtjuk Őfelségének a kenyeret és a sót, városunk életét és összes javait. Ezentúl, uram, ezeket te oszd szét közöttünk, mint e háznak az ura és parancsolója.” Ezen a fogadáson a városi tanács testületileg lesz jelen, a többi „városban lévő testülettel” és a szomszédos községek képviselőivel együtt. A „néptömegek” megsejmlélése után a trónörökös a Slobodába, vagyis az egykori Erzsébet Szállodába vonul vissza, amely előtt este fáklyás menetet rendeznek. A polgármester estebédet ad a vendég tiszteletére, amelyen „átadja Őfelségének a várost”. Másnap reggel a város első embere és a vajda jelentést tesznek neki. Ezt követően a trónörökös a városházán fogadja a küldöttségeket, ahol a tervek szerint serklt (cirkel) tart, majd „az erkélyről köszönti a polgárokat”. A régens az egyházatyákkal is találkozott volna, majd ebéd után Kamenicát (Kaman-cot) látogatta volna meg. Este a városházán „meghitt vacsorát” terveztek tartani, amelyre Bács megye főispánját is várták. Ezután a trónörökösnek a Sloboda szállóban az összes nőegylet tiszteletére rendezett táncmulatságon kellett volna részt vennie. A következő két napban Szabadkára és Zomborba várták, és a negyedik nap végén „visszatér Petrovaradinba,

ahol a város polgármestere elkíséri a vár falaira, ahol a szabad ég alatt vacsorát rendeznek számára, majd ismét monitorra száll, és visszatér Belgrádba”.

Az újvidéki magyarok közül a kibővített városi tanács tagjai kerültek a meghívott vendégek listájára. A II. hivatalos küldöttség tagjaiként Wágner Károly, Profuma Róbert, Ribiczei Kálmán, Paitz József, dr. Szántó Aladár, Irsai Antal, Palásti Antal, Szedlacsek Lajos, Szabó János, Szekeres Bálint és Horváth Lajos vettek részt a fogadáson. A különböző hivatalokból és szervezetekből Jó András főkincstárnok, György Lajos folyammérnök, Fáth Ferenc, a római katolikus egyház, az Újvidéki Hitelszövetkezet és a Cecília Társaság képviselője, Dancsi Ábrahám, a beltéri Katolikus Kör, Meggyesi Ferenc, a katolikus gimnázium, valamint Turczér Ferenc, a Felső Kereskedelmi Iskola igazgatója kaptak meghívót erre az akkor Újvidék nem kisebbségi lakossága számára nagynak számító eseményre. A városi tanács részletekbe menően megtervezte és kidolgozta a látogatás menetrendjét, amelyet 1919. július 17-én fogadott el. A látogatás, még akkor is, ha öfelségének csak tízfős volt a kísérete, pénzbe került, amelyet a város rendes költségvetéséből fedeztek. Erre a célra 100 000 koronát irányoztak elő, ami nem volt ugyan kis összeg, de elegendőnek sem bizonyult.

A Magyarország katonailag meg nem szállt részein zajló események, majd a párizsi békekonferencia megkezdése és az új délszláv állam határainak a kirajzolása ismételten megerősítette az állandósulás folyamata visszafordíthatatlanságának érzését. Ebből kifolyólag a hatalomgyakorlás különböző ágazataiban eltértek az eljárások, ami kaotikus viszonyokat idézett elő, különösen 1919 szeptemberétől, amikor már a magyar kormány sem támogatta az alakulófélben lévő államok elleni tiltakozást (A. SAJTI 2010; 36).

A párizsi békeszerződés magyar küldöttségének anyagában a Vajdaságra vonatkozó érvek dokumentuma a *Válasz a szerb emlékiratra* címet viseli. Ennek vezérfonala a szerbek Magyarország déli területeire formált joga, amelyet a békekonferencián történelmi tényekkel igyekeztek alátámasztani és megerősíteni. A történelmi érveket négy csoportra osztották, és

ezek időközönként a modern szerb történettudományban is megjelennek. Az első kérdéskör a szlávok jelenléte a magyar honfoglalás idején, a második a 15. században a szerb despoták magyarországi birtokaira alapozott jog, a harmadik a 17. század végén lezajló, nagy szerb bevándorláskor szerzett kiváltságok, a negyedik pedig a Magyarország területén megalakult Szerb Vajdaság autonómiájára való hivatkozás. A magyar küldöttség ezeket a történelmi érveket elvetette, mert „mindezen érveket és tényeket olyan hamis beállításban tüntetik föl, hogy azokat szó nélkül nem hagyhatjuk”. Az anyagot kommentálták, és történelmi magyarázatokkal álltak elő a szerb küldöttség állításaira. Rámutattak, hogy a javaslat értelmében az elcsatolásra kijelölt területek új államokhoz való csatolásával egy nemzetiségi állam helyett hármat hoznak létre, azzal, hogy Szerbia, Románia és Csehország követelésének eleget tesznek. Az újonnan létrejött délszláv államra vonatkozóan megjegyezték, hogy a Magyarország iránti követeléseinek teljesítésével az elszakított lakosság 13 622 000 főt tenne ki, és ezek közül csak 5 137 000 (37,7 százalék) lenne szerb. Az új jugoszláv állam létrejöttével kapcsolatban a magyar jegyzék arra hivatkozott, hogy a történelem folyamán a követelt területek sohasem voltak ugyanazon uralom alatt, még akkor sem, amikor különböző korokban bizonyos területek egy állam kereteibe tartoztak, de más-más uralkodók irányították őket. Azt is leszögezték, hogy a szerbek, a horvátok és a szlovének sohasem alkottak egy nemzetet a mai területeiken. Mindegyiküknek „fejlett, külön nemzettudata van, amelyet a közös jugoszláv név és eszme kedvéért egyik nemzet sem fog feladni, legkevésbé a szerb, mely közöttük a legszámosabb, és amely nemzet addig is saját nevén nevezett önálló állammal bírt” (GAÁL 2002).

A magyar delegáció párizsi tevékenységét az újvidéki közvélemény is különös figyelemmel kísérte. Magáról a béketárgyalásról magyar lap nem tudósíthatott, lévén, hogy magyar nyelven újság ebben az időszakban a városban nem jelent meg (HORNYIK 1985; 15). A békeszerződés körüli eseményekről a legaktívabban a Svetozar Miletić alapította, radikális párti *Zastava* számolt be. A lap 1920 januárjától rendszeresen tájékoztattott a béketárgyalások alakulásáról, legtöbbször röviden, a *Politikai hírek* rovatban, a lap második oldalán. Helyi jellegű hírek ritkábban

fordultak elő, mint ahogyan a megszállt területeken már kisebbségként kezelt vajdasági magyarság és németiség sorsáról is kevésszer, de annál határozottabban, saját nemzeti pozíciójukból formált véleménynel írtak. Így január 2-án *Magyar remények* cím alatt arról számoltak be, hogy egyes újvidéki magyar polgárokat „a világháború nem tanította meg semmire, és úgy viselkednek, mint régen. Erről nap mint nap meggyőződhetünk. Mintha számukra ma is kedvesek lennének a felkiáltások: »Vesszen a kutya Szerbia! Éljen a háború!«, mint 1914-ben. Sovinizmusuk egy kicsit sem változott, a lojalitás számukra »terra incognita«. Ahogyan értesültünk, Újvidéken már hosszabb ideje több fehérgárdista tiszt tartózkodik, akik az itteni magyarok köreiben álhíreket és röpiratokat terjesztenek. Azokról, akik államérdekeinket veszélyeztetik, hatóságaink nem sok gondot viselnek.”

A január 9-ei számban is találhatunk hasonló hangnemben íródott cikket. Ez az írás is rossz fényben mutatott be mindent, ami a régi rendszerrel volt kapcsolatos, így az *Újvidéki Hírlap* újraindulását is. „Az *Újvidéki Hírlap* ismét feltámad a hamvaiból?” – kérdezte a *Zastava* újságírója, és azon reményének adott hangot, hogy ez talán csak mendemonda. „Az *Újvidéki Hírlap*nak semmi áron sem szabad megjelennie. Ez legyen figyelmeztetés azok számára, akik sóhajtoznak utána, és akik sok cipőt elköptattak Belgrádban a felélesztéséért szaladgálva, ha ugyan jól értesültünk. Mérhetetlen igazságtalanságot szenvedtünk el a nem szerbek-től a felszabadulás óta. De ezt az igazságtalanságot nem fogjuk eltűnőni. Ha már feltétlenül kell lennie Újvidéken magyar újságnak, az hagyja el ezt a nevet, amelynek hallatán bennünk rossz emlékek gyűlnek fel. Ha jól értesültünk, a lapot régi felelős szerkesztője és tulajdonosa akarja felújítani, aki azokat a fiatalembereket gyűjtötte maga köré munkatársaknak, akik Kun Béla vörös terrorja idején, Pesten valamilyen szerepet játszottak. Ezek elfogult magyar egyetemisták (akiknek Pest az ideájluk), akik bolsevikéből heves magyar nacionalisták lettek. Az a szándékuk, hogy reményt nyújtsanak azoknak a délszláviai magyaroknak, akik gőgösen abban reménykednek, hogy a számukra kedvesek visszatérnek majd. Azok, akik ezidáig is hódoltak a »Vesszen Szerbia!« jelmondatnak, most is, mint eddig, keserűn csalódní fognak.”

Január 13-án Louis Franchet d'Espèrey nyilatkozatát közzétették *A magyarok ne reménykedjenek semmiben* címmel. A szövetségesek keleti hadseregének parancsnoka kijelentette, hogy Magyarország határai csakis az előbékében kijelöltek lehetnek. „A tábornok azt is kijelentette, hogy ez Károlyi és Kun kormányzása miatt van.” Majd január 17-én arról tudósítottak, hogy a magyar küldöttséget a békekonferencián „hideg illedelmességgel fogadták”, és mindez azért történt, mert azt egy olyan „begyöpösödött reakcionárius vezeti, mint Apponyi Albert”, aki a háború idején végig megrögzötten Franciaország ellensége volt. Arról is meg volt győződve az újvidéki lap, hogy az a magyar remény, mely szerint sikerül megőrizni a háború előtti, ezeréves Magyarország integritását, „gőgös és semmis”, mint ahogyan értesültek Clemenceau állítólagos kijelentéséről is, miszerint „Magyarországot csak azért hívták meg, hogy a már kész békeszerződést aláírják, és semmi többen nem reménykedhetnek”. Január 20-án egy helyi jellegű rövid hírben arról írtak, hogy a demarkációs vonalon tizenkét fiatal magyar és német újvidéki lakost dobtak át, akik az osztrák–magyar hadsereg tisztjei voltak, és összeesküvést szőttek az SZHSZ Királyság ellen. Arról a híresztelésről is tudni vélték, amely szerint létezett egy hatvan nevet tartalmazó lista, amelynek tagjai összeköttetésben álltak a tizenkét összeesküvővel. Itt azonban azt is megjegyezték, hogy akadnak közöttük olyanok, akikről nem feltételeznék, hogy bármilyen konspirációban részt vehettek. Leszögezték: „a magyarok és németek is tudják, hogy mi nem vagyunk elnyomók. Mi mindent elismernénk nekik, amire jogosan igényt tarthatnának, és az új államban senki sem lenne elnyomva. Ezért minden hatalomváltási kísérlet nagy vétek lenne önmagukkal szemben, ami visszaüthetne rájuk.”

A *Zastava* január 23-án pár soros hírben foglalkozott Apponyinak a békekonferencián, három nyelven elmondott beszédével. Többek között azzal is, hogy a békeszerződés az összes ellenséges állam közül Magyarországot sújtja a legnehezebb büntetéssel. Természetesen a *Zastava* figyelmének a középpontjából egy pillanatra sem került ki a határok kérdése. A mit kapunk? szinte állandó témája volt a lapnak. Így 1920 februárjában több ízben is írtak a leendő határokról, valamint arról, hogy a horvát képviselő, Ante Trumbić jelenléte csak megnehezítette a szerb

tárgyalók helyzetét. Tudni vélték, hogy a magyarok hol és mikor fogják aláírni a békét. Annak a történész küldöttségnek a munkájáról is írtak, amelyikben szerb oldalról dr. Jovan Radonjić és dr. Aleksa Ivić, horvát oldalról pedig dr. Ivan Bojničić-Kninski vettek részt. Az volt a feladatuk, hogy kiválasszák és összeírják azokat a régiségeket és iratokat, amelyekre „jogot formálhatunk”. „Egy része ezeknek a mi népünké volt, és a magyarok azt a mi területeinkről Pestre vitték, másik részük pedig a magyarországi szerbekre vonatkozik, és ezekre mi jogot formálunk, mint az eddigi Magyarország örökösei.” Az SZHSZ Királyság történész küldöttségét Somssich József külügyminiszter fogadta, aki meghallgatta óhajaikat, és közölte velük, hogy a minisztertanács döntése értelmében a delegáció kiválaszthatja ugyan mindazokat a kéziratokat, műtárgyakat, valamint régi könyveket és pénzerméket, amelyekre az új állam jogot formál, az átvitelüket azonban el kell halasztani a békeszerződés ratifikálásáig. Ezt követően a küldöttség tagjai jegyzőkönyvet írtak alá a Magyar Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár igazgatóival, és lajstromozták mindazt, amire igényt tartottak, így a Nemzeti Múzeumból mindenre, amelyek „azokról a területekről vannak, amelyek ma mi államunkhoz tartoznak”.

A *Zastava* szerint már 1920 februárjában látható volt, hogy az új jugoszláv államban a kisebbségi iskolaügy sem lesz problémamentes. A lap újságírója szinte felháborodottan írt a nem szerb gimnáziumokról, annak kapcsán, hogy a nem szerb sajtó, és itt a helyi német és magyar médiára gondolt, mind gyakrabban közöl olyan szövegeket, amelyekben a nemzeti hovatartozás és azok az előjogok kerülnek előtérbe, „amelyekre jogot formálnak, és amelyeket elvárnak kormányunktól”. Az ilyen írások leginkább a *Deutsches Volksblatt*ot jellemezték, amelyben előtérbe került az „elmagyarosítás elleni lázadás”. Ironikusan jegyezte meg a cikkíró, hogy ebben valamelyest támogatja a németeket, csak azt kérdezi, hol voltak eddig, amikor a „hazafiságban” (a hazafiság szót a cikkíró magyarul használta) versenyeztek a magyarokkal. Felfedte a német újság „szeparatistikus” szándékát, vagyis hogy az a szerb előrehaladást szándékozik fékezni azzal, hogy nemzetileg tiszta (elkülönített) iskolák, és nemcsak elemi, hanem középiskolák megalapítását is követelték. Majd kifejtette,

hogy „véleményünk szerint a nem szerbeknek csak elemi iskolát és alsó gimnáziumokat kell engedélyezni. Minden felső gimnáziumnak szerb gimnáziumnak kell lennie, amelyben az ifjak államnyelven és szerb tanároktól tanulnák meg szeretni ezt a hazát. Az alsó gimnáziumokban a szerb nyelvet tantárgyként tanulnák, amelyet a gyerekek négy év alatt annyira elsajátítanak, hogy a felső gimnáziumot már sikeresen államnyelven végezhetnek, így a diákok a mi egyetemeinkre járnának, és nem kellene nekik külföldön tanulniuk. Nekünk az iskolákra azért van szükségünk, hogy olyan értelmiséget neveljünk, amely ezt az államot szolgálja, nem pedig másikat. Minek nekünk a német vagy magyar értelmiségi, aki, amikor befejezte a saját nemzeti gimnáziumát, csak annyira ismeri az államnyelvet, mint a görögöt vagy a latint. [...] Afelől is biztos lehet, hogy a mi gimnáziumunkból még egy nyelv ismeretével fog kikerülni, mert a szerb gimnáziumokban ez mindig így volt, míg a magyarokról tudjuk, hogy nem. A magyar gimnáziumokban csak magyarul tanultak, és sehogy máshogy, sőt erre még büszkéek voltak ők is és a tanáraik is.” A továbbiakban a *Zastava* a béketárgyalás minden momentumát rövid hírekben kísérté *A mi külpolitikai állapotunk* címmel. A magyar ellenség sem változott: „A szövetségi sajtó határozottan kéri a politikusaitól, hogy a délszlávok, a csehszlovákok és a románok érdekeit ne áldozzák fel a magyar követelésekért.” Február 23-án *A magyarok még mindig a népszavazásról álmodnak* címmel idézik Beneš a Budapesten megjelenő *Az Est* híre alapján, annak apropóján, hogy Csehszlovákia visszautasította a népszavazást: „a csehek készek a magyarokkal való baráti kiegyezésre és a békés együttélésre”.

Február elején a Magyarországgal kötendő kereskedelmi szerződésről mondott véleményét a *Zastava*: e szerint az új jugoszláv kormány remélhetőleg nem fogja megengedni, hogy „etessük azokat, akik rosszat akarnak nekünk, és Vajdaságban népszavazást kérnének”. Majd rövid hírként március elején *Béke Magyarországgal* címmel tudatja olvasóival, hogy a magyar delegáció által felvetett politikai kérdésekről Londonban döntenek, míg az összes más területi igényre vonatkozó kérést a nagykövetek konferenciája fogja megtárgyalni Párizsban. Ezt az értekezletet február 28-án tartották meg, számolt be az újvidéki lap.

A *Zastava* aggodalommal figyelte az Újvidéken kívüli történéseket, így azt a szabadkai hírt is veszélyesnek tartották, amely arról szólt, hogy Magyarországról plakátokat és rölapokat „dobnak át”, amelyeken az áll, hogy Magyarország nyugodt lélekkel visszautasíthatja a békeszerződés aláírását, mert az Antant „beteg és nem egységes” döntéseit nem tudja végrehajtani. Magyarországnak „tekintélyen aluli a békeszerződés aláírása Romániával, Csehszlovákiával, és a mi királyságunkkal” – írta az újvidéki lap. A békeszerződés aláírásának elhalasztását követően, május 23-án Belgrádból kapott hír már önnyugtatóként hat: „A magyarok azt kérték, hogy a békeszerződés aláírását, amelyet tegnapra terveztek, egy-két nappal tolják el. A mi határunk Magyarországgal legnagyobbbrészt a demarkációs vonal marad.” Végül a május 25-ei számban a főcímek között olvashatjuk: *Magyarország elfogadja a béke minden feltételét*. Majd talán magyarázatként, hogy a szövetségesek „követelni fogják a békeszerződés aláírását”, mert „semmilyen új hosszabbítást” nem fognak jóváhagyni. Június 3-án már vezércikk szól *A magyar politika összeomlásáról*. A békeszerződés aláírása előidézte budapesti eseményekről tudósítva szándékosnak ítélték meg, hogy a magyar fél nem teszi közzé a több napja meghozott döntést, hogy alá fogja írni a békeszerződést: „Tiltakozó nagygyűléseket tartanak, az utcákon a csöcselék plakátokat visz, amelyen azt írja: »Nem, nem! Soha!«” Arról, hogy Újvidéken 1920. június 4-én még mindig nem voltak meggyőződve róla, hogy a békeszerződés szövege nem változott, a *Zastava* cikkírójának a megfogalmazásából lehet következtetni. „Igaz, hogy ezidáig meg voltunk győződve róla, hogy nem változtatnak az álláspontjukon Magyarországot illetően, és hogy a demarkációs vonaltól sem fognak nagyban eltérni, amely a mi északi határunk lenne a magyarok felé, mégis szükséges, hogy végre hivatalosan is megoldódjon ez a kérdés, és a határt pontosan meghatározzák.” A trianoni esemény hírére a *Zastava* a június 8-ai számában közölte, az első oldalon főcímben: *A magyarok aláírták a békét*. A hír alatt pedig vezércikkben a békeszerződés jelentőségét taglalták, nemcsak a délszlávok, hanem a szlávok szemszögéből is, „mert a szláv tömböt a magyarok a honfoglalást követően ezer évre szétszakították”. „Csak mára sikerült sarokba szorítani a magyarokat, ezeket a jövevényeket, ezeket az Euró-

pába betolakodókat, ezt az idegen testet az indoeurópai népek között, ezt a délszlávok közötti éket, csak mára lettek visszaszorítva azon határok közé, amelyekre a számbeli arányuk szerint jogosultak." A békeszerződés aláírását követően a *Zastava* ugyan röviden, de foglalkozott a Budapesten június 4-én kitört zavargásokkal. A békeszerződés aláírását követő napon tudósítottak arról, hogy „általános össznemzeti gyász van”, amelylyel „nem fognak cél érni”, mint ahogyan más tiltakozások sem voltak célravezetőek. A június 9-én megjelent számban már részletekről is írtak, arról, „hogyan írták alá a magyarok a békét”. Azt is tudni vélte a lap, hogy „a ceremónia mindössze húsz percig tartott”, „a két magyar képviselő az asztal végén balról foglalt helyet” és a Millerand kijelentését követően, hogy a szerződés szövege ugyanaz, mint a május 6-án átadott tervezet, aláírták. A magyar képviselők ezt követően „visszavonultak a szállodájukba”, míg a szövetséges hatalmak képviselőit meghívták „a szomszédos szalonban lévő büfébe”. Az SZHSZ Királyság képviselői a román és csehszlovák küldöttekkel tértek vissza Párizsba, „egy csoportot képezve”. Mivel a békeszerződést aláírták, ők „a közös győzelem és a leigázott testvérek felszabadulása alkalmából gratuláltak egymásnak”. Június 9-én a *Zastava* arról számolt be, hogy a „magyar lakosság rezignáltsággal vette tudomásul a békeszerződés aláírásáról szóló hírt”. Majd a mindennapok következtek, a figyelmeztetések, hogy mindenki köteles betartani az új rendet, hogy az üzleteket „vasárnap és a jelentős pravoszláv szentek napjain egész nap zárva kell tartani, mert a rendelkezés megszegését az új állam elleni lázadásként kezelik”. A trianoni békeszerződés teljes szövegét a szerb radikális lap az 1920. június 20-án megjelent számában közölte.

Június 24-én *A mi magyarjaink és németjeink kérdése* címmel foglalkoztak a kisebbségek kérdésével. Már a cikk elején megállapították, hogy a „széles közvéleményben még mindig a régi szemlélet uralkodik a politikai, gazdasági és kulturális kérdések kapcsán, és nehezen szokják meg az új körülményeket, amelyek a délszlávok egyesülésével álltak elő”. „Az egyik fontos kérdés Vajdaságban a kisebbségi helyzet, az itt élő németek és magyarok ügye. Ami a magyarokat illeti, hangsúlyoznunk kell, hogy ők itt jövevények, és azt is le kell szögezni, hogy a németeknél is később

jöttek. A magyarok ide állami és magántisztviselőkként települtek, elenyésző számban pedig mint kereskedők vagy kézművesek, akik állami védelem alatt szétszéledtek a településeinken – ezzel az egykori magyar kormány a szerb lakosságot akarta visszaszorítani. Fontos még megemlíteni azt is, hogy Temerin és Zenta magyar lakosai valamikor szlovákok voltak, akik magyar nyomásra lettek magyarok. Ezt azért emeljük ki, hogy rámutassunk arra a körülményre, hogy a mi tájainkon nincsenek őshonos vagy itt született magyarok. Rájuk államunk nem lehet semmilyen tekintettel, mert az egyetlen tiszta magyar része a magyar nemzetnek, a maroknyi értelmiség a határon túlra menve elhagyta őket. A másik része pedig a zsidók, akik tegnap még magyarnak vallották magukat, de ők már lerázták a magyar igát, és teljesen megbékültek az új körülményekkel. Tehát a magyarságnak Vajdaságban nincsenek gyökerei, így nincs rá ok, hogy ápoljuk őket. Másként áll a helyzet a németjeinkkel. Ők sokkal előbb települtek ide, és bizonyos településeken igen sűrű tömegekben élnek. [...] Mi hiszünk a németek és köztünk lévő barátságos viszonyban. A saját gazdasági fejlődésükkel és előrehaladásukkal a mi államunkat erősítik.” A fentieket csak megerősítette a *Zastava* június 26-ai számában közölt vezércikk, amely az *Ellenséges és nem szláv alattvalók gyárjai a mi királyságunkban* címmel foglalkozott a kisebbségi sorba jutott nemzetek vagyonának kérdésével. Ez azért volt érdekes a lap szerkesztőjének, mert a szerb hadsereg bevonulását követően az ellenséges magyar és német vagyon hatósági felügyelet alá került, ami a békeszerződés aláírásával megszűnt. A cikkíró az indította elmélkedésre a nem szerb vagyon kapcsán, hogy a rendelet értelmében az új állam feloldotta ezt a felügyeletet, azzal a feltétellel, hogy a tulajdonos nem kérhet kártérítést. „Emiatt az új állam gazdaságának jelentős része idegen tőke, és idegen tulajdonban van. A háború alatt ez a vagyon legnagyobbbrészt az ellenséges államok vagyona volt, és azok szétesését követően került az egykori Osztrák–Magyar Monarchia vagyonaként az új államhoz csatolt részekkel együtt hozzánk” (HORNYÁK 2004; 61–62). A *Zastava* szerint az ellenséges vagyon visszaszármaztatása tulajdonosainak „nemzetgazdasági győzelmük a párizsi békekonferencián”. Ezért a cikkíró szerint „rögtön hozzá kellene fogni a megkezdett program végrehajtásához és az

összes üzem államosításához". Abban is reménykedett a szöveg szerzője, hogy az új állam vezetése „legalább annyi nemzetgazdasági koncessziót biztosított az ellenséges tőkéből, hogy az ne a mi nemzeti érdekeink kárára létezzen. [...] Mindezek az üzemek, gyárak, bankok és üzletek az idegen hatalom, a judeo–osztrák–magyarság szigetei, a mi kibővült hazánk megrögzött ellenségei, akik mint az agyag a napot, úgy kerülnek nyelvünket, írásunkat és minden mást, ami velünk kapcsolatos." Az újságíró szerint ahogyan ezekben az üzemekben üldözik a szláv származású munkásokat, „úgy kell államunknak is a jugoszláv kereskedelem szláv karakterének megőrzéséért bizonyos »tisztogatást« végrehajtania". Ezekben a folyamatokban fontosnak tartja azoknak az államellenes elemeknek az eltávolítását, akik nem tették le az esküt. Az ilyen „kisebb és nagyobb, romboló elementumok" a cikkíró szerint „fáradhatatlanul dolgoznak, nem látványosak, de mi érezzük a testünkön, hogy szisztematikusan áskálódnak és mérgeznek. [...] Ezért meg kell őket gátolni sikeres élőködésükben és szlávellenes tevékenységükben."

A *Zastava* cikkeiből kirajzolódik az SZHSZ Királyságba szakadt magyar kisebbség iránti többségi viszonyulás. A békeszerződés aláírásával az az átmeneti időszak is befejeződött, amelyben még pislálolt a remény, hogy az elszakított nemzetrészek sorsa másként alakulhat. Mivel ez az állapot 1920. június 4-én megszűnt, a vajdasági magyarság védtelenül várta a sorsát, amelyben az új szláv nemzet elégtételt szeretett volna venni az „ezredévnyi sanyargatásért", ahogyan az újvidéki szerb újság fogalmazott. Ezzel magyarázható az az írásokból kicsengő rosszindulat, amivel Magyarország trianoni vergődését figyelték. Tényként kell kezelni azt is, hogy az egykori magyarországi szerb radikálisok álláspontjai már 1920-ban, a trianoni békeszerződés aláírása kapcsán közölt véleményekben megegyeznek a két világháború közti időszak Jugoszláviája magyar kisebbséggel kapcsolatos politikájának fő irányelveivel. Az viszont elgondolkodtató, hogy bizonyos álláspontokkal és történelmi szemléletekkel, mintha csak megállt volna az idő, száz év múltán is, újfent szembeömlünk kell.

IRODALOM

- A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest
- A. SAJTI Enikő (2010): *Bűntudat és győztes fölény – Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, Szeged
- BJELICA, Slobodan (2018): *Oslobođenje Novog Sada 1918 – Svedočanstva i polemike*. Novosadski Klub–Gradska Biblioteka u Novom Sadu, Novi Sad
- GAÁL György (2002): *Délvidék–Vajdaság Trianonban – Pusztába kiáltott érvek*. <http://ski.vmmi.org/trianon/gaaltrianon.htm> (2020. május 10.)
- HORNYÁK Árpád (2004): *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- HORNYIK Miklós (1985): *A Délbácska története*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- ЊЕГОВАН, Драго (2007): *Записник прве седнице проширеног савета града Новог Сада од 25. фебруара 1919. године*. Годишњак Музеја града Новог Сада, Бр. 2/2006, 91–117.

JEGYZETEK

¹ ИАHC Ф.150. 927/1919.

² ИАHC Ф.150. 14191/1919.

³ A *Zastava* lap felelős szerkesztője 1920 és 1923 között Triva Militar (1889–1977) író, történész, újságíró, a Matica srpska kéziratárának igazgatója volt, aki a későbbiekben, 1944 novemberétől tagja lett annak az Ankét Bizottságnak, amelyik a németek és magyarok háborús bűneivel foglalkozott. A *Megszállók és segédek háborús bűneiről* szóló elaborátum egyik fő szerzője volt.

⁴ A szövegben megjelenő, külön nem jelzett idézetek a *Zastava* című lap 1920 januári–szeptemberi számaiból valók.

ORCSIK KÁROLY

Trianon hatása a délvidéki katolikus magyarok életére

A katolikus egyház természeténél és küldetésénél fogva nem nemzeti, hanem nemzetek feletti karakterrel rendelkezik. Kiváltképpen érvényes ez a Délvidékre, ahol a török hódoltságot követő újratelepítésből kifolyólag az itt élő katolikusok különböző nemzetiségekhez tartoznak: magyarok, horvátok, németek, szlovákok, csehek, bolgárok, valamint önmagukat románként definiáló beás románok. Délvidék e sokszínűsége nemcsak a népszokások, hanem a vallási és egyházi élet terén is nyomot hagyott. Nem beszélhetünk tehát úgy Trianonnak a délvidéki magyar katolikus-ságra gyakorolt hatásáról, hogy ne ejtenénk szót a többi nemzetiséghez, elsősorban a németiséghez és a horvátsághoz tartozó papokról és hívekről, illetve az e népcsoportokat érintő problémákról, azok megoldására tett kísérleteikről is. Akadtak olykor feszültségek a különböző katolikus népcsoportok lelkipásztorai, illetve hívei között, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy számos esetben kölcsönösen segítették és gazdagították egymást. Ez a megállapítás fokozottan igaz a magyar és a német katolikusokra. Míg e kisebbségek politikai vezetői – elsősorban a németek elzárkózása miatt – nem voltak képesek a közös érdekérvényesítésre, addig a katolikus papság és értelmiség tagjai mind Bácskában, mind Bánságban megtalálták a közös cselekvés módját a lelki élet, az ifjúság nevelése, az egyesületi tevékenység és a lapkiadás terén.

Amitől elszakadtunk: a Magyar Katolikus Egyház, Kalocsa és Temesvár

Az 1918. november 3-án megkötött padovai fegyverszünet értelmében francia és szerb csapatok által megkezdődött a Magyar Királyság déli

részének megszállása. Várady Lipót Árpád¹ kalocsai érsek és Glattfelder Gyula² temesvári püspök mindent megtettek annak érdekében, hogy egyházmegyéiket továbbra is zökkenőmentesen kormányozzák. Mivel a megszállás az egyházi struktúrát voltaképpen nem érintette, ezért a főpásztorok az antant csapatok bevonulására mint ideiglenes állapotra, egyházmegyéiket sújtó pillanatnyi nehézségekre tekintettek. Erről tanúskodnak mindkét egyházfő körlevelei is (LAKATOS 2016; 154).

A délvidéki főpásztorok viszonyulása a kialakult helyzethez megfelelt Csernoch János³ hercegprímás és a Magyar Katolikus Püspöki Kar törekvéseinek, melyek igyekeztek megőrizni a magyar egyházszervezet integritását. E kérdéssel kapcsolatban a hercegprímás folyamatosan egyeztetett a bécsi nunciussal.⁴ Előbb a csehszlovák hatóságok, majd a Tanácsköztársaság tisztviselőinek az egyházi hierarchiával szembeni túlkapásairól, esetenként üldözéséről informálta az Apostoli Szentzséket a nunciatúrán és az antant misszió keresztül. Kérte, hogy Magyarországon mint misszióterületen helyeztessék a katolikus egyházat valamely nagyhatalom védelme alá. De ennek a kérésnek nem volt semmilyen eredménye (GERGELY 1999).

Míg a Felvidéken általánossá vált a szlovák alsópapságnak az egyházmegyék magyar vezetése ellen fordulása, addig a bácskai horvát papságról ez nem mondható el. Mindazonáltal a Bácskába bevonuló szerb csapatok azonnal felvették a kapcsolatot nemcsak a szerb, hanem a horvát származású világi és egyházi előljárókkal is. Szabadkán már október 20-án összejövetelt tartottak a város horvát és szerb tekintélyes emberei Albe Malagurski későbbi polgármester házában. Blaško Rajićot⁵ Zágrábba küldték informálódni, ahol a frissen megalakult Horvát Nemzeti Tanáccsal tárgyalt. Rajić később az újvidéki, majd a belgrádi nemzetgyűlésen többedmagával képviselte a szabadkai bunyevákokat és szerbeket. A szerb kormány részéről kecsegtető ígéretek kaptak Bácska jövőbeli státuszával kapcsolatban a közös délszláv államban. Belgrád elsődleges célja az volt, hogy a bunyevác vezetőket eltávolítsa Zágrábtól, és magához édesgesse. 1919. szeptember 22-e és október 3-a között a szerb vezetés még a párizsi béketárgyalásokon való bunyevác részvételt is lehetővé tette – egészen addig, míg jelenlétük terhe

nem vált a szerb törekvések szempontjából: nyelvük és felekezeti hovatartozásuk ugyanis egyértelművé tette a párizsi „békecsinálók” számára, hogy ők nem a szerbséghez, hanem a horvátsághoz tartoznak (CSUKA 1995; 15–17, 21–22). Az egyes bácskai falvakban végzett szerb agitáció, amely a bunyevácokat a katolikus hit elhagyására és a pravoszláv vallás felvételére ösztönözte, több bácskai horvát pap számára igen elgondolkodtatónak hatott (LAKATOS 2016; 173).

Az egyházmegyei kommunikáció legfontosabb eszköze a rendszeresen megjelenő körlevél volt, melynek havonta megjelenő számai a szerb katonai parancsnokság területén található bácskai plébániákhoz is eljutottak, minden nehézség ellenére. Továbbra is rendszeresek voltak a papi áthelyezések mind a kalocsa–bácsi érsekség, mind a csanádi püspökség területén. Működött a pénzforgalom is a délvidéki egyházmegyék egészén, beszédtek a befizetéseket a papi nyugdíjalapba, és a tanítói nyugdíjigényeket is rendszeresen bekérték Kalocsára és Temesvárra. A kalocsai érsek a tanítói nyugdíjak folyósítását a jugoszláv részekben is megoldotta, a bácsi plébánosra bízva azok kifizetését: az érintetteknek nála kellett jelentkezniük a járandóságukért. A különféle segélyek gyűjtése és folyósítása is folyamatos volt. Látjuk tehát, hogy Várady érsek és Glattfelder püspök az adott körülmények között igyekezett megtalálni a *modus vivendi*-t, hogy kifelé a szerb hatóságok, befelé pedig a papság, az egyházi alkalmazottak és a hívek számára is bizonyítsa a demarkációs vonallal megosztott egyházmegyék működőképességét (LAKATOS 2016; 154).

A kalocsai érsek a jugoszláv hatóságokkal való együttműködéséről tett tanúbizonyságot. 1919 januárjában felszólította a római katolikus iskolák igazgatóit és tanítóit az újvidéki Narodna Uprava által megkívánt hűség eskü letételére. Emellett Várady érsek a Narodna Upravánál sikeresen közbenjárt a megszálló hadsereg által elkövetett egyházi vagyonnal vagy intézménnyel kapcsolatos túlkapások ügyében. Így 1919 januárjában kelt levele hatására megszűnt a szabadkai Szent Antal nyomda lefoglalása, továbbá elérte a szintén szabadkai *Délvidék* című napilap betiltásának felfüggesztését. A kalocsa–bácsi egyházmegye megszállt, déli részének küldött körleveleket a szabadkai Szent Antal nyomdában

nyomtatták, és ezekben közvetítették a papság felé az új közigazgatási hivatalok rendeleteit és kéréseit is.

1919. augusztus 25-én a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal aláírt békeszerződés véglegesítette a magyar–délsláv határt, ezért a szentszéki diplomácia 1921 folyamán egyre inkább sürgette a délvidéki főpásztorokat helynökök kinevezésére egyházmegyéjük idegen országba került részei számára. Várady érsek Evetovics János prépostot, bácsi plébánost kívánta kinevezni erre a tisztségre, aki a belgrádi kormánykörökkel is jó viszonyt ápolt. Az érsek Evetovics kinevezéséről tájékoztatta a délsláv kormányt is, ám annak hallgatása egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy Belgrád azon fáradozik, hogy a Bácska elcsatolt területét kivonja a kalocsai érsek joghatósága alól (LAKATOS 2016; 165–166). Glattfelder püspök tovább ment Várady érseknél, és nem Belgráddal, hanem közvetlenül a Szentatyával kívánt tárgyalni egyházmegyéje Jugoszláviához került részének jövőjéről és az ottani helynök személyéről. 1922-ben a püspök éppen audienciára indult XV. Benedekhez, de nem találkozhattak, mert a pápa időközben meghalt. A püspök az ügy fontosságára való tekintettel úgy döntött, hogy bevárja a pápaválasztást. Rövid időre Nápolyba utazott, járt Capri szigetén is, miközben a konklávé 1922. február 6-án pápává választotta Achille Ratti milánói érseket, XI. Piust. A pápa megválasztása után szinte azonnal fogadta a csanádi püspököt, előterjesztését pedig mindenben elfogadta.⁶ Ennek értelmében Kovács Istvánt nevezték ki a Csanádi Püspökség SZHSZ Királysághoz került területének püspöki helynökévé (HORVÁTH 2018; 43–44). Ennek a találkozásnak a bánási részek magyar katolikusainak életében a későbbiekben is pozitív hozadéka lett, mivel a Bánati Apostoli Kormányzóság megalakulását követően Rodić kormányzó is Kovács Istvánt nevezte ki általános helynökévé. Ezzel szemben a Bácskai Apostoli Kormányzóságban nem a kalocsai érsek által kinevezett és a bácskai magyar és német papok által többségében támogatott Evetovics, hanem Budanović kormányzó bizalmi embere, Blaško Rajić lett az általános helynök.

Az 1918-as összeomlás után nemcsak a bunyevác papok egy csoportja lépett a politika színterére Blaško Rajić vezetésével, hanem megtették

ezt a bácskai és a bánsági magyar papok is. A délvidéki magyarok politikai tevékenységét az optálási jogra hivatkozva akadályozták ugyan a délszláv hatóságok, de már 1921-ben, tehát a Magyar Párt formális megalakulása előtt, az egész ország területén kiterjedt szervezkedés folyt. Ebben részt vettek a katolikus papok is, Szenttamáson Berecz Kálmán plébános, Topolyán Barsy Viktor plébános, Horgoson Virág István plébános, Adorjában Horváth János plébános, Újvidéken Fáth Ferenc apátplébános, Magyarkanizsán Márton Mátyás prépostplébános. Rajtuk kívül fiatal káplánok egész sora csatlakozott a mozgalomhoz (CSUKA 1995; 51). Számos katolikus pap részt vett az 1921 májusában Kutaspusztán, egy tanyasi kúrián tartott megbeszélésen dr. Sántha György elnöklete alatt. Ekkor beszélték meg először a Magyar Párt programjának alapelveit. A lelkipásztorok jelenléte ezen a fontos eseményen egyértelművé teszi számunkra, hogy a kidolgozás alatt álló pártprogram a kezdetektől keresztény nemzeti alapokon állt.

Magyar és német többségű egyházmegyék a délszlávok országában

A két világháború között a katolikus egyház legnagyobb problémái a felekezeti iskolák államosításával és az agrárreformmal voltak kapcsolatosak. E tekintetben a katolikus egyház sérelmei megegyeztek a magyar és a német kisebbség legégetőbb gondjaival. Azonban a magyarság felekezeti megosztottsága, valamint a katolikus egyházon belül a horvátok és a szlovének dominanciája miatt az egyházak Jugoszláviában a magyar nyelv, kultúra, öntudat fenntartása szempontjából nem tudták azt a centrális szerepet betölteni, mint például Erdélyben tették (A. SAJTI 2004; 144).

Az egyházi tulajdonban lévő ingatlanokból származó bérleti díjak biztosították egyrészt a katolikus iskolák, a templomok és a plébániák fenntartási költségeit, másrészt az egyházi tisztségviselők és alkalmazottak járandóságát és nyugdíjalapját. Attól függően, hogy az adott földterületből származó jövedelmeknek milyen rendeltetésük volt, léteztek templomi, plébániai, plébánosi, kántori, továbbá iskolaalapi földterületek. Számos egyházközség rendelkezett továbbá úgynevezett „szegényföld-

dekkel” is, melyeket bérmentesen vagy jelképes bérleti díjért bocsátottak a rászoruló családok rendelkezésére. Mivel az iskolai és tanítói földek teljesen, a többi birtokok pedig többségében az agrárreform hatásköre alá tartoztak, a katolikus egyház elveszítette vagyonának jelentős részét, ami szinte lehetetlenné tette, hogy ellássa kulturális, szociális és iskoláztatási feladatait.

Az SZHSZ Királyság területén érvényben lévő iskolai törvény csak állami és magántulajdonban lévő oktatási intézményt ismert el, ezért e törvénynek az egész királyságra való kiterjesztése magával hozta az egyházi, az alapítványi és a községi iskolák államosítását. Fokozatosan háttérbe szorították, majd megtiltották az iskolán belüli hitoktatást. Ennek visszállítására végül mégiscsak sor került az új államhatalom és az oktatási rendszer konszolidációja után.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1921. június 28-án kihirdetett alkotmányában biztosította a vallásszabadságot. A katolikus egyház jogi helyzetét egy új konkordátumnak⁷ kellett volna garantálnia, ami azonban többszöri próbálkozás után sem jött létre – elsősorban a szerb ortodox egyház vezetőinek tiltakozása miatt. Attól tartottak ugyanis, hogy a konkordátum folytán a katolikusok az övéknél előnyösebb helyzetbe kerülnek.

A Szentszék már 1920-ban pápai diplomatát küldött a térségbe Hermenegildo Pellegrinetti bíboros személyében, akit XI. Piusz pápa 1922. május 24-én belgrádi nunciussá nevezett ki. Ugyanebben az évben az SZHSZ Királyság és a Szentszék elvi megállapodást kötött a délvidéki egyházmegyék ideiglenes kormányzásának kérdésében (ERŐS 1993; 152).

Az 1923. február 10-ei keltezésű szentszéki dekrétum értelmében a szombathelyi egyházmegyéből elszakadt plébániák (Muraköz) a maribori püspök apostoli kormányzósága alá kerültek. Ez a terület magába foglalta a muraszombati és az alsólendvai esperességeket, 19 plébániával, 67 000 hívővel, akik közül mintegy 20 000 volt magyar (SEBŐK 1991). A nagy többségében nem horvát, hanem magyar és német katolikus hívek alkotta két egyházkormányzati egység, a bácskai, valamint a Bánáti Apostoli Kormányzóság felállítására is 1923. február 10-én került sor. Mivel az új délszláv állam politikai vezetői elképzelhetetlennek tartották, hogy a vezető pozíciót ne egy nem szláv nemzetiségű személy töltse

be, ezért Bácska élére kormányzóként Lajčo Budanović kalocsai egyházmegyes pap, míg a Bánság élére P. Ivan Rafael Rodić horvát ferences atya került. Ugyanakkor mindkettőjükről el kell mondanunk, hogy anyanyelvi szinten beszélték a magyar és a német nyelvet, tehát a pasztorálás szempontjából nyelvi nehézségek egyiküknél sem álltak fent. A szentszéki diplomácia kényesen ügyelt erre a részletre.

Végül a pécsi püspökség Jugoszláviához került részeiből (4 esperesi körlet, 28 plébánia, 70 000 hívő) létrejött az Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság 1923. november 1-jén⁸, és e terület a diakóvári (szerémi) püspökség fennhatósága alá került. A Verőce megyei 13 plébániából csak a csepini volt magyar és horvát. A baranyai háromszögben pedig magyar, horvát és német volt a hívek nemzetiségi összetétele.

Említésre méltó, hogy a kényes politikai helyzet és a magyar kormány tiltakozása miatt ezek a dekrétumok nem jelentek meg a Szentszék hivatalos lapjában, az *Acta Apostolicae Sedis*ben, csupán az újonnan alakult bácskai és bánáti apostoli kormányzóság, valamint a diakóvári és a maribori püspökség hivatalos lapjai jelentették meg őket nyomtatásban.

Az apostoli kormányzóság (latinul *administratio apostolica*) olyan rész-egyház, melyet különleges és egészen súlyos okok miatt a pápa nem alakít egyházmegyévé, s lelkipásztori gondozását apostoli kormányzóra (adminisztrátorra) bízza (*Egyházi Törvénykönyv* 731.k 2 par.), aki az apostoli prefektushoz és apostoli vikáriushoz hasonlóan a pápa nevében gondozza a rábízott közösséget. Létesítésére általában olyankor kerül sor, ha egy egyházmegye egy része a püspöki székhelytől különböző országba kerül. Az apostoli kormányzóság a kánonjogban rendkívüli megoldásnak számít (ERDŐ 1991; 241).

Az Egyházi Törvénykönyv idevágó rendelkezése világossá teszi számunkra, hogy a Kalocsa-Bácsi Érsekség, a csanádi és a pécsi püspökség ősisége, a mindenkori magyar király apostoli, illetve egyházszervezői joga, valamint a Szentszék utolsó nagy európai katolikus szövetségesének, az Osztrák–Magyar Monarchiának a darabokra szakadása kimeríteték a „különleges és egészen súlyos okok” fogalmát, ami miatt a Délvidék elszakított területén nem azonnal új püspökséget, hanem apostoli kormányzóságot létesített a Szentszék.

Mindazonáltal el kell mondanunk, hogy az adminisztratúra egyházjogilag ideiglenes jellegű intézmény, azaz jelen esetben burkoltan benne volt az esetleges visszarendeződés lehetősége éppúgy, mint az önálló egyházmegyévé válás is (TÓTH 2008; 125). Ez utóbbi történt meg a Romániával kötött konkordátum értelmében, amikor 1930-ban létrejött a temesvári püspökség. A konkordátum kapcsán Jugoszláviával folytatott tárgyalások elhúzódása, majd a szerződés felsőházi ratifikálásának megtagadása azonban megakadályozta, hogy a Délvidék esetében új egyházmegyéket alapítása történjen meg. Így a Bácska, a baranyai háromszög és a Muraköz esetében, e területek 1941-es visszacsatolásakor egyházi visszarendeződésről is beszélhetünk.

Egy jugoszláv konkordátum az egyházi fenntartású iskolák létesítése tekintetében bizonyára pozitív hatással lehetett volna a délvidéki magyar katolikusságra nézve, ugyanakkor a nemzetközi szerződésben szerepelt a Bánsági Apostoli Kormányzóság egyesítése a belgrádi érsekséggel. Ennek megtörténte viszont minden bizonnyal hátrányosan érintette volna a bánsági magyar katolikusságot.

A Csanádi Püspökség területéből 9 387 négyzetkilométert csatoltak a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, az egyházmegye 248 plébániája közül 62 helyezkedett el a Bánságnak az új délszláv államhoz került részén. Az 1921-es népszámlálás szerint e terület összlakossága 561 958 főt tett ki, akik közül 209 370 fő (37,2 százalék) vallotta magát római katolikusnak, míg az ortodox hívek száma 306 414 (54,5 százalék) volt. A bánsági részek katolikus lakossága körében a magyarok a németek mellett csak a hívek kisebb részét tették ki, de rajtuk kívül katolikus horvátok, bolgárok, csehek és szlovákok is éltek e területen.

A csanádi egyházmegye 62 katolikus plébániája közül, melyek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz kerültek, csupán 19 egyházközségben voltak többségben a magyar hívek és hét helyen – jobbára városokban – alkottak jelentős csoportot a németek mellett.

A Jugoszláviához került bánsági plébániák anyanyelv szerint

plébánia nyelve	szám	arány
német	36	58%
magyar	19	31%
német és magyar	7	11%
összesen	62	100%

A Bánáti (Bánsági) Apostoli Kormányzóság (Administratura Apostolica Banatensis) felállításáról szóló dekrétum 1923. február 10-én született, és P. Rodić Ivan Rafael⁹ ferences atya gondjaira bízta e terület kormányzását. P. Rodić igyekezett mihamarabb megismerni a gondjaira bízott területet és az itt tevékenykedő lelkipásztorokat. Már első szolgálati évében 25 plébánián vizitált. Emellett a papoknak lelkigyakorlatot szervezett, továbbá igyekezett anyagi fedezetet biztosítani a katolikus árvaház számára is. Mivel Bánát délszláv–román kettéosztása szükségessé tette az egykori Csanádi Püspökség esperes kerületeinek módosítását, ezért az 1924. augusztus 7-én megtartott konzultori ülés döntött az új esperes kerületek alapításáról és azok hatáiról. Létrejött a nagybecskereki kerület 11, a törökkanizsai 9, a nagyikindai 8, a magyarcsernyei 7, a torontálcsészányi 8, a pancsovai 6 és a kevevári 8 plébániával.

P. Rodić 1924. október 29-én újabb megbízást kapott a Szentszéktől: őt nevezték ki a belgrád–szendrői (Smederevo) érsekség élére, de továbbra is megmaradt bánsági kormányzónak. A Szentszék 1972-ig követte ezt a gyakorlatot, tehát a mindenkori belgrádi érseket nevezték ki a bánsági részek kormányzójává is. P. Rodić püspökké szentelésére 1924. december 7-én került sor Belgrádban. Mivel egyházszerző munkája a fővároshoz kötötte, ezért Nagybecskereken, illetve a kormányzóság területén havonta 8 napot töltött.

A bánsági kormányzó a plébániák vizitálása során szembesült azzal a súlyos helyzettel, amelyet az agrárreform által bekövetkezett gazdasági változás okozott az egyházközségek életében: a templomok és plébániaépületek szomorú állapotával, a plébánosok és kántorok elkeserítő

anyagi helyzetével. A kormányzó azzal a kéréssel fordult a kormányhoz és a vallásügyi minisztériumhoz, hogy az agrárreform következtében elveszett bevételeket az állampénztárból utalják ki a plébániák számára. Ám erre Belgrád nem volt hajlandó, ellenben javasolta, hogy minden plébánián alakítsák meg az egyházközséget, illetve ennek tanácsát, így a hívőközösség maga gondoskodhat az egyházi ingatlanok fenntartásáról és a plébános járandóságáról (ERŐS 1993; 156).

A plébániák és a lekipásztorok anyagi helyzetének konszolidálására egyetlen megoldásként az önszegélyezés maradt. Brenner Frigyes nagyikikindai plébános tett javaslatot az egyházközségi alapszabályok kidolgozására, amelyre 1925 első felében került sor. Ezzel a munkával kapcsolatban több alkalommal is ülésezett a kormányzóság papsága. A Bánáti Apostoli Kormányzóság Hitközségi Alapszabályzatát 1925. augusztus 20-án hagyta jóvá a főpásztor, és november 1-jén lépett életbe. Előírta, hogy minden plébánián és leányegyházban haladéktalanul meg kell alakítani az egyházközséget, melynek feladata lesz az alkalmazottak megfelelő díjazásáról való gondoskodás. A három fő részből álló alapszabályzat kiemeli az összetartás, valamint a keresztény öntudat ápolásának és fejlesztésének fontosságát. A hívek lelkére köti a rendszeres istentisztelet, a hitélet és a hitoktatás méltó fenntartását, sőt előmozdítását. Ennek megszervezése a mindenkori lekipásztor kötelessége, ugyanakkor az egyháztanács feladata az igényelt személyi és dologi költségek biztosítása ehhez.

A régi egyházközségek újraszervezése és az újak alakítása pozitív hatással volt a hívek plébániai életbe való bevonása és az egyházzal kapcsolatos nagyobb felelősség vállalása szempontjából. Láthatóan fellendült a hitélet a Bánságban, különösképpen a leányegyházakban és a szórványgyülekezetekben volt tapasztalható a hívek önszerveződéséből kisarjadt lelki ébredés.

A Bácskai Apostoli Kormányzóság (Administratura Apostolica Bachiensis)¹⁰ megalapításáról szóló 1923. február 10-én kelt dekrétum Lajčo Budanovičot,¹¹ a szabadkai Szent Teréz-templom plébánosát nevezte ki a terület kormányzójává. Annak érdekében, hogy az új kormányzó a bér-

málás szentségét is kiosztassa a hívek számára, Budanović kormányzót 1923. november 9-én apostoli protonotáriussá nevezte ki a Szentszék. A kormányzó késlekedés nélkül bejárta és vizitálta a rábízott terület plébániáit, és megbérmálta az arra felkészült katolikus ifjúságot. 1927. február 28-án Budanović Lajost a Kréta szigetén található Cisamo címzetes püspökévé nevezte ki a Szentatya. Püspökké szentelésére május 1-jén került sor.

A délszláv királysághoz került Bácska 770 115 lakosának vallási megoszlása a következő volt: 459 610 katolikus, 196 103 szerb ortodox, 95 792 protestáns és 18 610 egyéb. Tehát a terület katolikus többségű volt. A Bácskai Apostoli Kormányzóság plébániáinak nyelvi összetételéről 1927-ben készült részletes kimutatás.

A Bácskai Apostoli Kormányzóság plébániáinak nyelvi összetétele 1927-ben

plébánia nyelve	szám	arány
magyar	32	35,16%
magyar többségű	13	14,30%
német	24	26,37%
német többségű	4	4,39%
szláv	5	5,49%
szláv többségű	4	4,39%
szlovák	1	1,10%
azonos arányban	8	8,80%
összesen	91	100%

1936. június 30-án a szabadkai Szent Teréz-templomban egyházmegyei zsinatot tartottak, amit több évig tartó alapos munka előzött meg. A szinóduson kihirdették az 500 procenont tartalmazó *Codex Bachiensis*. A kódex mindazon részletes törvényeknek a foglalata, amelyek a jugoszláviai Bácska területére vonatkoznak és az egyházmegyei alapszabályokban és körlevelekben megjelentek, valamint a hagyományokból át-

véve szokássá váltak. A 170 oldalas *Codex Bachiensis* az egyházmegyévé szervezés jogi alapja lett. Előírta többek között a plébániai anyakönyvek szláv nyelvű vezetését, még a színmagyar plébániákon is. Tény, hogy Jugoszláviában csak az államnyelven lehetett hivatalos iratokat kiállítani, kivéve, ha valaki egyáltalán nem beszélte azt. Egyházmegyei zsinatként emlegették ezt a jelentős eseményt, holott egyházjogilag csak apostoli kormányzóság volt Bácska területén.

Budanović Lajos püspök a két világháború közötti időszakban 24 plébániát és 10 vikáriát¹² alapított. Emellett a hívek nagylelkű adakozásának és az Egyházmegyei Hatóság támogatásának köszönhetően 29 új templom és kápolna épült szerte az egész Bácskában. Ez a jelentős szám egyaránt mutatja a hívek buzgóságát és a püspök által vezetett egyházépítés szervezetszervezettségét. Az új egyházközségek alapítása, valamint az új templomok építése szempontjából elmondhatjuk, hogy ezek többsége a magyar ajkú katolikusok lelki javát szolgálta. Habár Budanović püspök nyíltan vallotta, hogy nem „magyarpárti”, mégsem lehet azzal vádolni, hogy a magyar híveket az egyházszerzés vagy a templomépítés terén bárminemű diszkrimináció érte volna. A magyar hívek társadalmi helyzetéből kifolyólag¹³ az ő egyházközségeik voltak leginkább rászorulva a kormányzóság finanszírozására ahhoz, hogy új templomokat tudjanak építeni. Ezt a támogatást pedig éppúgy megkapták, mint az egyházmegye horvát ajkú hívei.

Hitélet és egyesületek

Vajdaság valamennyi katolikus magyar plébániáján rendszeres misézés és hitoktatás folyt. Amikor sor került az egyházi iskolák államosítására, és az úgynevezett átmeneti időszakban a papokat nem látták szívesen az oktatási intézményekben, a hitoktatás a templomokban vagy az egyház tulajdonában maradt más épületben folyt. Néhány év szünet után azonban visszatérhettek az iskolákba a hittanár papok és szerzetesnővérek. Szintén minden magyar plébánián működtek Rózsafüzér Társulatok, akik imaláncban kapcsolták össze a hívőközösség tagjait. Az oltáregyesületek is kisebb csoportokba gyűjtötték a híveket: a közös imádság mellett az oltárok díszítése és az úrnapi körmenetek megszervezése volt a feladatuk.

A Ferences Világi Rend tevékenysége is nagy jelentőséggel bírt számos bácskai és bánsági magyar város és nagyközség plébániáján: a szabadkai, magyarkanizsai, óbecsei, topolyai, törökanizsai és zentai ferences világi családok ténykedése példaértékűnek számított. A szabadkai rendház ferencesei rendszeresen látogatták a közösséget, hogy a szent ferenci lelkületben és egyúttal missziójuk fontosságában megerősítsék őket. Az első világháborút követő években Szent Ferenc Harmadik Rendjének helyi csoportjai nagyban hozzájárultak nemcsak a hívek valláserkölcsei, hanem nemzeti ébredéséhez is szerte Bácskában. Jótékonyági szín-előadásokat és koncerteket tartottak, gyűjtéseket szerveztek a hadirokkantak, az árvák és a népkonyhák számára. Az írástudatlanoknak a téli időszakban tanfolyamokat rendeztek. A színházi előadásokon igyekeztek a nép minden rétegének köréből szereplőket toborozni. Az előadásokat a kántortanítók, a káplánok vagy a plébánosok tanították be. Az előadott darabok vallási témájúak és erkölcsnemesítő célzatúak voltak: *Szent Ferenc*, *Szent Klára*, *Szent Erzsébet és Jairus lánya* (FARKAS 1940; 98). Elsősorban a falusi plébániákra volt jellemző a katolikus olvasókörok működése, melyek tagsága, a kor szokásai szerint, férfiakból állt. Magvát leginkább az egyházközségi képviselő-testület tagjai képezték, akik más tagokat is toboroztak az egyesületbe. A helyi plébános, a káplán és a kántor vezető szerepet töltött be az olvasókörokben. Missziójuk az erkölcsnemesítő irodalom hozzáférhetővé tétele volt, emellett a helyi plébános, kántortanító vagy vendég lelkipásztor rendszeresen tartott előadásokat a tagságnak. Idővel, a harmincas évek derekán ezekből az olvasókörokből számos faluban katolikus körok nőtték ki magukat, amelyek nemcsak férfiakat, hanem asszonyokat és fiatalokat is a tagságukba tömörítettek. A katolikus jótékonyági nőegyletek leginkább a városokban és a nagyközségekben voltak jelen. Elnökök általában egy-egy nagybirtokos, illetve tehetősebb orvos, ügyvéd vagy kereskedő felesége volt. A helyi plébános vagy káplán lelki vezetőként vett részt az egyesület életében. A nőegyletek tevékenységének súlypontja a jótékonykodás volt. A tagok az adományozás mellett gyűjtéseket is szerveztek, hogy csomagokat készíthessenek a hadiárvák és a nélkülöző gyerekek számára, de azok iskoláztatását is szívükön viselték. Rendszeresen hoztak tető alá jóté-

konysági színelőadásokat, koncerteket és tematikus előadásokat. Valáserkölcsi témákban a helybeli lelkipásztorok, míg világi témákban (jog, politika, gazdaság, irodalom, nemzettudat erősítése) egyéb vendég-előadók bővítették a tagság ismereteit. A gyermekek számára is szerveztek foglalkozásokat, színi- és bábelőadásokat tartottak. A szabó-varró tanfolyamok mellett az egyesület hölgytagjai a betűvetés és az olvasás tudományára oktatták az írástudatlan cselédeket és napszámosokat (FARKAS 1940; 40, 88–89, 120). Elmondhatjuk tehát, hogy a katolikus nőegyletek nagyban hozzájárultak a magyar polgári öntudat és felelősségvállalás kialakításához megerősítéséhez a vajdasági magyarok körében. Az osztrák–magyar kiegyezés (1867) utáni években sorra alakultak meg országszerte a Katolikus Körök. Célkitűzésük a katolikus lakosság erkölcsi, kulturális és társadalmi előrehaladásának elősegítése volt. Fontos szerepet töltöttek be a polgárosodás folyamatában a Délvidéken is. Bácskában az első katolikus kör Kúlán alakult meg 1868-ban Szakácsy Sándor plébános bábáskodásával. Az első világháborút követően felélénkült a katolikus körök tevékenysége: ismeretterjesztő előadásokat és felolvasásokat tartottak, bálakat, színelőadásokat, tanfolyamokat és gyűjtéseket szerveztek. A többnemzetiségű katolikus közösségekben minden népcsoport saját kört alapított. A plébános ügyelt arra, hogy alkalmanként közös programjaik is legyenek, valamint rendezvényeikre kölcsönösen meghívják egymást. Szinte valamennyi egyesület keretében kórus is működött, amelyet a helyi kántor vezetett. Az egyházi kórusművek betanulása mellett, amelyekkel a templomi liturgiák színvonalát emelték, gyakorta szerveztek koncerteket is. Több város katolikus körében zenekar is működött, amely a helyi kórossal együtt is fellépett. A harmincas években szinte valamennyi körben ifjúsági alosztályok alakultak. Ezeket gyakran káplánok vagy fiatalabb tanítók vezették. Számos lehetőséget kínáltak az ifjak számára: magyar helyesírás és fogalmazás fejlesztése, német és eszperantó nyelvoktatás, gyorsírási tanfolyam, színjátszó csoport, asztalitenisz és sakk szakosztály. Tanulásra, készségfejlesztésre és szórakozásra egyaránt volt lehetőségük a fiataloknak, eközben pedig felekezeti és nemzeti hovatartozásukban is megerősödtek. Említésre méltó, hogy a magyar plébániák katolikus körei lelkipásztoraikkal az élen

nagy lelkesedéssel kapcsolódtak be a helyi művelődési egyesületek, valamint az őket összefogó Gyöngyösbokréta munkájába (FARKAS 1940; 119, 132–133, 143).

E ponton kitérnék a Belgrádi Érsekség területén élő magyar katolikusokra. Mivel a város immár nemcsak Szerbia, hanem a közös délszláv állam fővárosává vált, ezért a húszas években jelentős fejlődésnek indult. Belgrád nagy számban vonzotta a bánsági és bácskai magyar mesterembereket, munkásokat és nincsteleneket, ezért az ottani magyar katolikusok száma jelentősen megnövekedett: számuk elérte az 5000 főt. A német katolikus hívek migrációja még a magyarokén is túltett, ezért számuk a harmincas években mintegy 10 000 főre volt tehető. Rodić érsek a Belgrádba költözött horvát és a szlovén katolikusok mellett a kisebbségekhez tartozókra is gondot viselt. Többek között a jezsuiták Belgrádba hívásának is ez volt az oka. A rend számára felépítette a Szent Péter-templomot, ahol a magyar nyelvű pasztorálás is helyet kapott.

A magyar nyelvű tanítóképzés elindulásakor az érsek kérésére Budanović püspök egy magyar lekipásztort bocsátott a Belgrádi Érsekség rendelkezésére. A Kruna utcai plébánián lakott, és a magyar karon hittanárként működött, továbbá ellátta a fővárosban élő magyar egyetemisták és főiskolások lelki gondozását is. Vondra Gyula hosszú éveken át nagy sikerrel látta el ezt a missziót. 1933 húsvétján részt vett a Bolyai Farkas Egyesület megalapításában is, amely a belgrádi magyar ifjúságot fogta össze. Vondra atya vezetésével rendszeresítették a főváros magyar fiatalságának állandó kulturális összejöveteleit és előadásait, valamint az ifjúság műkedvelő színelőadásait. Ezek szereplői és közönsége csakhamar valódi lelki családdá forrott össze (FARKAS 1940; 247).

A Keresztes Ifjúsági Egyesületek megalakulása a harmincas évek derekáig szinte valamennyi bácskai és jó néhány bánsági plébánián megtörtént. Vezetőjük az adott helység káplánja vagy plébánosa volt. Az egyes nemzetiségek külön-külön alakították meg a csoportjukat (keresztesek/križari/Christusjugend), de természetesen közös rendezvényeik is voltak. A helyi egyesületeket az egyházmegyei Katolikus Akció kapcsolta össze. A csoportvezetők havonta megkapták az *Actio Catholica* című körlevelet, amiben az adott hónapban feldolgozásra szánt témákat készítették elő

a szerkesztők. Ez nagyban megkönnyítette a csoportvezetők munkáját, és elősegítette a tagokkal való szakszerű lelkipásztori és nevelői foglalkozást. A magyar nyelvű körlevelet az Akció magyar referense, Varbai Jenő székesegyházi káplán, későbbi újvidéki vikárius szerkesztette. A különböző nemzetiségű keresztes ifjúsági csoportoknak szánt körlevelek nem voltak uniformizálva, mivel mindegyik kisebbség katolikus ifjúsága más nehézségekkel nézett szembe. A magyar és horvát munkás és földmunkás fiatalságot elsősorban a szakszervezetek által terjesztett kommunista eszmék veszélyeztették, ezért a velük való foglalkozások során külön hangsúlyt fektettek az egyház szociális tanításának megismertetésére, valamint a marxista–leninista tanok kritikájára, a kommunizmus ateista voltának bemutatására. A német katolikus ifjúságot a nemzetiszocialista eszmék előretörése veszélyeztette, ezért a sváb keresztes csoportokban a Harmadik Birodalom szélsőjobboldali vezetőinek és ideológusainak (Hitler, Rosenberg, von Darré) keresztény- és főleg katolikusellenes megnyilatkozásait vették górcső alá. A német keresztes ifjúság helyi sejtjeit a Christusjugend és a Marienbund kapcsolta össze (*Actio Catholica* 1937. április; *Kann ein Christ „Erneuer“ sein?*; *ADS Actio Catholica*, 1936, 1937, 1938).

A bácskai német papság a hitleri hatalomátvételt követően egyre fokozódó, a jugoszláviai német ifjúságot is megcélzó nemzetiszocialista és újpogány propaganda ellen vette fel a kesztyűt. Tették ezt nem csak az egyes plébániai közösségekben, hanem szervezett módon is, az *Actio Catholica* keretein belül. A szilberekai (Bački Brestovac) születésű Andreas Moulliont, a szabadka–kertvárosi plébánia első lelkipásztorát, későbbi püspöki titkárt bízta meg Budanović Lajos kormányzó a Katolikus Akció német nyelvű szekciójának vezetésével. Emellett ő lett a bácskai német ajkú keresztes ifjúság referense is. Az Újverbászi Német Főgimnázium és Tanítóképző hitoktatói és tanárai kezdeményezésére az *Actio Catholica*n belül létrejött a Verbászi Kör, melyhez csakhamar olyan jelentős közéleti személyiségek csatlakoznak, mint Jakob Egerth apatini apátplébános, Adam Berencz apatini vikárius és a *Die Donau* hetilap főszerkesztője, Konrad Schmidt zombori ügyvéd, Emmanuel Wethmar, a belgrádi Katolikus Német Misszió káplánja és a fővárosi német diáktotthon igazgatója,

id. Jakob Leh szentfülöpi (Bački Gračac) nagygazda, valamint Stefan Kraft evangélikus senior és parlamenti képviselő. A Harmadik Birodalom nyomására 1935-től kezdve az úgynevezett „erneuerek” (megújítók) a keresztény kurzust egyre inkább kiszorították a jugoszláviai németek kulturális és politikai szervezetéből, a Kulturbundból, és fokozatosan átvették annak irányítását. Az illusztris közéleti emberek a német ifjúság keresztény szellemének megőrzésére és megerősítésére új formákat kerestek és tevékenységük egyik fontos helyszínévé a doroszlói Szentkút vált (ORCSIK 2018a; 19). 1935. június 15-én szervezték meg első alkalommal az Ifjak Zarándoklatát a doroszlói Szűzanyához. A *Jugendruf* katolikus ifjúsági havilap a következőképpen hirdette meg ezt az eseményt: „Zarándoklatunk utazást jelképez egy jövődő korba. Egy olyan korba, ahol az igazság győz a hazugság felett, hitünk tevékeny megvallása pedig diadalmasodik a keresztény emberek passzív hallgatása és elkényelmesedése felett! Elérkezett a katolikusok ébredésének és tevékeny akciójának ideje!” (NEGELE 1935).

A doroszlói Mária-kegyhely a két világháború között a rétegpasztoráció mintapéldájává nőtte ki magát: papnövendékek, seminaristák zarándoklata, kántortalálkozók és tanítók zarándoklata, ifjúsági zarándoklatok, férfibúcsúk, nők és leányok zarándoklatai. A pasztoráció e modern formájának úttörői a német papság soraiból kerültek ki, ám a jó példát hamarosan követték a más nemzetiségű katolikusok is. Az első doroszlói Ifjúsági Zarándoklatot 1935-ben szervezték meg, és több mint 2300 fiatal vett részt rajta. A többségük német volt, de számos magyar és sokan horvát keresztény ifjú is csatlakozott hozzájuk. Csak számunkra tűnik ez különösnek, hiszen a harmincas évek főleg németlakta Nyugat- és Dél-Bácskájában a másnemzetiségű fiataloknak a szülőföldön való boldogulás érdekében legalább annyira kellett ismerniük a német nyelvet, mint a szerbet. Emellett katolikus felekezetük és személyes barátságaik révén is kötődtek a sváb fiatalokhoz, különösen a vegyes lakosságú falvakban. A Keresztény Ifjúság által szervezett közös programok pedig csak tovább mélyítették a különböző nemzetiségekhez tartozó katolikus fiatalokban az összetartozás érzését (ORCSIK 2018). A következő években a zarándokló ifjak száma elérte a 4000 főt, 1937-ben pedig megkezdődött

a Leányok Zarándoklata, akik első ízben több mint 3500-an jelentek meg a Szentkútnál – a kor etikettjének megfelelően leginkább édesanyjuk vagy nagymamájuk kíséretében.

A két világháború között több alkalommal tartottak egyházmegyei Eucharisztikus Kongresszusokat Bácska és Bánság területén is. A Bánsági Apostoli Kormányzóság híveinek legnagyobb megmozdulása az 1934. augusztus 10-én és 11-én Nagybecskerekén megtartott Egyházmegyei Eucharisztikus Kongresszus volt. Mintegy 30 000 hívő vett részt e jeles eseményen és tett tanúságot katolikus hitéről. Bácska esetében pedig ki kell emelnünk a laikus apostolkodás legtömegesebb megmozdulását, ami az 1939. augusztus 5-én és 6-án Zomborban megtartott Egyházmegyei Katolikus Ifjúsági és Férfi Kongresszus volt: német, magyar és horvát nyelvű katekézések és tematikus előadások, tábori szentmise, amit Budanović püspök celebrált, körmenet az Oltáriszentséggel a város központján keresztül. A jelenlévő 30 000 katolikus hívő ekkor tanúságot tett nemcsak Istenbe vetett hitéről és egyházához való hűségéről, hanem e többnemzetiségű egyházmegye híveinek egységéről is (HALTMAYR 1972; 260–263, BUSCH 1939, ORČIK 2015; 41–48).

Összegzés

A trianoni békediktátum következtében a délvidéki magyar katolikus lakosság több szempontból is megélte a kisebbségi létet: egyrészt magyarként a délszláv államban, másrészt katolikusként egy olyan országban, ahol a szerb ortodox vallás szinte államvallásnak számított, harmadrészt pedig magyar katolikusként a horvát dominanciájú Jugoszláviai Katolikus Egyházban. A katolikus hívek helyzetét tovább nehezítette, hogy egyházközsegeik elveszítették iskolafenntartói jogukat, valamint földbirtokaik és ingatlanjaik jelentős hányadát, melyek bevételeiből fenntartották azokat. A kegyuraság rendszere is összeomlott, ezért a templom- és plébániaépületek fenntartása, valamint a lelkipásztorok és az egyházi alkalmazottak megélhetése is veszélybe került. Mint az egyháztörténelem folyamán oly sokszor megtörtént, az anyagi javak elvesztése nemhogy megbénította volna az egyes egyházközsegeket, hanem

éppen ellenkezőleg, nagyobb felelősségvállalásra és önszerveződésre sarkallta a vajdasági katolikus híveket. Az önszegélyezés és a szervezetség terén kétségtelenül a Bánság és a Bácska katolikus németisége járt élen, de pozitív példájukat átvették a magyar hívek is.

A lelkipásztorkodás új formáinak meghonosítása, valamint a rétegpasztorálás szempontjából is nagy hatással voltak egymásra a különböző nemzetiséghez tartozó vajdasági katolikusok. Míg a két világháború közötti időben a magyarság és a németiség politikai vezetői nem találták meg egymással a közös hangot, addig e nemzetiségek katolikus papjai sikeresen működtek együtt a közös problémák megoldása és a katolikus megújulás terén. Akadnak ugyan német történészek, akik a vajdasági katolikus németiség és magyarság szoros együttműködését a Monarchia idején az egyházban is jelenlévő magyarosítás hozadékaként értelmezik, ám ennek ellentmond az a tény, hogy a fiatal, jugoszláviai teológiákon végzett német papság éppúgy hordozója volt ennek az együttműködésnek, mint a kalocsai vagy temesvári szemináriumokban szocializálódott idősebb paptársaik.

Az SZHSZ Királyság évtizedeiben a magyar és horvát katolikusok között bizonyos feszültség volt érezhető a Bácskában. Azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az első világháborút követő évek a bunyevác katolikusok számára a nemzeti önmeghatározás esztendei voltak: nagy reményekkel tekintettek a megszülető közös délszláv államra, de ennek politikai berendezkedését illetően nekik is csalódniuk kellett horvátországi nemzettársaikhoz hasonlóan. Az Osztrák–Magyar Monarchia évtizedei alatt a horvát–bunyevác értelmiség a boldogulás érdekében kénytelen volt a magyarságba való asszimiláció útját választani. E nemzetiség számára papjaik jelentették azt a vezető réteget, akik sohasem szakadtak el a nép egyszerű fiaitól. Ha így tekintünk Blaško Rajić és Lajčo Budanović tevékenységére, akkor megértjük, hogy egyházépítésüket nem holmi magyarellenesség, hanem a bácskai horvát bunyevác népcsoport önmeghatározásának elősegítése jellemezte. Hiszen az egyházszervezés terén a magyar katolikusokat a királyi Jugoszlávia huszonkét éve alatt nem érte hátrányos megkülönböztetés, amit megannyi magyar hívőközösség plébániájának megszervezése és templomának fel-

építése, továbbá a magyar katolikus egyesületek alapításának engedélyezése is mutat.

A két világháború között kiforrott bácskai és bánsági katolikus lelkeség alapozta meg azt a tetterekészséget és áldozatvállalást a lap- és könyvkiadás terén, ami a kommunista Jugoszlávia idején is tovább tudta vinni a harmincas években kiforrott laikus apostolkodást.

Az 1963-ban elindult *Hitélet* folyóirat népszerű stílusban írt cikkei a II. vatikáni zsinat szellemében nyúltak a témákhoz. A lap valójában e szellem szócsövéné vált a magyar nyelvterületen, hiszen a környező országokban a szigorú cenzúra, a külföldtől és egyben a külföldi teológiai áramlatoktól elszigetelt környezet nem kedvezett a zsinati szellem megismerésének. A horvát teológiai kultúra közelsége, amelynek kiemelkedő képviselői vettek részt a zsinaton, és amelyben a bácskai papság is nevelkedett, kaput nyitott az *aggiornamento*¹⁴ felé. Bizonyára e gondviselésszerű tényezőben kell keresnünk a *Hitélet* – visszatekintve már nyugodtan mondhatjuk – rendkívül gyors felemelkedését (HARMATH 2001; 58).

A katolikus összmagyarság szemszögéből nézve a szinte jelentéktelennek számító délvidéki hittestvérek a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években kapoccsá váltak a „vasfüggöny” mögött és a nyugati emigrációban élő magyar katolikusok között. Történelmi feladatukat nem választották: a Mindenható juttatta nekik osztályrészül. E küldetést, a II. vatikáni zsinat, az *aggiornamento* szellemiségének és lelkeségének közvetítését lélekszámukat és erejüket meghazudtolva teljesítették. A Jung Tamás püspök és Húzsvár László verbászi, majd újvidéki plébános köré csoportosult lelkipásztorokra és hívekre egyaránt vonatkozik ez a megállapítás. A *Hitélet* folyóirat és a *Képes Biblia* miatt vált ismertté az összmagyarság lélekszámához képest szinte elenyésző vajdasági magyar katolikusság.

A délvidéki magyar katolikusok élete számos megpróbáltatáson ment keresztül az elmúlt száz évben. Bánság és Bácska demográfiai összetétele is jelentősen megváltozott, korábban jelentősnek vagy egyenesen meghatározónak tekinthető katolikus jellege egyre inkább visszaszorult. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszott a délvidéki katolikus németek kényszerű eltávozása, akik Bánság esetében a katolikusság második, Bácskában pedig a harmadik tartóoszlopot képezték 1944 végéig.

Hiányuk mindmáig fájdalmasan hat a délvidéki egyházmegyéek életére. Mindazonáltal örökségük nem merül ki a romos templomépületekben és az elhagyatott temetőkből. Leleki, szelleml elhagyatékuk lűktetése mindmáig elevenen tapintható a délvidéki katolikusság űtőerén.

IRODALOM

Actio Catholica 1937. április.

A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Lámpás kiadó, Budapest

BUSCH, Jakob (1939): Der Tag von Sombor ein Bekenntnis. *Jugendruf*, Nr. 8–9.

CSUKA János (1995): *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski Kiadó, Budapest

ERDŐ Péter (1991): *Egyházjog*. Szent István Társulat, Budapest

ERŐS Lajos (1993): *Adalékok a Zrenjanini – Nagybécskerei Egyházmegye történetéhez*. Logos, Tóthfalu

FARKAS Frigyesné LICHTNECKERT Margit (1940): *Bokréta*. A jugoszláviai magyar műkedvelők almanchja. Fischer Testvérek, Szubotica

GERGELY Jenő (1999): *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Pannonica, Budapest. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/katolikus-egyhaz-1/ch02.htm> (2018. aug. 10.)

HALTMAYER, Josef (1972): Die katholischen Donauschwaben in der jugoslawischen Batscha 1918–1945. In *Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945*. Pannonia-Verlag, Freilassing, 227–276.

HARMATH Károly (2001): Agapé – könyvkiadó és nyomda a vallási irodalom és könyvkultúra szolgálatában. *Létünk*, 2001/1–2.

HORVÁTH Gábor (2018): Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége. „Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni”. *Deliberationes*, 2018/1.

Kann ein Christ „Erneuer“ sein? (1936) Novi Vrbas

LAKATOS Andor (2006): „A nagy háború árnyékában” – a kalocsa-bácsi főegyházmegye a szerb megszállás idején (1918–1921) In *A szerbek Magyarországon 1918–1921*. METEM, Budapest, 149–179.

LEHMANN, Michael (1972): Die katholischen Donauschwaben im jugoslawischen Banat 1918–1945. In *Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945*. Pannonia-Verlag, Freilassing, 154–216.

NEGELE, Josef (1935): *Doroslovo*. Familienfreund, Jg. 9 Nr. 12.

ORČIK, Karolj (2015): *La situazione dei cattolici tedeschi della Jugoslavia tra il 1918 ed il 1945*. PIO, Roma

ORCSIK Károly (2018): Doroszlói Mária-kegyhely, a velünk élő történelem. *Magyar Szó*, 2018. augusztus 25–26.

PASKÓ Csaba (2018): *Kerek jubileumok a Szabadkai Egyházmegyében*. <http://www.joreggeltvajdasag.com/koz/kerek-jubileumok-szabadkai-egyhazmegyeben> (2019. jan. 30.)

Schematismus Cleri, Admin. Ap. Ban. in Jugoslavia (1935). Ordinarijat Apostikske Administration, Veliki Bečkerék

Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad Annum Christi 1942. Editio Ordinarius Colocensis, Coloczae

Schematismus Cleri Diocesis Csanadiensis pro anno 1913. Egyházmegyei Hatóság, Temesvár
TÓTH Tamás (2008): A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához
Ijjas József feljegyzései alapján. *Deliberationes*, I/1.

VARGA Attila (2006): *Chronica Aulæ Episcopalis Timisoaraensis*. Argonaut, Cluj-Napoca

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Archivum Dioecesis Suboticae, Szabadka

ADS Actio Catholica, Jelentés az 1936. évi tevékenységről.

ADS Actio Catholica, Jelentés az 1937. évi tevékenységről.

ADS Actio Catholica, Jelentés az 1938. évi tevékenységről.

Archivum Fontis ad Doroslo, Doroszló (AFD)

Protocollum Capellæ B. Mariæ V.s. Fontis ad Doroszló Bajkut ab a^o 1807

JEGYZETEK

¹ Várady Lipót Árpád (1865–1923) érsek. 1888-ban szentelték pappá Temesváron. Tanulmányi felügyelőként és teológiatanárként tevékenykedett a Temesvári Szemináriumban, majd püspöki titkárként szolgált. 1890-től miniszteri osztálytanácsos volt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. 1902-ben sebenicói címzetes püspöki címet kapott Ferenc Józseftől. 1911-ben győri püspök, majd 1914-ben kalocsai érsek lett. Több plébániát alapított és templomot épített. Sokat foglalkozott a Bukovinában és az emigrációban élő magyarokkal. Megalapította a Katolikus Háziaszonyok Országos Szövetségét. Segítette a hadirokkantakat és a Trianont követően Magyarországra menekülteket.

² Glattfelder Gyula (1874–1943) püspök. 1896-ban szentelték pappá. A szónoklattan tanáraként működött, megalapította a fővárosi Szent Imre kollégiumot, amely a nehéz sorsú vidéki diákokat karolta fel. 1911-ben nevezték ki csanádi püspökké. 1921-ben szembefordult a romániai agrárreformmal, ezért a román kormány eltávolítását követelte a Szentszéktől. 1923 márciusában elhagyta Temesvárt, és Szegedre tette át székhelyét, ahonnan egyházmegyéje Magyarország trianoni határain belül maradt részét kormányozta. Szegeden szemináriumot, Újszegeden tanítóképzőt és kollégiumot alapított. Irányítása alatt fejeződött be a fogadalmi templom építése 1930-ban. Szoros barátságban állt Klebelsberg Kúnnal, és tevékenyen részt vett Szeged egyetemi várossá formálásában (HORVÁTH 2018; 27–30).

³ Csernoch János (1852–1927) hercegprímás-érsek, bíboros. 1874-ben szentelték pappá. Budapesten lelképásztor, majd Esztergomban szemináriumi tanár. Irodaigazgató, székes-egyházi plébános, egyházmegyei cenzor. 1908-ban csanádi püspökké nevezték ki, majd 1911-ben kalocsai érsek, végül 1912-ben esztergomi érsek lett.

⁴ Mivel a Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia idején az uralkodó közös volt, ezért az Apostoli Szentszék követet (nunciust) küldött a bécsi udvarba, akinek megbízása a magyar egyházhoz is szólt.

⁵ Blaško Rajić (1878–1951) katolikus pap. 1903-ban szentelték pappá Kalocsán. 1911-ben nevezték ki a szabadkai Szent Rókus-templom plébánosává. Több bunyevác katolikus egyesület megalapítása fűződik a nevéhez, emellett a Dužijanca aratási hálaadás meghonosítója volt Szabadkán. 1923 és 1941 között a Bácskai Apostoli Kormányzóság általános

helynöke, majd a világháborút követően is ezt a tisztséget töltötte be (SCHEMATISMUS 1942; 284, SEKULIĆ 1990; 169–170).

⁶ A római utazás részleteiről Pacha Ágoston (1870–1954) püspöki titkár visszaemlékezésében olvashatunk: „Február 12-én volt az új pápa megkoronázása. A püspök részére szereztem főpapi ruhákat, s ő részt vett a hivatalos menetben. [...] A püspök nagyon sürgette, hogy miután már hetek óta várakozik Rómában, mielőbb audienciát kapjon az új pápánál. Meglepetésünkre a pápai meghívó már hétfő esti 6 órára szólott. A püspök eleinte latinul beszélt XI. Pius pápával, ki maga azután németre fordította a társalgást. [...] A pápa mindezt jóváhagyott, amit az államtitkárság reánk vonatkozólag neki előterjesztett” (VARGA 2006; 365–366).

⁷ A konkordátum valamely állam és az annak területén tevékenykedő katolikus egyház kölcsönös viszonyát szabályozó nemzetközi szerződés az illető ország és a Szentszék között.

⁸ Egyes munkák az Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság létrejöttét 1922. november 1-jei dátumra teszik. Kutatásaim azonban ennek ellentmondanak, ezért az 1923. november 1-jei időpontot adtam meg tanulmányomban (lásd SEBŐK 1991).

⁹ P. Rodić (Ivan) Rafael 1870. június 15-én született a szlavóniai Požega közelében horvát szülők gyermekeként. 1886-ban csatlakozott Szent Ferenc rendjéhez. A jelöltség és a noviciátus idejét Dunaföldváron és Baján töltötte, ahol elsajátította a magyar nyelvet. Teológiai tanulmányait Bécsben végezte, itt tette le ünnepélyes rendi fogadalmát 1891. június 14-én. 1893. július 23-án szentelték pappá a Stephansdomban. 1895-től szentírásstudományt tanított Baján a ferences növendékeknek, 1900-ban pedig Zágrábban, majd 1903-tól Varazsdon működött gvárdiánként. Az újlaki (Ilok) ferences templom felépítésére sikeresen szervezett gyűjtéseket a magyar és az osztrák hívek között. 1912-től két évig a horvát provincia tartományfőnöke volt, majd 1914-től az Egyesült Államokban szolgált az USA hadba lépéséig. Hazatérve 1918-tól a galíciai, majd 1919-től a boszniai rendtartományban működött vizitátorként (ERŐS 1993; 153).

¹⁰ A Bács név előfordul még a következő alakokban is: Bacs(iensis), Bács(iensis), Bač(iensis), Bac(iensis).

¹¹ Lajčo Budanović (Budanovich Lajos) Bajmokon született 1873. március 27-én. Kalocsán végezte a kasszináriumot és a teológiát, majd 1897-es papszentelése után káplánként több helyen teljesített szolgálatot, majd plébános volt Béregen (1912–1919) és a megszálást követően a városi tanács kérésére Baján (1919–1920). 1912-ben és 1913-ban pánszlávizmus és magyarellenesség gyanújába keveredett, ezért a születő délszláv állam kiváló lehetőségnek bizonyult a számára. 1920-ban, a városi tanács ráhatására Szabadkára került és a Szent Teréz-templomban kapott plébánosi kinevezést. Ilyen minőségében lett apostoli kormányzó 1923. február 10-én. Bácska visszacsatolása alatt a Vatikán felmentette kormányzói tisztsége alól, a magyar hatóságok pedig internálták és Budapesten élt. 1944 végén visszatért Szabadkára, majd újra visszakapta apostoli kormányzói hivatalát. 1958-ban hunyt el Szabadkán (SCHEMATISMUS 1942; 249).

¹² A vikária önálló lelkiesség, melyet egy önálló lelkipásztor (vikárius) vezet. A vikária egy meghatározott földrajzi területen élő katolikus hívek lelki gondozását látja el és rendelkezik saját anyakönyvekkel is. A vikária azonban a *Codex Bachiensis* szerint nem egyenrangú a plébániával (*Codex Bachiensis* 129–135 Procanon).

¹³ Bácskában a magyar földnélküliek aránya a mezőgazdasági népességen belül sokkal magasabb volt a bunyevácokénál és a németekénél (A. SAJTI 2004; 138, CSUKA 1995; 50–53).

¹⁴ Az aggiornamento jelentése olaszul a mai naphoz igazodás. Az Egyház a II. vatikáni zsinaton elindított megújulásának XXIII. János pápától származó megjelölése.

LOSONCZ ALPÁR

Különbségben létezni

A nemzetelméletek kidomborítják a terület különös jelentőségét a nemzetteremtés távlatában. Abban a mértékben válik a *territórium* a nemzet konstituáló tényezőjévé, amilyenben a nemzet létezése beleágyazódik a modernség genezisébe. Noha úgy tűnik, hogy a terület történelemfelteti aspektus, mégsem az: a görög polisz, a Jeruzsálem visszahódítására törő szándék, a zarándokok mozgásformációi vagy a „minden út Rómba vezet” gondolata nem a *territórium* jelében áll. Ezen jelenségek magukban foglalják ugyan a „bekerítettség” fogalmát, de mégsem rendelhető hozzájuk a modern határ jelentése, amely szétválasztja a belső és a külső szférákat, valamint a belső és a külső perspektívában szituálódó társadalmi szereplőket.

És nincs olyan nemzetelmélet, amely ne számolna az idő jelentőségével a nemzetformálódás szempontjából. Márpedig a modern szekuláris temporalitás immáron nem az uralkodó, a király testmozgását követi, nem a dinasztiaik eredetmitológiájára hivatkozik, hanem a kiterjedt munkamegosztás ritmusához, a kalkulált időalakzatokhoz, a szétdarabolt időszakokhoz, a tőke önértékesüléséhez, valamint a visszafordíthatatlanság, az evolutív és progresszív képzetek logikájához idomul. A jövőre való összpontosítottság pedig elszakítja a modern embert az eredettől. A nemzet egységkeresést, a közelség és a távolság feltételrendszerét jelenti a modernség kényszerei között. Olyan egységkeresést, amely idealizálja, egységkivetítő beállítottságában elhallgatja, vagy háttérbe szorítja a nemzet tagjai közötti szociális differenciációkat, az alá- és fölérendeltség viszonyait, az egyenlőtlenség nyomait, és leválasztja

a nemzetet a modern hatalom összefüggéseiről. Idealizáló-elvonatoztató képletet jelent – mégsem önkényes projekció ez: „magyarul mondom ezt: fáj, hogy meghalok. Egy magyar kereskedő közelebb áll hozzám, mint egy francia lángész” – írja Kosztolányi Dezső (KOSZTOLÁNYI 1985; 32). Egy a strukturalista hagyományban mozgó értelmező azt mondaná, hogy a nemzeti intézményrendszer, jelképkészlet, a közös nemzethez való tartozás diffúz tudata mindig tartalmazza a „közösség effektusait”.

A nemzet azonban, annak ellenére, hogy architektonikája a modernségben van lehorgonyozva, sohasem eléggé modern. A *homo nationalis* eredetkereső magatartásban felszínre bukkannak a premodernitás elemei; eszerint a múlt és a jelen kapcsolatai nem törnek szét teljesen, és a nemzeti dimenziók sohasem eléggé stabil helyzetének rögzítésére vállalkozó alanyok visszahanyatlanak a premodern múltba.

Ez röviden az az értelmezési keret, amely nélkül nem tudunk hozzáférni Trianonhoz. Hiszen Trianon, mint különös vonatkoztatási pont, magában foglalja a térrel és az idővel, valamint az elveszített nemzeti egységgel kapcsolatos képzeteket. A múltba tekintő nosztalgia, a jól vagy rosszul elvégzett kollektív „gyázmunka”, a fájdalom kompenzálása, a vonatkozó affektív háztartás, egyaránt a tér és idő, valamint az egység jelentései körül rajzanak. A „magyar glóbusz”, „Nagy-Magyarország” zsugorított tere, a „történelmi” Magyarország megtört temporalitása, a múltba süllyedő létezés fénylő magasságainak felelevenítése, a vonatkozó jelképek és allegóriák, az erővesztés, a szárnyaszegett nemzet képe, valamint a megsegényítettség jelentései egyszerre körvonalazzák Trianon érzületét.

*

A racionalizációnak ellenálló, Trianon által félmjelzett történelmi konstelláció hasonló érzést válthatott ki egykoron a kortársakban, mint Henry Bergsonban 1914. augusztus 4-e, mármint az a pillanat, amikor Németország deklarált hadüzenettel nyomatékosította az első világháború kezdetét. A leírás szerint, az említett pillanat úgy hasított bele a neves filozófus – aki a háború kitörését *egyszerre* tartotta lehetetlennek és va-

lószerűnek – életébe, hogy egy elvont lehetőség egyszerre konkrét formában öltött testet.

Az egyszerre *várt* és *lehetetlennek* tartott lehetőség-kifejlet – nem ez jellemzi a *rettenetes* minden anticipációját? És nem ez a paradoxális magatartás övezte-e Jászi Oszkár magatartását is, aki egy mélyfúró erejével hatolt be a „történelmi Magyarország” meghasonlottságainak jelentésmezejébe, miközben a maximálisan kifeszített kritika organonjának segítségével akarta megmenteni a süllyedésnek indult hajót – noha, persze, megváltozott keretekben? „Trianon” lehetetlennek tűnt számára, hiszen még 1918 nyarán is úgy gondolta, hogy „szerbjeink” annyira erőteljesen beléptek a magyar jelentések cirkulációjába, annyira belülrre kerültek, hogy „becsületes nemzetiségi politika” esetében nincs olyan „komoly ok”, amely a nemzetiségeket a létrejött kötelek elszakítására ösztökélne? Ugyanakkor nem festette-e le ugyanő, amúgy a profetikus-apokaliptikus-lényeglátó-veszélydiagnosza Ady nyomán („mintha fajtám fölött / húzták volna a halál-harangot”), a lehető legsötétebb színekkel a feudál-kapitalista rendszernek minősített, kizsákmányolásba belesüppedő Magyarországot? Olyannyira sötét színekkel, hogy egyáltalán kétségesnek tűnt a kiút lehetősége a tárgyá tett problémahelyzetből? Nem azt kell mondanunk, hogy letaglózó kritikáját végiggondolva úgy jutunk Trianonhoz, mint egy tévedésekkel, vaksággal teletűzdelt út, ám mégiscsak logikus végpontjához? És nem ugyanez, mármint a rettenettel szembeni paradoxális viszony jellemezte (természetesen *mutatis mutandis*), hogy most egy pillanat erejéig eltávolodjak a gondolatmenetemtől, a mi szituációnkat is, a mégoly ellentmondásos Jugoszlávia szétbomlása előtt?

Bergson gondolata azonban még egy tanulssággal szolgál. A bekövetkező pillanat ugyanis visszafelé is fényt vet. *Itt*: retrospektív távlatban világosság vetődik arra a tapasztalatra, hogy amit maradéktalanul a sajátunknak hittünk, az „nem volt a miénk”. Megbizonyosodunk arról, hogy a saját sohasem volt csak „saját”, hanem szétfeszítő erejű másságokat is tartalmazott.

Mi ennek a történelmi kontextusa? Az egykori Magyarország hosszú történelmi kavargás-harcsorozat után, a kezdetben hatalmasra nőtt,

később pedig vereségeket szenvedő és gyengülő Habsburg Birodalom, azaz egy idegen uralom részelemeként kereste nemzeti függetlenségét. Ám, amikor jelentékeny nemzetállam-erősítő lépéseket tett (1848 forradalma, majd az 1867-es kiegyezés pillanata), akkor történelmi örökségét cipelve szembeütközött saját nemzetiségeinek lankadatlan és energikus függetlenségi törekvéseivel. Voltaképpen akkor vált nemzetállammá, akkor tett szert a vonatkozó függetlenségre, amikor Trianon bekövetkezett. Kossuth mindenki által ismert előlegezése-jóslata, hogy „együtt bukunk” majd a Habsburg Monarchiával, úgy valósult meg, mint egy kérlelhetetlen sorsdetermináció. A létrejövő magyar nemzetállam létezésére így került a „boldogtalan magyar tudat” szubsztrátumának, azaz Trianonnak a bélyege.

Trianon tanúsította, hogy hasztalannak bizonyultak a széles körű magyarosítási programok, amelyeket Eötvös finom liberális nacionalizmusának és Kossuth „komprehenzív hazafiságának” romjain, a hiánytalan „politikai nemzet” nevében juttattak érvényre a kor szereplői. A kisebbségeket kívánták asszimilálni a magyar hatalomhoz – Eötvös és Kemény nagysága után, tudjuk, a kisebbségek kérdését merészen felkaroló, a „múltunk okán” a nemzetiségeket megkövetni szándékozó Mocsáry Lajos, az „őskuruc nemes” volt az egyik, ám minden tekintetben figyelemre méltó és tündöklő kivétel, a kevésbé nagyszabású szereplők sorában (nem véletlen, hogy a kollektív cselekvőképesség intézményes megvalósulását, a közjog autonómiaformáját kutató Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége stratégiának látóhatárán megjelent Mocsáry neve). Pontosabban az asszimilációs politikának volt bizonyos hozadéka (különösen a szlovákok tekintetében), ám nem változtatta meg a mélyszerkezetet. Megszületett egy, a kor színvonalán, a jogegyenlőség alapján álló nemzeti törvény is (1868), amely a hangadó és uralkodó, az „úrhatnamság” attitűdjét gyakorló rétegek számára amúgy is elfogadhatatlan hátrálást jelentett; valójában igyekeztek elszabotálni tényleges életbe lépését. A hajlíthatatlan magyar uralkodó osztályok, amelyek arra hivatkozva, hogy irányításra rendeltettek, kitartóan ódzkodtak a kompromisszumoktól, és elvetették az engedményeket; nem véletlenül *mind* osztály-, *mind* pedig nemzetiségi vonatkozásokban. A szolgabíró arroganciája mind-

két irányban működött, a nagybirtok hatalmas súlya többfajta negatív következménnyel járt. Ezt ma hajlandók vagyunk elfelejteni. Több, mint tünet, hogy az itt már egyszer szóba hozott Jászit a jelenkorban is kíséri a nemzetköziségbe beleszédülő nemzetidegenség gyanúja, annak ellenére, hogy semmifajta reflektálatlan kozmopolitizmus pártolásával nem vádolható – hiszen félreérthetetlenül leszögezte a „büszke”, öntelt „nemzetköziekkel” szembeni ellenvéleményét, valamint, hogy a „nemzetköziséghez csak a nemzetin keresztül vezet az út” (JÁSZI 1982; 172). Jászi ugyanis radikális módon egybefonta a szociális és nemzetiségi kérdést, rámutatva egy elengedhetetlen összefüggésre, és létrehozva egy értelmezési minimumot a 19. századi, Trianon felé tartó Magyarország szociális feltérképezésében.

Trianon, ezen tragikus csomó kibogozását az teszi nehezzé, hogy jelentéskötege roppant összetett: sok tényező játszik bele. Az okok egyszerre bonthatók ki a magyar történelem immanens dinamikájából, ám túl is nőnek a magyar szituáción. Multikauzális meghatározottság okán roppant nehéz megragadni: *egyfelől* fenn kell tartani a magyar politikai/gazdasági elitet, akik elutasító magatartásukkal nem tudtak felemelkedni a történelem szintjére, hogy ezzel a régi meghatározással éljek, hegemonikus törekvéseire, történetlen, antiplebejus szemléletmódjára vonatkozó kemény kritika lángját, *másfelől* látni kell, hogy a trianoni diktátum egyszersmind nemzetközi kifejelek sűrítőménye.

Egyszerre kell felülemelkednünk a nemzeti elfogultság keretein, kritika-
ilag mérlegelni a magyar uralkodó osztály teljesítményét, és emlékezni arra az eklatáns igazságtalanságra, amely Trianonra, az 1920-ban bekövetkező területelosztásra tapad. *Egyszerre* kell érzékenynek lennünk arra az excesszusszerűen kibontott Ady-bírálatra („összegyülemlett bűnök”, „elkorhadt társadalom”, „durva anyagot szállítunk a nagy világvegy-folyamathoz” stb.), amely éles elméjűen tárt fel mégiscsak létező tendenciákat, és artikulálni azt a botrányszerűen érdekkövető-kalkulatív trianoni térképátrajzolást, amely az adott történelmi pillanatban újabb erőszakeszkalációk és a kisebbségek megaláztatása előtt nyitott ajtót. A témába vág, hogy az első világháború dekonstruálja a „liberális béke” gondolatát, miszerint a liberalizmus által istápoltt mechanizmusok, mint

a világkereskedelem, pacifikálják az esetleges konfliktusokat. Trianon egy olyan háború befejezéséhez kapcsolódik, amely a *territórium* imperialista újraelosztásának közegét jelentette: ezt a kort a terület- és erőforráséhség, a ragadozó szellemű Cecil Rhodes utódai, és a tobzódó rasszizmus fémjelezték. Az „osztthatatlan nemzethez” körömszakadtáig ragaszkodó, a föderalizmust elutasító magyar uralkodó osztályt pedig azok a nyugati hatalomtartók szégyenítették meg, akik térdig gázoltak a vérben és a mocsokban.

Nagy-Magyarország valójában akkor feneklik meg a történelem szikláin, amikor már működik a háborúnak és a forradalomnak a 20. században tapasztalt dialektikája. Ha a 20. század hosszmetztét valóban a háború paradigmája pecsételi meg, ahogy ezt többen is gondolják, úgy Trianon is elkerülhetetlenül a 20. század egészére árnyat vető háború távlatában áll. Tükröződnek benne a háború által végbemenő geopolitikai átrendeződés nyomai, és az első világháború után felszínre jutó, nemzeti dimenziókkal átítatott demokratizáció elemei, amelyet különösen a háború kapcsán egybetömörült tömegek igényeitől, robbanó energiáitól és a vonatkozó osztálykonfliktusoktól való hatalmi félelem befolyásolt (Arno Mayer híres tézise, miszerint az első világháború jelentései felfejthetők a még mindig túlhatalommal bíró, állagőrző arisztokrácia utóvédharca és a különösen kiélezett osztályharc távlatában, még ha vitatott is, de nagyon is elgondolkodtató Magyarország vonatkozásában). És ezen folyamatok lecsapódásai megjelennek a poszttrianoni, erőszak árán konszolidálódó Horthy-rendszerben is, amely korlátozottan ugyan, de csakugyan utat engedett bizonyos demokratikus aspektusoknak, noha egyszersmind le is szűkítette a liberalizmus mozgásterét a korábbi Habsburg-kor praxisához képest.

Elszakítva attól a reménytől, hogy a régi kor megőrizhető Kosztolányi állítólag még 1915-ben azt fejtegette, hogy a „mi életünknek vége” (LENGYEL 2010; 78). Az élet azonban könyörtelenül folytatódott, csakhogy megváltozott mederben. A két világháború közötti rendszer, tudjuk, a felülről vezérelt revíziós-helyreállító üzemet működtetve, szakadatlan irredenta ornamentikával, explozív indulatokat gerjesztve formálta fellépését: Trianon „ércfala” a Horthy-korszak negatív fundamentuma volt. Az

egész világot átvezették a revizionizmus szűrőjén, és az irredentizmus totalizáló technológiája alakíttatta a kollektív azonosságformákat, az iskolai curriculumokat. A szövetségkeresés logikáját követve aztán ugyan-ezen Magyarország a démon karjaiba zuhant, és erőtlenség-mindhiába próbálta magát kitépni Hitler karmaiból. Trianon felülmúlása helyett annak megszilárdítása következett be. A revizionizmus Magyarországot ismét a történelem rossz oldala felé tolta.

De lássuk meg a kérdések kérdését, amely árnyékként mindvégig kísértette a két világháború közötti korszak mérvadó szereplőit: *hogyan „magyarnak lenni” Trianon után?* Hogyan magyarnak lenni egy ilyen szociális-nemzeti töréspont után?

Nem véletlen, hogy a két világháború között különféle eredetértelmezők („Hunnia”, „magyar glóbusz”) szubsztantív-faji jellemzőket keresve a „mi a magyar” kérdését feszegették. Minden eredetolmácsoló úgy látja, hogy dekadens módon elveszítettük a kapcsolatot az eredettel, újra fel kell venni az eredet fonalát, azaz újra kell fonni a meggyengült kötelékeket. A múltat ide kell hozni a jelenbe, hogy fénysugaraival mindent bevilágítson. Tetten érhető tehát a nemzeti lényeg, csak lehetővé kell tenni a hozzáférést. Ám hogyan rögzíteni egy jelentésekkel ugyan bíró jelenséget, de amelyet nem lehet stabilitással felruházni, minthogy elveszítette az evidencia feltételeit?

A válság sújtotta magyar létezés mibenléte és jövőtávlatára kapcsán persze megannyi válasz született. Mondjuk a konzervatív, Széchenyit különösen eszményítő Szekfű Gyula osztozott a bűnbakkereső hiedelemben, miszerint a Jászi típusú polgári radikálisok ásták meg a történelmi Magyarország sírját. (Hovatovább a Trianon utáni világot taglalva úgy találta, hogy az utódállamok területein meg-megjelenő, érdekszövetségeket kereső, az „oktobrizmus” és „bolsevizmus”, „úrgyűlölő” emigránsai járultak hozzá ahhoz, hogy Jugoszláviában a „szerb kormányok barbár elnyomásával szemben a magyarság mindinkább beletanuljon a rákényszerített türelembe és passzivitásba” [SZEKFŰ 1989; 458].) Szekfű visszatekintő perspektívában kimerítően értekezik a papírtigrisről, az önelégült „magyar imperializmusról” és a vonatkozó „szófiabeszédéről”, a közsférába beszivárgó „beteges álmokról”, és az ezeket tükröző „beteges szerveze-

tekről". Szekfű így „magyarabb magyarságot”, szolidaritást, újra kimunkált egységet előlegez (uo. 432), amelynek „arcát még a jövő leple fedi”, ám az bizonyos, hogy azt a Csipkerózsika-álmából felébresztett, poszttrianoni konzervativizmus formálja majd. Amikor viszont az egzaltált-széles gesztusokkal harsogó, ám oly sokszor telibe találó (a Szekfű által, nem utolsósorban a magyar kisebbségekre gyakorolt baljós befolyása okán, elmarasztalt) Szabó Dezső az élete végén szétnézett, a következőket jelentette ki: „Voltunk magyarok. Nincs remény... Utolsó széthangzó sírása vagyunk egy elnémuló költeménynek.” „*Voltunk*” – ismételjük meg ezt, mert nem is lehet ennél erőteljesebben kifejezni, hogy mennyire megszűnt a magyar létezés „magától értetődő” mivolta.

Idevág, hogy Helmuth Plessner, a jelentős filozófus a magyar szituációval meghatározott párhuzamokat mutató német történelmi létezés fonák dimenzióit vizsgálja, és rokon húrokat penget azzal az állítással, miszerint bizonyos nemzetek léte nem rendelkezik evidenciával. Ennélfogva „problematikusak” (persze a történelmi anyag merőben más: Németország a Német-római Császársággal, valamint a nyugati „politikai humanizmussal” konfrontálódva bontotta ki „problematikus” létezését). Plessner szerint, míg a francia egzisztencia „meggyőződés” kérdése, addig németnek lenni biológiai tényezőt, „valóságot” (*einer Wirklichkeit*) jelent (PLESSNER 1969; 43). Más szavakkal élve, az elvont racionalitáshoz fűződő kultúra áll itt a talajjal, az ősi szokásokkal szemben, amelyek pedig nem tudnak államban meggyökerezni.

Francia programszerű létezés *versus* német biológiai meghatározottság, ezt sugallja Plessner. Állam *contra* nép. Mármost, ez az állítás egy változata a politikai jellegű francia, és a prepolitikai meghatározottságú német nemzeti egzisztencia (*Kulturation*) között sokszor kivájt különbség gondolatának. Adódik azonban egyoldaluság e gondolatban: mintha a francia létezés valóban leegyszerűsíthető lenne a prepolitikai salakoktól megtisztított meggyőződésre! Mintha az adott nemzeti egzisztencia nem foglalt volna magába egyszerre prepolitikai, így kulturális vonatkozásokat is! Mintha a francia nemzeti afirmáció a 19. században nem jelentette volna egyúttal az adott prepolitikai, így nyelvi dimenziók hegemonikus normalizációját, például az oktatás szférájában!

Ennélfogva Plessnertől átveszem ugyan a „problematicus létezés” fogalmát, magyarázatát azonban nem fogadom el. A nemzeti létezés affirmációja pedig szerkezetileg a politikai és a prepolitikai jelentések között mozog, így tesz szert „kollektív azonosságra”, vagy arra, amit Rousseau „közös énnék” (*moi commun*) nevezett.

Ez a közös én vált problematikussá Trianon után. És e „probléma” tűnt sokak számára szinguláris, elbeszélhetetlen, másoknak közölhetetlen „magyar” tapasztalatnak, amellyel végképp magunkra maradtunk.

*

Trianon nemcsak széttagolta térbelileg, de *megsokszorozta* a magyarságot, a magyar jellegű kollektív alakzatokat. Szétraíró tapasztalatrendszer jelent meg a magyar horizonton, és költözött be az önértelmezésbe. Ennek részeleme, hogy magyar nemzetiségű emberek jutottak egy csapásra kisebbségi státuszba a történelem kedvezőtlen ségei okán, ami minden finomítás ellenére is aszimmetriákkal járó kényszerállapotot feltételez. A vajdasági szerbek, például, akik pénzügyi erőforrásokkal támogatták nemzettársaik politikai küzdelmeit, még ha hordozták is magukban az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi liberalizmusának tapasztalatait, egy újdonsült, a háborús győzelem gyümölcseit élvező nemzetállamba léptek be. Továbbfolytatva a példát: ugyanők hasztalan kísérelték meg felidézni említett tapasztalataik egy részét, az újfajta („jugoszláv”) nemzetállam logikája, és tulajdonképpen hegemoniakeresése felülírta ezeket. A magyar kisebbségek pedig az erősödést igénylő, autoritatív módon fellépő nemzetállamok hatalmi törekvéseinek alárendeltjeivé váltak védtelenül kiszolgáltatva a „befejezetlen” többségi nemzetállam önérvényesítési akaratának, és az önmagukat is túllicitáló többségi nemzeti törekvéseknek. Megvalósul az a jóslat, amit a jövőbe látó Ady már kifejtett: más, átalakított történelmi környezetben, de a magyar uralom alól felszabaduló nemzetiségek hatalmi technikája, a hatalomaffirmáló nemzetállami logikának megfelelően, tükörképe kíván lenni az egykori magyar dominanciának. Ugyanakkor a két háború között szorgalmazott magyar revíziós technológia nemcsak a „mi a magyar?” kérdését kívánta megoldani, de mintha

szublimálni kívánta volna a kisebbségi magyarok hatalmi alárendeltségét is a Kárpát-medence térségébe belevetített kulturális szupremácia ideológiájával. Azt persze, hogy a periférián és félperiférián megvalósuló egyenlőtlen fejlődés okán beszámolhatunk különbségekről, aligha lehet megkérdőjelezni. Ám ebből csak nagyon tapintatos és mérsékelt stratégiai következtetéseket lehet levonni. Ismét *lucidum intervallum*szerű megnyilvánulást érünk tetten a már említett Szekfű Gyula esetében, amikor figyelmeztetve a szupremácia képzetébe kapaszkodókat, leszögezi a következőket: „a Magyar Birodalom volt nemzetiségei 1918 óta külön államalakulatokba kerülván, ott önálló nemzeti és állami életet élvén, ebben a tekintetben is elérték a magyarság fejlődését” (SZEKFŰ 1989; 389). És ő az, aki rögtön kemény szavakkal él az egykori magyar imperalizmus világát visszaperelő beállítottságok kapcsán, amelyek a kisebbségi helyzetbe szorult magyarokat az ellenséges területen kialakítható hídfőállások építésére buzdították: „nemzeti társadalmunk alig ismeri a szomszédállamokban élő magyarság kisebbségi sorsát, alig érdeklődik valóságos bajai iránt, kulturális fejlődése iránt is közömbösséget tanúsít, és immár másfél évtizede túri, hogy a trianoni politikai határok mindinkább kulturális határokká is alakuljonak” (uo. 388) (egy hatalmas ugrással élve idézem Günther Grass-t, aki a 20. század nyolcvanas éveiben részt vett a német egyesülés kapcsán folytatott vitákban: a nemzet kapcsán mindig fennáll az a veszély, hogy több a hangzatos deklaráció, a nagy dobpergés, mint a felelősségteljes magatartás [GRASS 1991]). A nacionalizmus, az intenzív nemzetretorika nem mentes *a közömbösségtől*: Szekfű azt sugallja, hogy a nacionalizmus, dacára annak, hogy a saját nemzet iránti végtelen érdekeltséget, és a nemzet sorsa feletti megrendültséget kívánja tanúsítani, indifferenciával párosulhat (ahogy Széchenyi mondta, „hány ocsmány szégyenfi, mert ajkán nemzeti szó peng, ékeskedik címeddel”). Az elvont-deklaratív nemzetföltés eszközzé teszi azt, amit önértéknek kiált ki, mármint a nemzetet.

Hogyan lehet tehát *kisebbségi* magyarnak lenni?

A kisebbségi magyar többfelé figyelve keresi az orientáció lehetőségeit, így a *vajdasági magyar*, akiről ezentúl szó esik, észak felé is tekint, ám egyúttal kénytelen új országának hatalmi konfigurációját is szemügyre

véve mérlegelni. Utódmagyarként, ha akarja, ha nem, de örököse a „hogyan magyarnak lenni Trianon után” kérdésének. Ugyanakkor azt tapasztalja, hogy egy másképpen formálódó, ám nem kevésbé problematikus létezéssel övezett ország, Jugoszlávia fennhatósága alá került. Emlékszünk, hogy ezen ország genezise egyfelől magán viselte az imperialista hatalmak geopolitikai számításának a bélyegét, kellett az európai rend ügyintézőinek egy olyan ország, amely ellenállást bont ki a várható német hatalmi törekvésekkel szemben, és védőgátat jelent a Szovjetunióból sugárzó bolsevizmussal szemben. Másfelől, fennállt a jugoszlávság is, mint kollektív érzület, amelyet különösen egyes értelmiségiek szorgalmaztak annak érdekében, hogy felszámolódjon a délszlávok közötti szétraajzás, hovatovább jegyzünk alkalomadtán egy sajátos jugoszláv nacionalizmust is. (Hogy a jugoszlávságnak voltak nem inkluzív jellegű, hanem bekebelező variánsai is a kisebbségi világokra nézve, tudjuk ezt). A jugoszláv egyesülés kapcsán az értelmezők már sokszor feltárták a divergáló karakterjegyeket: nyugaton a Habsburg Birodalomból kiszakadt, folyamatos modernizációs tapasztalatokkal rendelkező horvátokat és szlovéneket, keleten pedig a szerbeket találjuk, akiket történelmi tapasztalataik és felszabadulási kísérleteik a katonai habitus érvényesítésére tanítottak. Az új ország közjogi szerkezete eleve hierarchikus volt, hiszen ahogy akkortájt megfogalmazták, három előjogokkal bíró törzs, mármint a szerb, a horvát és a szlovén szövetségét jelentette; a királyi Jugoszlávia erőteljesen antikommunista jelleget öltött magára, és gyakran tapasztalt erőszakot a parlamentarizmus keretei között. A hatalomtartók ugyanis, ha érdekeik úgy kívánták, megzabolázták a demokratikusnak mondott választási rendszert: ha eleget tettek volna a demokratikus választás szabályainak, akkor az első világháború után kommunista polgármestere lett volna olyan városoknak, mint Belgrád vagy Zágráb. Montenegró egyes helységeiben pedig karhatalmi egységek törték le a demokratikusán megválasztott kommunista jelöltek uralmát. Diktatúrával, merényletekkel, alkotmányjogi civakodásokkal, központosító törekvésekkel telítettek a két világháború közötti idők. Jellegzetes, hogy a kommunisták hosszú ideig a Komintern, a nemzetközi gyámszervezet ideológiáját követik, mármint azt, hogy az első világháború vérzivatarát után összeácsolt

Jugoszlávia nem egyéb, mint egy imperialista tákolmány, létjogosultság nélküli provizórium: egy igazságosabb, az imperializmus területális logikáján túlmutató elrendezés majd másfajta képletet hoz létre, csak ki kell várni. Ami azt előlegezte, hogy egy esetleges területi rekonfiguráció a visszarendeződés elemeit is tartalmazta volna: Jugoszlávia felszámolása egyet jelentett volna azzal, hogy a vajdasági magyarok megszűntek volna kisebbségek lenni. Nem így történt, ismerjük a kifejtet.

Mindenesetre ilyen bizonytalanságokkal terhelt környezetben kellett kisebbségként létezni. A királyi Jugoszlávia nem szívesen adott otthont a kisebbségeknek, gyakran kettőbe törte a kisebbségi igyekezeteket. A vajdasági („vojvodinai”, ahogy a cenzúra miatt írták), jugoszláv, „déli” magyarok azonban nemcsak tudomásul vették a rájuk testált helyzetet, de kísérleteket tettek arra, hogy alakítsák saját világukat. Még ha figyelmet is tanúsítunk a kivételes jelentőségű Szenteleky Kornél kihegyezett állításának, miszerint „Trianon után a déli magyarok ismerték fel legnehezebben és legkésőbbben új helyzetüket” (SZENTELEKY 1999; 244), akkor is látnunk kell, hogy a *Kalangya* főszerkesztője ezt az elsősorban kulturális diagnózist nem a vajdasági magyarok krónikus passzivitásával, legyen-gülésével magyarázza. Hanem azzal, hogy „ez a földdarab” roppant erősen kötődött a budapesti centrumhoz, azaz egy erős nemzeti központ felé gravitált, és híján volt az elementáris önállóságnak. Trianon eszerint nem a kisebbségi sorba jutott „nemzettest” regenerálása előtt nyitott kaput, hiszen a Vajdaságban nem is létezett a regenerálás anyaga, amely az újraépítés fundamentumát jelentette volna.

Trianon nullpontot képez a vajdasági magyarok számára, ezt sugallja az orvos-író-szerkesztő, sokfelé tekintő, a fenyegető halál szorításában élő irodalmi vezér, Szenteleky Kornél. És ez a megállapítás nem csak a kultúrára nézve igaz. Valójában Szekfű Gyula feljebb ismertetett (politikai) nézőpontja, miszerint az inkriminált októbristák, majd Szabó Dezső és társai befolyása terelte rossz irányba a vajdasági magyarokat, aligha világítja meg a kisebbségi erőfeszítéseket. Voltaképpen Szekfű bántóan igazságtalan, amikor feltételezi a vajdasági magyarok hatalomkonform tespedtségét: pontosan látható, hogy miután feleszméltek a megrendülésből, a vajdasági magyarok már a 20. század húszas éveiben pártot alapítottak,

érdekérvényesítő praxist gyakoroltak, majd a meglevő vékony kulturális hagyomány ellenére folyóiratokat is alapítottak, és élénk közművelődési tevékenységbe fogtak (FARKAS 1925; 14) – nem az ő számlájukra írható, hogy nagyon nehéz volt feltörni a többségi nemzetállam acélburkát, a túlhatalmat, és ugyanolyan nehéznek bizonyult a kedvezőtlen környezetben, tartós szövetségesek hiányában érvényt szerezni a kisebbségi érdekeknek. És alaposan mellélátál a felbujtók által a háttérből inspirált kisebbségi szociális beállítottságra utaló szekfűi vád is – a vajdasági magyarság meghatározott rétegei számára azért volt Szabó Dezső (vagy a hidasok számára a népiesek) vonatkoztatási pont, mert a szociális determináció, a paraszti miliő különleges jelentősége ilyen irány követésére készítette. Valójában a szociális megtöretettség keserű tapasztalata vezette a föld nélküli agrárproletárt, vagy a Kosztolányi által megpillantott, hazatérő, koszos öltözékű, a tanfelügyelő által megalázott Szabadka környéki tanítót (KOSZTOLÁNYI 1985; 57) is az egalitáriánus jugoszláv kommunistákhoz, akik majd mentorként lépnek fel például a *Híd* kapcsán. Nem könnyű a többségi nemzetállami hatalmi törekvések kontextusában helyet találni a kisebbségek számára. Ha például górcső alá vesszük a polgári *Kalangya* című folyóirat szerkesztéspolitikáját, akkor egy reprezentatív lenyomatát láthatjuk az intenzív, befejezhetetlen kisebbségi útkeresésnek. Így a kultúrában ténykedők tapogatóznak, túllépnek a befelé forduló magatartáson, együttérző társakat keresnek a többségi nemzet írói között, akik hol nyitottságot tanúsítanak, hol vonakodnak az együttműködéstől a „magyar elemmel” szemben korábban begyakorlott bizalmatlanság okán – bizonyos esetekben karakterisztikusan úgy tűnik, hogy akadályba ütközik még annak elismerése is, hogy egy adott szerb író köpönyegéből bújt elő. A kisebbség félelemháztartásához tartozik az érzés, hogy a feje felett Damoklész kardja lóg, és az időről időre előtörő nemzetállami ambíciók bármikor felbolygathatják szociális létezésének feltételeit, mindennapi életének támpontjait: a *Kalangya* cikkírója felhívja a figyelmet, hogy a Matica srpska, az egykor Budapestről Újvidékre hozott kulturális csúcsintézmény 300 000 embert kíván Vajdaságba telepíteni (CSUKA 1935). A kisebbségi azonosság a többséggel való sokirányú interakciókból,

félelmekből-reményekből, tervekből, önértelmezési viszonyulásokból építkeznek. Ráadásul a vajdasági interetnikus kommunikáció-tapogatózás nem is egyszerűsíthető le a kisebbség/többség viszonylatára, a relációk többirányúak és sokfajta jelentést rejtenek. A kettős azonosság („anya” és „nem-anyaország”) gondolata felett pálcát szoktak törni, mert megté- pázza a hézagtalan magyar azonosság elvét, és a fennálló hatalmi min- tákhoz igazodóan hozzáad egy kényszerazonossági alakzatot (jugoszláv, szerb stb.). Vagyis asszimiláns módon ekvivalenciát teremt az „anyaorszá- gi” és a „kényszerországi” azonossági formák között. Ám ezek a kritikák, miközben bírálat alá veszik a kettős azonosság dimenzióit, nem adnak hírt a mindennapokat is átszövő, interaktív jellegű, kisebbségi komplex azonosság folyamatairól. A kisebbségi ugyanis nem fér bele az említett hiánytalan azonosság szűk kereteibe, tapasztalatkészlete mindig valami- lyen többletjelentéseket foglal magában. Valójában az ezzel a „többlet- tel” és a „sajáttal” való szinte lehetetlen gyürkőzés vonzza a kisebbségi értelmiségit számtalan esetben a *nemzet feletti* konstrukciókhoz: nem a betört, meghunyászkodó-simuló magatartás vagy az „októbrista” jellegű, a nemzetet semmibe vevő beállítottság vezérli, hanem annak a szitu- ációnak a felmérése, hogy a többségi nemzeti/kisebbségi követelések *frontális* ütközése milyen veszélyeket tartalmaz a kisebbségekre nézve – nemzetfeletti síkok nélkül.

Ez vet fényt a szerb etnikumú, egyúttal a vajdasági magyar irodalom elindításában különösen eltökélt poszttrianoni kisebbségi stratégia, Szenteleky kitartó ténykedésére, pontosabban a Duna menti országokat egybetömöriteni kívánó idealizáló-utópikus elképzeléseire. Voltaké- pen Szenteleky sokat tárgyalt elgondolása a *couleur locale*-filozófia, a Hyppolite Taine elméletéből lepárolt, szituált, orientáció csak a széles- körű dunai koncepciójával együtt érvényes. Több, mint tünet, hogy az általa tető alá hozott antológiát bírálat alá vető Havas Emilnek hogyan fogalmazza meg válaszában. Havas ugyanis a „vicinális irodalom” szintag- máját veti be, és a földhözragadtság veszélyét látja körvonalazódni a Szenteleky-féle stratégiában. Szenteleky, aki persze nagyon is jól ismeri az irtózatos „vajdasági közönyt”, az adott közegben kirajzolódó „végtelen hatalmú por drámáját”, mégis az irodalmi artikuláció, az irodalmi-kultu-

rális kollektivitás segítségével kíván gyökeret eresztetni a stratagémává növesztett földbe. Meg van győződve arról, hogy a semmibe futó jel-szavakat „lötyögős alaktalanság” jellemzi, hogy a „határtalanságba” nem lehet gyökeret verni. Szándéka: egybefűzni az idealisztikus nemzet feletti síkot, amely csorbítatlan nemzetközösséget jelent, és az „itt”-et, a földhöz-térhez kötődő vajdasági immanenciát, méghozzá minden illúziókkal teletűzdelt romantika nélkül. Évelései, kétségbeesett kísérletei azt sugallják, hogy nem uraljuk a „gyökereinket” (a kor szerette a biológiai metaforákat, de a „gyökerek” nem csak kor meghatározta aspektust jelentenek), nem tudjuk azokat empirikus járulékoktól megtisztított meggyőződésé transzformálni, de a „gyökerek” nem is határoznak meg teljességgel bennünket. Oda kell kötni magunkat az azonosságteremtés/reprodukció érdekében a „vajdasági földhöz”, az agrikulturális léthez, de ez nem korlátoz bennünket a nemzet feletti síkok kibontásában. Ennek jegyében óhajt, egyébként roppant szerényen, „hidat ácsolni a kisebbségi magyar szellemi és művészi törekvések”, a „szerb és magyar irodalom között”, miközben ez a híd csak „becsületes ponton” kíván lenni, „melyen mindig át lehet jutni a túlsó partra”. Mondta ezt, annak ellenére, hogy maga is megtapasztalta, hogy sokszor nem lehetett egykönnyen a „túlpartra jutni”. Enthuziasztikus-keserves, balsikerekkel teli kapcsolatteremtései a többséggel mindenkit megelőztek: hogy nyitottságintenciói (patetikusabban: „a megértést kereső kéz visszaszorításának” áhítata), a kisebbség és többség között meredező falakat lebontó kísérletei milyen nehézségekbe ütköztek, arról aligha számolhat be valaki szemléletesebben, mint ő maga (Szenteleky Kornél Fekete Lajosnak 1943; 208). Ez a kisebbségi küzdelem a „sajátért”, a saját azonossággal való folyamatos konfrontáció, amely a konkrétól az univerzálisig terjed, nem látszik a maga teljességében és összetettségében Trianon perspektívájából. Pedig ez a mozgásrend jellemzi a kisebbségi léteezést. Nem mintha a vajdasági magyarok közömbösek lettek volna ezen jelentésterhes történelmi pillanat iránt, tudták, hogy egy olyan hatalmi konfiguráció nyílt meg általa, amely szerint kisebbségekké váltak. Elvégre, amikor a második világháborúban hatalomváltás történt, és a Horthy-rendszer (Jugoszlávia esetében szószerző módon) az „ezeréves határookra” parancsolta katonáit,

akkor (ahogyan Herceg János elmondja a 20. század nyolcvanas éveiben, de tudható ez más forrásokból is) a vajdasági magyarok jó része örömének adott hangot és ujjongott – igaz, a hidas Mayer Ottmárnak és kommunista társainak, vagy a Szenteleky-levelek címzettjének, Szattler Katinkának és családjának ez halált hozó hatalomcserét jelentett.

Nem kevés esetben Budapestről külön missziót rendeltek/rendelnek hozzá a kisebbséghez. Szekfű, mondjuk, azt remélte, hogy a magyar kisebbségek, sajátos történelmi feltételeik okán, felülmúlhatják az általa kárhoztatott, Magyarországon uralmon lévő „neobarokk szellemet”. Mások azt gondolták/gondolják, hogy a kisebbségek szerepe abban jelölhető ki, hogy esetükben tisztán loboghat a nemzeti láng, hiszen a nem rutinszerű azonosságtapasztalat, a nemzeti mivoltért vívott napi harc a nemzeti lényeg közelében tartja őket. A német hódítás uszályában mozgó, a Horthy-hadsereggel ideérkező bürokraták/tanítók a Trianon előtti létbe kívánták visszajuttatni a vélt nemzeti diadal, a visszahódított nemzeti lényeg nevében a kisebbségeket. Még Szenteleky is misszióval ruházta fel a kisebbséget: a kisebbség ellentételezheti a „*genius epidemicus*”, a „vadul” csapkodó többségi nacionalizmust, méghozzá a nép és a kultúra őszinte szeretetével, az állhatatos pacifizmussal, a „másodrendűségbe került” „nép” „szívós fajszeretetével”. Őt is foglyul ejtheti a nemzet istenítése, de megnyilvánulásai akkor is a visszafogottság jegyében valósulnak meg.

Meg kell azonban szabadítani a kisebbségeket az effajta és hasonló rendeltetésektől, a teleológia terhétől. Egyébként nem nyerünk belátást abba a harcba, amelyeket a kisebbségek a kényszerhelyzetek meghaladásáért, az emancipáció eléréséért folytatnak – ami csak az ő művük lehet.

*

Trianonnal másságalkazatok jelentek meg a magyarságon belül, és azóta nem szűnő módon jutnak felszínre az egység és a különbség viszonylatának kérdései. Sokan szerették volna megragadni e viszonylatot, miközben vitákat szítottak. Az *Új Symposion* egyes képviselői például bírálatban

részesítették az Illyés Gyula által szorgalmazott ötágú síp metaforáját. Úgy gondolták, hogy e metafora nem mutatja meg átfogóan az egység és különbség viszonylatát, a differencialitás mozgását, pontosabban rövidere zárja a különbségek útját, amelyek végül egységbe torkollnak. Igaz, e kritikai állásfoglalás a jugoszláv szocializmus talaján fogalmazódott meg, amelyen a nemzeti artikuláció a jelenhez képest különböző módon nyert formát. Ám a probléma attól még fennáll. És akkor sem jutunk megnyugtató végponthoz, ha afféle nemzeti biopolitika képzetéhez igazodva biologizált anyametaforával élünk („anyanemzet”).

A *minimum*: belátni, hogy Trianon után, mindennek ellenére, „új lehetőségek” is megnyíltak, amelyek „plasztikusabb közös szemléletmód kialakulására” nyithatnak ablakot. E közösen-különböző plaszticitás kidolgozása még mindig várat magára. A kisebbség ugyanis *másképpen* létezik, mint a többség. Nemcsak a *brutum factum* okán, hogy a hivatalokban, az adminisztratív közegekben nem a saját nyelvével, az „anyanyelvével” él, vagy hogy represszív szituációkban leintik-megbüntetik, amennyiben saját nyelvén szólal meg, hanem azért, mert sajátos-egyedi egzisztenciális tapasztalatok sorát halmozva fel viszonyul a világban való léthez. A kisebbségi tapasztalatba idioszinkratikus dimenziók vegyülnek, és le kell mondani arról, hogy a kisebbségi magyar egzisztencia dedukálható lenne a képzelt nemzeti centrumból. Következésképpen: a „*mi* a magyar?” nemzetmetafizikai kérdésének távlatából nem artikulálható a kisebbségi létezés; irányt kell váltani, és a „*ki* a magyar?” kérdését kell fessegetni, amely persze nem ígér metafizikai biztosítékokat.

Végül is itt is, mint Trianon esetében, abba a nehézségbe ütközünk, hogy több vonatkozást kell egyszerre mérlegre helyoznünk. *Egyszerre* kell gondolni, hogy Trianon után pluralizálódott a magyar nemzet – szélesítve-tágítva ezáltal a különféle kontextusban élő, a magyar kultúrában mozgó-résztvevő, azt teremtő-alakító, egyúttal a magyarországi horizontokhoz képest divergáló tapasztalattal rendelkező emberek sorát – és hogy Trianon igazságosságot nélkülöző, kisebbségi kényszerállapotot jelentett.

IRODALOM

- BALIBAR, Étienne (1997): Fichte et la frontière intérieure, À propos des Discours à la nation allemande. In *La crainte des masses*, Galilée, Paris
- CSUKA Zoltán (1971): „Mert vén Szabadka, áldalak...”. Életjel, Szabadka
- CSUKA János (1935): Még háromszázezer szlávot szeretne a Vajdaságban letelepíteni a Szrpszka Matica. *Kalangya*, 302–308.
- ELDEN, Stuart (2013): *The Birth of Territory*. The University of Chicago Press, Chicago
- FARKAS Geiza (1925): *A társadalomlélektan köréből*. Velikibecskek
- FARKAS Geiza (1932): Szenteleky Kornél dunai kultúrterve. *Kalangya*, I. évf., 3. sz., 137–208.
- FOUCAULT, Michel (2004): *Sécurité, Territoire, Population*. Cours au Collège de France (1977–1978). SENELLART M. (dir.). Seuil/Gallimard, Paris
- GRASS, Günther (1991): What Am I Talking For? Is Anybody Still Listening? *New German Critique*, winter
- JÁSZI Oszkár (1982): Leszámolás – beszámolás nélkül. In *Jászi Oszkár publicisztikája*. Magvető, Budapest
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1985): *Napló, 1933–1934*. Irodalmi Múzeum, Budapest
- LENGYEL András (2010): *Képzelet, írás, hatalom*. Quintus Kiadó, Szeged
- LOSONCZ Alpár (2018): *A hatalom(nélküliség) horizontja*. Forum, Újvidék
- MIGNOLO, Walter D.–TLOSTANOVA, Madina (2006): Theorizing from the Borders Shifting to Geo- and Body-Politics of Knowledge. *European Journal of Social Theory*, 9(2): 205–221
- PÉTERFI Gábor (2009): Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézeteik. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/peterfigabor/diss.pdf>
- PILINSZKY János (1984): A „Híd”-ról és íróiról. In *A mélypont ünnepélye*. Szépirodalmi, Budapest
- PLESSNER, Helmuth (1969): *Die verspätete Nation*. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart/Berlin
- POULANTZAS, Nicos (1978): *L'État, le pouvoir, le socialisme*. PUF, Paris
- SZEKFÜ Gyula (1983): *Forradalom után*. Gondolat, Budapest
- SZEKFÜ Gyula (1989): *Három nemzedék*. ÁKV-Maecenas Könyvkiadó, Budapest
- SZENTELEKY Kornél (1932): Egy dunai kultúrterv. *Kalangya*, I. évf., 2. sz., 65–134.
- SZENTELEKY Kornél (1933): Válasz Havas Emilnek. *Kalangya*, II. évf., 7. sz.
- Szenteleky Kornél Fekete Lajosnak (1943). In BISZTRAY Gyula–CSUKA Zoltán (szerk.): *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest
- SZENTELEKY Kornél (1999): A vajdasági magyar irodalom elmúlt esztendeje. In *Új életformák felé*. Forum, Újvidék
- TAMÁS Gáspár Miklós (2009): Magyarok voltunk. *Élet és irodalom*, július, 31. szám
- VISKER, Rudi (1999): *Truth and Singularity*. Springer, Dordrecht
- WALDENFELS, Bernhard (2006): *Schattenrisse der Moral*. Suhrkamp, Frankfurt/M

JEGYZETEK

¹ Rögtön egy híres ellenpélda, amely összekuszálja a szálakat: Fichte, aki a területi konstitúció kérdését (amely mindig politikai jellegű) a spontán módon teremtmődő lingvisztikai közösség mögé helyezi (BALIBAR 1997; 132).

² Hogy a territórium modern fogalom, ELDEN 2013.

³ A példáról, POULANTZAS 1978; 110–118.

⁴ Erről, MIGNOLO–TLOSTANOVA 2006.

⁵ FOUCAULT 2004.

⁶ A nemzet mint képzelte közösség, így hangzik Benedict Anderson híres megfogalmazása. Igen, de amennyiben ez azt jelenti, hogy a gazdasági determinációk kívül esnek a nemzet-értelmezés keretein, úgy ez hiányos. Márpedig Anderson esetében ez elképzelhető.

⁷ Idézi Bernhard Waldenfels (WALDENFELS 2006; 105).

⁸ Félreteszem azt a kérdést, hogy az akkori Magyarországon mennyire érvényesült a kapitalizmus, Jászi arról beszél, hogy a kapitalizmus a feudalizmus szolgálatában állott, ráadásul a dzsentri vármegye, a latifundiumok elegyét pillantotta meg (JÁSZI 1982; 447).

⁹ Azt nem állítom, hogy a nyitottabb szociális érzékenység lehűtötte volna a szuverenitásra törő kisebbségi igényeket, azt azonban igen, hogy a kettős, nemzetiségi és szociális alárendelés sarkallta a függetlenségi törekvéseket.

¹⁰ Persze itt sem teljesen világos, hogy Szekfű azt teszi-e szóvá, hogy létezett magyar imperializmus, vagy azt, hogy nem volt eléggé következetesen imperialista. Stílusának része, hogy egyes mondatai akár kemény kritikának is tűnhetnek.

¹¹ E képlet többfajta formában található meg, Németh László például Adyt nevezte a „legmagyarabb magyarnak”.

¹² Hozzáteszem, hogy rokonszenves, ahogy Szekfű Bartók Bélát és Kodály Zoltánt említi a „magyarabb magyarság” esetleges képviselőiként.

¹³ Idézi PÉTERFI 2009; 30. Erről másképp TAMÁS 2009.

¹⁴ Szekfű érvelésének egy másik problematikus pontja, hogy azt nehezményezi, hogy a kisebbségi magyarok „eltérő színeket” festenek a „magyar” színpalettához képest. Holott nem kellene. Ez bizony a különbségek iránti vaskos érzéketlenség. Amit Szekfű egyik kezével ad (a kisebbségek iránti érzékenységet), a másik kezével elveszi (az eltérő színek elmarasztalása).

¹⁵ Lásd egyébként a Szenteleky által kivételként említett Becskerek kulturális jelentőségét: CSUKA 1971; 66.

¹⁶ Csuka Zoltán például azt állította, hogy a szerb értelmiséggel jobban szót tudtak érteni, mint a némettel (CSUKA 1971; 68).

¹⁷ SZENTELEKY 1932; 65–134. Lásd még FARKAS 1932; 137–208.

¹⁸ SZENTELEKY 1933.

¹⁹ Azon gondolata, hogy a vajdasági magyar közeg a jólétbe való integrálódása okán érzéketlen a reflexivitásra, aligha felel meg a valóságnak. Itt Szenteleky bedől egy mítosznak.

²⁰ Amikor a vajdasági magyar kultúrát komparatív perspektívába helyezték, akkor azt mondták, hogy „zsenge hajtás”.

²¹ Itt parafrázálok, lásd VISKER 1999.

²² Lásd erről LOSONCZ 2018; 62.

²³ Megint Szekfű, méghozzá szintén egy pontos állítás az amúgy problematikus könyvben: „Húsz éven át keveselltük az utódállamok demokráciáját, s akkor odaküldtük a demokrácia nyílt ellenségeit. És átültettük az új területekre a szabadságjogok korlátozásait” (SZEKFŰ 1983; 68).

²⁴ Itt variálom Pilinszky János szavait, aki Újvidékre látogatott, és el volt bűvölve például a symposionista esszé színvonalától (PILINSZKY 1984; 305).

²⁵ Persze a „ki a magyar?” kérdése kapcsán lehetne ismét Illyés Gyulára hivatkozni, ám a „mi” és a „ki” közötti különbséget hangsúlyozva nem az ő útmutatását követem.

NÉMETH FERENC

Ajtónyitás az irodalmi átjárhatóságnak

Trianon – kisebbségi magyar irodalom – magyar–szerb irodalmi kapcsolatok

Bevezető

A párizsi békekonferenciának 1920-ban messzemenő, tragikus társadalmi, kulturális és egyéb következményei voltak Magyarországra nézve, az elszakított részek magyarsága pedig máról holnapra új államalakulatban találta magát, kisebbségi sorsba került, új életkörülmények közé. Ez volt a helyzet a vajdasági magyarsággal is, amely kisebbségi létben, némi irodalmi öneszmélés után hozzáfogott önálló irodalmi életének megszervezéséhez, alkalmazkodva az újonnan kialakult helyzethez. A trianoni eseményeknek több érezhető következménye volt a vajdasági magyarság kulturális/irodalmi élete vonatkozásában, de három fölöttébb szembeötlő volt: az egyik, hogy az itteni írókban tudatosodott az (elszakított) kisebbségi irodalmi lét, mint tartós állapot; a másik, hogy tisztázódott a korábbi egyetemes magyar irodalomhoz és irodalmi örökséghez való viszonyulás; a harmadik pedig, a kisebbségi magyar íróknak a többségi szerb írókkal és irodalommal való kapcsolatépítése az SZHSZ Királyságon belül, amely műfordítóink figyelmét szükségszerűen a szerb irodalom felé irányította. E tanulmány, alkalomszerűen, Trianonnak e három, hangsúlyos vajdasági, irodalmi következményét elemzi.

Új, kisebbségi (irodalmi) korszak küszöbén

Az 1918 őszen lejátszódó történelmi események (a szerb hadsereg bejövetele, az SZHSZ Királyság megalakulása 1918. december 1-jén) gyors

egymásutánja a vajdasági magyarságnak nem hagyott sok időt az alkalmazkodásra és az újonnan előállt történelmi helyzetbe való belenyugvásba. Az események gyorsan peregtek tovább. Méghozzá új államformában, kisebbségi létben, megváltozott életkörülmények közepette, előnytelen törvények és jogszabályok alkalmazása mellett. Közvetlenül a háború befejeztével sokan a kiköltözésben keresték (és találták meg) a kiutat, mások otthonaikban maradtak, és várták a további fejleményeket (NÉMETH 2018; 129).

A vajdasági magyarság már 1920 legelejétől fokozott figyelemmel kísérte a párizsi békekonferenciával kapcsolatos híreket, pontosabban attól kezdődően, hogy 1920. január 5-én Apponyi Albert gróf vezetésével Párizsba utazott a magyar békeküldöttség (BENDA 1983; 870–873). Ők január 14-én a békekonferencia legfelsőbb tanácsa elnökének nyolc jegyzéket nyújtottak át, terjedelmes mellékletekkel egyetemben, amelyek alapvetően két dologra összpontosultak: a háborús felelősség vádjának elhárítására, és a történelmi Magyarország területi épségének védelmére (uo.).

A vajdasági magyarság is követte a helyzet alakulását, azaz, mint a vajdasági magyar lapok tudósítottak, „a magyar béke ügyét”, amely, a nagybecskereki *Torontál* című lap szerint, 1920 májusának végén már eldőlt (ANONIM 1920a). Címoldali hírben olvassuk, hogy „a kormány kész a békeszerződés aláírására”, azaz, hogy „Magyarország elfogadta a békefeltételeket”, még pontosabban: „kényszerítő körülmények között hajlandó a békét aláírni” (uo.).

A magyar béke aláírásának hírért Magyarországon nagy izgalommal fogadták. „A nép az utolsó percig azt remélte, hogy a magyar delegáció visszautasítja az aláírást és elhagyja Versailles-t. Az újságok rendkívüli kiadásokban jelentették a béke aláírását. A hír vétele után minden nagyobb városban demonstráltak a szövetségesek és a magyar kormány ellen” (ANONIM 1920b). A nagybecskereki *Torontál* híradása szerint Vajdaságban „a nem szerb ajkú lakosság a béke aláírásának hírért rezignációval fogadta” (ANONIM 1920c).

Trianonnal minden eldőlt: a korábbi, ideiglenes állapot immár tartóssá vált.

Akárcsak Bánátban, Bácskában is napirenden voltak az idő tájt a kiköltözések és kiutasítások. Jeles, megbecsült hivatalnokok, értelmiségiek, tanárok, újságírók, kereskedők stb. távoztak el innét.

A békediktátum aláírását követően az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy a jövőben milyen lesz a kisebbségi sorsba szorult magyarság helyzete az új államalakulatban. Ezt a kérdést a vajdasági magyar lapok közül talán elsőnek a *Bácskai Hírlap* tette fel az illetékeseknek, amely már 1920 júniusában cikksorozatot indított erre a témára (*A magyarság helyzete Jugoszláviában*) (ADLER 1920). A cikksorozat beharangozója szerint a lap szándéka az volt, hogy megszólítva „az állam politikai életének vezető férfijait” rávilágítson a magyarság helyzetére az új államban (ANONIM 1920d). A sorozatban arról dr. Svetislav Mihajlović belügyi államtitkár, dr. Jovan Petrović ügyvéd, igazságügyi népbiztoshelyettes, dr. Aleksandar Moč egykori bács megyei főispán, dr. Matics Márton, a bajai háromszög kormánybiztosa, Blaško Raič plébános, parlamenti képviselő és mások fejtették ki véleményüket. Egybehangzó nézetük szerint „a rend és a béke helyreállításával a magyarság helyzete az SHS államban teljesen egyenjogú a szláv állampolgárokéval”, s „a magyarság politikai helyzetét maga a magyarság, illetve a magyarság politikai vezetői tartják a kezükben” (ADLER 1920). A megkérdezettek előrevetítették, hogy a sajtót nem fogják cenzurálni, hogy a béke ratifikálása után nem lesz gond a Magyarországra való utazás, különösen az egyetemi hallgatóknak, akiknek az utazását korábban korlátozták. Minden magyar kultúrintézmény tovább működhet és fejlődhet. Újakat is lehet alapítani, amelyek működését a kultuszminisztérium fogja ellenőrizni. Ezek voltak az akkori előrelátások. A többi már történelem.

Nos, itt merül fel a kérdés, hogy voltaképpen mikor is indult be kisebbségi irodalmunk, illetve mennyi idő kellett a vajdasági magyarságnak az irodalmi önszermelésre. Ennek megválaszolása azért is fontos, mert beindulása korszakhatárt is jelöl, amelyről mindinkább eltérőek a vélemények. Sőt, valószínű, hogy nem is beszélhetünk konkrét *kezdőévről*, hanem inkább egy többéves *folyamatról*.

Egyre több tény mutat arra, hogy az irodalomtörténeti korszakolások hagyománya a 21. század elején áértelmezésre szorul. Mindenképpen

igény mutatkozik a (korábban meghúzott, és évekig, évtizedekig fegyelemzetten tiszteletben tartott) irodalmi korszakok közötti átjárhatóság határainak lebontására és újraalkotására. Ez nemcsak a kor követelményeként jelentkezik, hanem egyszerűen az irodalom jellegéből adódik. A jugoszláviai magyar irodalom kezdeteinek vonatkozásában már az eddigiek során is megmutatkozott, hogy az 1918-as korszakhatár (azaz pontosabban 1918. december 1. – az SZHSZ Királyság megalakulása) csak formális, hiszen az egy új államalakulat létrejöttének történelmi dátuma, amely semmiképpen sem esik egybe a jugoszláviai magyar irodalom születésével, amelyet természetesen az irodalom belső törvényszerűségei formáltak, alakítottak. Ez már eleve kettősséget eredményezett: egy bibliográfiai és egy irodalomtörténeti megközelítést. A bibliográfiai megközelítés (könyvek, kiadványok feldolgozásáról lévén szó) szigorúan betartotta az 1918-as dátumot, s attól kezdődően vette számba, jegyezte és dolgozta fel kisebbségi irodalmunk alkotásait, noha teljesen világos volt, „hogy az 1918-as év csak részben jelzi az új korszakot” (CSÁKY S. 1988; 16). Az 1918-ban megjelentetett köteteket még nemigen lehet besorolni „az újonnan születendő vajdasági magyar irodalom kiemelkedő alkotásai közé (mivel valószínűleg előbb keletkeztek)” (uo. 18). Kisebbségi szellemi/irodalmi életünk kialakulása időt követelt: időre volt szükség az irodalmi „vajdaságiasság” megmutatkozására, kialakulására. Mint Bori Imre fogalmazott, „az irodalmi élet ugyan nyomban az események után jelt adott magáról, de az öneszmélés folyamata éveken át tartott” (BORI 1988; 69). Az 1918-as korszakhatár megtévesztő voltára Hornyik Miklós is utalt, mondván, hogy „kevésbé látszik valószínűnek, hogy kisebbségi irodalmunk eszmeileg és művészileg is naprakészen: 1918 novemberében–decemberében született volna meg. [...] Más szóval: 1918 történelmi, de nem irodalmi korhatár is egyben” (HORNYIK 2002; 133–134). Valahonnan azonban el kellett indulni, s éppen e kezdeti (irodalmi) kiindulópont meghatározása vonatkozásában térnek el a vélemények. Csáky S. Piroska a könyvkiadásunk tükrében megmutatkozott „indulást” 1919-re teszi, mondván, hogy ha a korábbi nem is, de az 1919-ben kiadott műveket már mindenképpen a vajdasági magyar irodalom alkotásai közé kell sorolnunk (CSÁKY S. 1988; 18). Bori Imre töb-

bek között a nagybecskereki *Renaissance*-t (1920), *Fáklyát* (1922) és az újvidéki *Utat* (1922) jelölte meg „irodalmunk első önálló szívdobbanásaiként” (BORI 1988; 70). Ugyanakkor Hornyik Miklós azon a véleményen volt, hogy „nem is az újvidéki *Út* vagy az eszéki *Új Élet* volt a vajdasági magyar irodalom elindítója, hanem a *Bazsalikom*, a *Kéve*, a *Vajdasági Írás*, az elkötelezettségnek ezek az orgánumai” (HORNYIK 2002; 135).

Az elmondottakból is kiviláglik, hogy az „irodalmi jeladásnak” és az „irodalmi öneszmélésnek” a jugoszláviai magyar irodalom esetében nincs egybehangzóan azonos kezdete, sőt, véleményünk szerint nem is lehetett. Az eltérés okai összetettek és meg sem érthetőek a társadalmi háttéresemények ismerete nélkül. Az „irodalmi jeladás” jóval megelőzte az „irodalmi öneszmélést”, hiszen mindössze néhány hónappal az első világháború befejezését követően, 1919 tavaszán, Nagybecskereken megjelent Tarkó János regénye, amely éppen a nagy háborút tematizálta (NÉMETH 2016; 111–116).¹ Az évben Nagybecskereken egy folyóirat-kiadási kísérletre is sor került (MI), amelyet a Műkedvelő Ifjúság vállalt fel, de a hatóságtól nem kaptak rá engedélyt (uo.). Majd 1920 februárjában indították útjára a nagybecskereki irodalombarátok a rövid életű, *Renaissance* című folyóiratot (uo.). Annak első számában, Juhász Ferenc még így fogalmazhatott a bizonytalan, köztes állapotok írói életérzéséről: „Az új hit, az új Betlehem csillaga nincsen még sehol. Rombadőlt minden – és az emberek felejteni szeretnének!” (JUHÁSZ 1920).

Ezekre az irodalmi jeladásokra (s ez igen fontos mozzanat!) abban a bizonytalan, túlkapásokkal teli, átmeneti korszakban került sor, amikor a ténylegesen kialakult katonapolitikai helyzetet a jugoszláviai/vajdasági magyarság még *ideiglenesnek* tartotta. Ezekben még nem jelenik meg a *kisebbségi irodalmi lét és sors tudatosítása*, inkább csak az irodalmi élet folytonosságának biztosítása. Ez volt az az *átmeneti időszak*, amelyben még „nem dőlt el” végérvényesen Magyarország területi felosztásának kérdése, s amikor még úgymond volt némi remény, hogy másképpen is alakulhat a helyzet. A trianoni béke aláírásától kezdődően, 1920 nyarától pedig beállt egy teljesen más, *végleges és tartós állapot*, amelyet tudomásul kellett vennie nemcsak a jugoszláviai/vajdasági magyarságnak de az itteni magyar írói társadalomnak is. E tartós társadalmi helyzet

indította el azután a *kisebbségi irodalmi helyzet és lét* tudatosítását. Trianon, úgy tűnik, itt, a déli végeken vízvázasztó esemény volt: begyorsította a realitással való szembesülést, az új létállapot tudatosítását. De azt sem máról holnapra, hanem fokozatosan és folyamatosan. Ismereteink szerint ennek egyik első jele volt az a cikk, amelyet Jászi Oszkár 1922-ben közölt a Somfai János szerkesztette nagybecskereki *Fáklyában*, s amelyben éppen a kisebbségi sorsra és a kisebbségi irodalmi létre hívja fel a vajdasági írók figyelmét (JÁSZI 1922). Jászi, jövőbe látóan, többek között így fogalmazott: „Bármilyen fájdalmas is legyen a magyarság mai helyzete, amely államisága egységét elveszítette, vagy – mint a utódállamokban – uralkodó nemzetből nemzetiség sorsára jutott: mégis vannak az új helyzetnek olyan vonatkozásai is, amelyek reményteljes jelekként intenek a jövőbe. Ezen jelek között egyike a legfigyelemreméltóbbaknak: a magyar kultúra decentralizációja. A múltban minden szellemi élet Budapesten összpontosult. A vidék – és különösen a periféria – leszokott minden önálló gondolkozásról, akcióról vagy megmozdulásról. Minden Budapest járszalagán keringett. [...] Ennek természetesen következményeként a perifériák magyarsága elrestesült: passzívva, önteltté és elbizakodottá lett. [...] Nos, Magyarország kegyetlen amputációja óta ez a helyzet gyökeresen megváltozott. A magyar uralkodó nemzetből küzdő nemzetiség lett, melynek lépcsőről-lépésre kell kivívnia egyenrangú helyzetét az új államiságban, lépcsőről-lépésre kell nyelvi, kulturális, nemzeti jogait biztosítani. Az elszakadt magyarságnak meg kell tanulnia a saját fejével gondolkodni, okosan számolni speciális viszonyaival s megalkotni azt az új magyar kultúrát, melyre valóban szüksége van. [...] Az elszakadt magyarság szellemi élete nem lesz többé a budapesti melegházi palánták kiültetése, hanem a maga szűkebb hazája, regionális élete helyi viszonyaiból fog organikusan felépülni” (uo.). E cikkével, amelyben tárgyilagosan áttekintette a Trianonnal előállt helyzetet és előrevetítette az itteni magyar kisebbség feladatait, Jászi egyben elindított egy öneszmélési folyamatot is a jugoszláviai magyar írók körében.

A Trianon utáni irodalmi identitásválság: magunkénak mondhatjuk-e
Aranyt, Petőfit, Jókait?

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződést 1920. június 4-én írták alá a háborúban vesztes Magyarország és a háborúban győztes antant szövetség képviselői, s annak értelmében a Magyar Királyság elvesztette területének több mint kétharmadát, lakossága pedig több mint húszmillióról nyolcmillió alá esett (*Trianoni békeszerződés*).

Fájdalmas, sokkos folyamat volt ez, amelyben az elszakadt részek magyarságát – így a vajdaságit is –, rákényszerítette arra, hogy redefiniálja önmagát, és vállalja „az előállt feltételek közepette az új identitást” (ÓZER 2004; 131–137). Meg kellett tehát teremteni az újrafogalmazódó, újonnan alakuló közösségi tudat alappilléreit, miközben számolni kellett a közösségi szellemi életet irányító mechanizmusokban bekövetkezett változásokkal is (uo.). A vajdasági magyarságnak is, az újonnan alakult délszláv állam keretein belül „birtokba kellett vennie saját múltját, hagyományait, és ismét meg kellett – most már önállóan –, tanulnia az arra való »emlékezést«, melyet az egyetemes magyarság a XIX. század második felében már sikeresen elsajátított, s melyet a történelmi változás eltörölt. Saját emlékezetre volt szükség, öntudatosságának jeléül pedig a maga kultuszteremtésének és ápolásának folyamatát kellett beindítani” (uo.). Ehhez tartozott a korábbi (egységes állam és egységes nemzettest időszakából való) nagy irodalmi kultuszok éltetése, illetve ünneplése is. Miután a vajdasági magyarság kulturális szervezkedését államilag gátolták, s az egyesületi szervezkedést is hosszabb ideig ellehetetlenítették, Trianont követően néhány évig eléggé kultusztalannak tűnt a vajdasági magyar szellemi térség (uo.). Volt egy másik, komoly traumája is a vajdasági magyarságnak, amelyet Kende Ferenc „népkisebbségi tanulmányaiban” így fogalmazott meg: „A magyar többségi szellem ezernyi megnyilvánulása él bennünk és tragikus összeütközésbe kerül azzal a gondolkörrel, ami egy kisebbségi nép szellemét kell, hogy alkossa” (KENDE 1940; 8).

A jugoszláviai magyar irodalom lassú kibontakozásának első éveiben, számos megválaszolatlan kérdés nehezítette az itteni írók tisztánlátását,

mindenekelőtt a korábbi egységes, gazdag magyar irodalmi hagyományokhoz való viszonyulás vonatkozásában. A Trianon utáni néhány évben azonban ez is tisztázódott, lévén, hogy egymást követték a magyar irodalom nagyjainak évfordulói: 1922-ben Arany János halálának 40. évfordulója, 1923-ban Petőfi Sándor, majd 1925-ben Jókai Mór születésének centenáriuma. A felmerülő probléma voltaképpen az volt, hogy a kisebbségi sorsba szorult magyarság egy ideig nem tisztázta egyértelműen, hogy a jövőben miként viszonyulhat a magyar irodalmi hagyományokhoz, egyáltalán ünnepelheti-e a nagy irodalmi jubileumokat, s magáénak tekintheti-e a továbbiakban (az új államalakulat keretében), mondjuk, Aranyt, Jókait és Petőfit (lásd NÉMETH 2014). Ennek tükrében alakult ki – szerezcsére csak átmenetileg – a vajdasági magyar írók és értelmiségiek körében egy irodalmi identitásválság, amely a korabeli vajdasági magyar sajtó hasábjain érhető tetten.

A *Délbácska* cikkírója 1922 decemberében arra panaszkodott, hogy a vajdasági magyarság hivatalosan nem ünnepelheti a Petőfi-centenáriumot, mondván, hogy „nálunk nincs hivatalos ünnep, – mi még az örömben sem vagyunk egyek” (ANONIM 1922c). Szabadkán és Nagybecskerekben testületileg mégis megemlékeztek a költőről. Szabadkán 1922 szilveszterének napján a Népkör rendezett ünnepélyt, amelyen dr. Havas Emil mondott ünnepi beszédet, Lányi Ernő zongorázott, az ipartestület dalárdája pedig Petőfi megzenésített verseiből adott elő (ANONIM 1922a). A versválogatás, nyilván politikai okok miatt, teljesen mellőzte Petőfi forradalmi költészetét (uo.). Az ünnepi műsor érdekes színfoltja volt, hogy egy műsorszámot szerb nyelven adtak elő: Petőfi *Füstbe ment tervét* (*Neuspjela nakana*) Zmaj fordításában Bartek László szavalta el (uo.).

1922 februárjában a Torontálmegyei Magyar Közművelődési Egyesület a nagybecskereki kaszinó nagytermében rendezett Petőfi-ünnepet „a világszabadság zengőszavú dalnokának, a legnagyobb magyar lírikusnak emlékeztendéje” kapcsán (ANONIM 1922b). A becskerekiek abból a felismerésből indultak ki, hogy „ez a százesztendő évforduló nem hagyhat érintetlenül egyetlen kultúremléket sem s áhitattal, kegyelettel kell visszaemlékezni a nagy magyar költőre, aki az egész emberiségnek

nagy szelleme volt” (uo.). Nagyszámú közönség előtt az ünnepélyt Vajda Lajos főgimnáziumi tanár előadása vezette be „aki Petőfit és költészetét gondos feldolgozással, színes, emelkedett tónusban ismertette”, s akit a publikum „ovációban részesített” (uo.).

Az említett példák mellett mégis helytálló a megállapítás, hogy a vajdasági magyarság 1922-23-ban nem is ünnepelhetett szándéka szerint. Mint Dettre János fogalmazott, a kisebbségi sorsba szakadt vajdasági magyarságból akkortájt egészében véve hiányzott „a kezdeményezés bátorsága”, „a tömeg helyeslő és bátorító érdeklődése” (DR. SZÖLLÖSY VÁGÓ 1992; 18–19).²

Tanulságos volt 1925-ben a Jókai-centenárium megünneplése is, amelynek számottevő sajtóvisszhangja volt, amely ismét Jókaira irányította az olvasók figyelmét³, melynek ünneplésén keresztül manifesztálódott a nemzet újbóli (szellemi) egysége, de egyben új (kisebbségi) kultuszmodellként is szolgált.

A Jókai-centenárium emlékünnepeiről viszonylag sokat cikkezett a vajdasági magyar sajtó, s ezek sorát a szabadkai *Hírlap* nyitotta meg egy terjedelmesebb alkalmi írással 1925. január 1-jén, a százesztendős Jókaira (meg annak kortársaira) irányítva olvasói figyelmét, s jelezve, hogy a „legnagyobb magyar írónak” 1925. február 18-án lesz a centenáriuma (ANONIM 1925a). A cikkíró annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ezt az ünnepet „bizonyára megülik mindenhol a világon, ahol még a szépért és jóért lelkesedni tudnak az emberek” (uo.). Ám az alkalmi írásból feltör a kisebbségi lét keserősége is, valamint a kisebbségi Jókai-értelmezés definiálatlansága is: „Ha visszanézünk egy századdal, szinte elborzadunk, micsoda csillagjaink voltak akkor fölkelőben! [...] Nem tudunk meghatottság nélkül gondolni a száz esztendő előtti időkre, mikor ezek a fényes csillagok indultak fölfelé a magyar égen. Ma oly lent vagyunk, hogy a tekintetünkkel is alig tudunk odáig érni” (uo.).

Ezek az elkeseredett szavak nem csupán a cikkíró egyéni elbizonytalanodását fejezik ki, hanem a vajdasági magyarság egészének „kórképéről” is tanúskodnak, mindössze öt évvel a kisebbségi „sorsverést” követően. Az igazi kérdés akkor az volt, hogy a kisebbségi sorsban lévő vajdasági magyarság, identitását keresve, kulturális értelemben is megosztva és

szervezetlenül, vajon „el tud-e érni odáig”, hogy Jókait méltóképpen ünnepelje, értelmezze, s ki tudja-e alakítani Jókai Mór új, kisebbségi megközelítését.

A vajdasági magyar sajtó első és legfontosabb megállapítása 1925-ben az volt (bármennyire is furcsán hangozzék ma!), hogy Jókait ünnepelni kell! (ANONIM 1925c.). Sőt, Jókai ünneplésében látták „a nagyszerűbb újrakezdés” lehetőségét, miután „súlyos eseményeken esett át a [...] magyarság” (uo.). Mint olvassuk, „ha nem lenne a magyar kultúrával szemben elsőrendű kötelesség a Jókai emlékűnnepély megrendezése, keresve kellene keresni alkalmat arra, mely összetere a szétszórta magyarságot, mely lelket ver a lelküket elvesztettekbe s hitet önt a hitetlenekbe” (uo.). Tehát a kínálkozó Jókai-centenárium megünneplésében látták a hozzáértők az egyesítő és egységesítő erőt, az esélyt, a vigasztalást és bátorítást a kisebbségi sorsba jutott vajdasági magyarság vonatkozásában. Ezért ragaszkodtak oly nagyon az ünnepléshez: „Párisban, Stockholmban, Szófiában is készülődnek Jókai-ünnepre, s Jókai emlékét meg fogják ünnepelni az amerikai magyarok is.

Hát itt?

[...] Ki gondol Jókaira? Jókai nem ír egyik vajdasági lapban sem, s így kiesik egyik-másik vezérpolitikus érdeklődési körén. [...] Ki törődik ma Jókaival? Inkább múljon el a nagyszerű alkalom, mely még össze tudná terelni a magyarságot.

[...] Jókai előtt most a kulturvilág borul le hódolattal és idegen írók, idegen nyelven emlékeznek meg a XIX. század második felének legnagyobb romantikusáról. Olyan ünnepélyt kell tartani itt is, ami méltó lesz Jókai egekbe nőtt nagyságához s méltó reprezentánsa lesz a jugoszláviai magyarság kultúrképességének” (uo.).

A *Bácsmegyei Napló* újságírója végül is nem csekély elkeseredettséggel fogalmazta meg a kérdést a vajdasági magyarság nevében: „Amit megtesznek a Szófiába szakadt magyarok, amit megtesznek a párisi francia írók a magyar író ünneplésében, Jugoszlávia magyarsága azt sem teheti meg? Politikai csatavesztettjei lesznek a magyar kultúrának is?” (uo.)

A *Délbácska* is eléggé pesszimista volt Jókai ünneplésével kapcsolatosan (ANONIM 1925b). Alkalmi vezércikkében olvassuk, hogy „ünneppé

avatni készül ezt a napot Európa minden civilizált népe. Ünnepelnek Milanoban, Bécsben, Londonban és Párizsban. *Csak a Vajdaságban nem ünnepelnek.* Félmillió magyart nem érdekel ez a nap s ne vessen rájuk követ senki azért, hogy a nagy magyar zseni emlékezete előtt csupán [sic!] a novisadi református ifjúság gyűjtsa meg az emlékezés mécsesét. Nincs még egy faj, amely olyan könnyelműen és olyan léhán pazarolná a kincseit, mint a magyarság. A rég lehunyt üstökös pazar fényességének egy-egy szikrája azért mégis lehullt ide, hogy a pillanatnyi világosságot megint felváltsa a kényelmes és minden örömet és fájdalmat hűvösen eltakará sötétség...” (uo.).

A pesszimista cikkírókra utóbb rácsófolt néhány Jókait ünneplő vajdasági város, Újvidék mellett Nagybecskerek és Szabadka öntudatos magyarsága.

A magyar–szerb irodalmi átjárhatóság Trianon után és a *Bácsmegyei Napló* műfordító műhelye

A 20. század első felében a magyar–szerb irodalmi kapcsolatoknak is volt egy, fejlődésében nem is egységes és egyforma intenzitású vonulata, amelyet a szerb és magyar írók személyes kapcsolatain túl a fordításkötetek, az egymás irodalmára való odafigyelés és az antológiák fémjeleztek. E fejlődésvonulat szinte töretlen volt az első világháború kitöréséig, amely egy jó időre leállította ezt a folyamatot. Időre volt szükség ahhoz, hogy a megbékélést követően ismét kiépüljenek ezek az irodalmi kapcsolatok. Az első világháborút követően a jugoszláviai magyarság máról holnapra kisebbségi sorsba kényszerült, s a trianoni történések után kibontakozó, önálló, kisebbségi magyar irodalom, amely mindenekelőtt az irodalomszervező Szenteleky Kornél nevéhez kapcsolódik, már más irányt adott a szerb–magyar irodalmi kölcsönösségnek. Az együttélés követelményeként, a hídépítés szándékával jelent meg a kisebbségi magyar irodalomban az egymás irodalmára való odafigyelés és a szerb irodalmi értékek fordítása és bemutatása, amely egyben szorosabbra fűzte, esetenként barátsággá formálta a szerb és magyar írók egymás közti kapcsolatát.

1918 után az első jelét a szerb–magyar irodalmi közeledésnek az avantgárd írói, azaz a modern irodalom eszméit valló alkotók adták. Érthetően, hiszen ők már a nemzetköziség és nemzetek fölöttiség szellemében alkottak. Ide sorolhatjuk Csuka Zoltán 1922-ben, Újvidéken induló *Út* című folyóiratát, amely a délszláv avantgárddal való együttműködésének fontos műhelye volt. A Csuka-féle újvidéki *Út* (1922–1925) aránylag gyakran hozta a szerb és horvát avantgárd irodalom alkotásait. Ott közreműködött többek között Dragan Aleksić, Milan Dedinac, Žarko Vasiljević, Stanislav Vinaver, Ljubomir Micić és mások (BORI 1970; 119–120). Később következtek az egymás irodalmi értékeit bemutató, kölcsönös műfordítások, ritkábban külön kötetekben, gyakrabban folyóiratok hasábjain. Annak egyik fénypontja a két háború közötti időszakban mindenképpen a *Bazsalikom* (1928), a modern szerb költészet antológiájának megjelenítése volt. Később, a harmincas évek végén már komoly előrelépésnek számított a két irodalom közeledésében az első belgrádi magyar könyvkiállítás (1939) és az első belgrádi magyar irodalmi est (1941), akárcsak Csuka Zoltán jószolgálati folyóiratai, a *Láthatár* (1933–1944) és a *Délszláv–magyar Szemle* (1939–1941).

A 20. század első fele tehát egy jól kitapintható, kölcsönös irodalmi odafigyelés időszaka volt, amely a korábbi, 19. századi gazdag hagyományú műfordítói munkának volt a folytatása, s ha valamivel kisebb intenzitással is, a gazdag szerb–magyar irodalmi kapcsolatok folyamatosságát látszott biztosítani.

Mint Csuka Zoltán fogalmazott, „az első világháború letiporta a magyar–szerb–horvát szellemi együttműködés sokat ígérő, habár elég zseme vetését, s a félbemaradt közép-európai forradalmak után tétovázó szakadékok meredtek az egymás mellett élő népek elé. Mégis, mindjárt a békeszerződések aláírása után, egyik és másik oldalon is, nem egy kéz áhította az összefogást” (CSUKA 1962; 753–754).

A vajdasági magyar irodalom lassú, vitáktól és gondoktól sem mentes kibontakozása az 1920-as évek elején a szerb irodalomra való odafigyelés vonatkozásában – a vajdasági magyar lapok hasábjain mutatkozott meg. Mondhatnánk, hogy a kisebbségi magyar irodalom, így a szerb–magyar irodalmi kapcsolatok is, újságok hasábjaira szorult. Mindenekelőtt a leg-

színvonalasabb vajdasági magyar újság, a Dettre János szerkesztette szabadkai *Bácsmegei Napló* vállalta fel az irodalmi közvetítő szerepet, azzal, hogy folyamatosan közölt magyar fordítást szerb költők műveiből. S tette ezt a vajdasági magyarság kisebbségi létének tudatában meg a szerb–magyar irodalmi egymásrautaltság jegyében. Irodalmi kisugárzása is számottevő lehetett, hiszen akkorra már nagy példányszámú és olvasóközönséget irányító lappá fejlődött (NÉMETH 2011; 77–96). Irodalmi rovatának munkatársai (1922-től kezdődően) valóságos kis műfordítói műhelyt hoztak létre és működtettek, többek között a kortárs szerb irodalom felé fordulva. Ennek első, kevésbé ismert mérföldköve a *Bácsmegei Napló* 1922-es karácsonyi száma, amely az ünnepélyes kezdetet volt hivatott beharangozni. Franyó Zoltán *Szerb költők* címmel (csaknem egy teljes újságoldalon) öt költő (Todor Manojlović, Milutin Jovanović, Miloš Crnjanski, Sima Pandurović és Gustav Krklec) versét ültette át magyar nyelvre (FRANYÓ 1922). Fordításainak bevezetőjében meg is indokolta a kultúrájuk icserélésének jelentőségét egy leendő kultúrközösség megteremtése szempontjából: „Az SHS Királyság írói hasztalan sürgetik annak a fórumnak megteremtését, amely az SHS Királyság különböző nyelvű népei közt elvégezné a kultúrájuk icserélésének nagy jelentőségű munkáját. Úgy érezzük, ha ezt a missziós munkát nem is vállaltuk, jó szolgálatot teszünk azzal, hogy időközönként, amikor módunk van rá, ismertetjük a szerb irodalom reprezentáns alkotásait. Ezzel úgy véljük, nemcsak a szláv lapoknak azt az elhatározását háláljuk meg, hogy időközönként magyar írók műveit fordíttatják le és teszik közzé, hanem arra is ösztönözzük őket, hogy a magyar írások lefordításával fokozottabb mértékben vegyék ki részüket a kultúrközösség megteremtésének felbecsülhetetlen jelentőségű munkájából” (uo.).

Attól kezdődően csaknem folyamatosak voltak a *Napló* műfordításai, és terebélyesedett a lap műfordítói köre is. Ezt tekinthetjük, képletesen szólva, Trianon után a legkorábbi, jelzésértékű ajtónyitásnak a magyar és a szerb irodalom között.

S ha már fordításról beszélünk, akkor elkerülhetetlenül szólnunk kell a kor szótárirodalmáról is. Az első világháború után egy felfokozott igény mutatkozott a szerbhorvát–magyar, magyar–szerbhorvát szótárakra.

Jórészt gyakorlati okok miatt, hiszen az új államalakulatnak a hivatalos nyelve a szerbhorvát volt, amelyet a magyarságnak (legalább is azoknak, akik korábban nem beszéltek) szinte máról holnapra el kellett sajátítaniuk vagy munkahelyi követelményként, vagy a hivatalos kommunikálás megkönnyítése végett. A szótárak iránti keresletet a vajdasági kiadók is igyekeztek kielégíteni, így 1920 és 1922 között, gyors egymásutánban, nem kevesebb mint négy szótár jelent meg (REFFLE 1985; 101–127). Úgy tűnik, hogy a legégetőbb szükség elsőként Szabadkán mutatkozott meg, ahol 1920-ban Hoffmann Mátyás szerkesztésében (és Víg Zsigmond Sándor kiadásában) jelent meg egy szerbhorvát–magyar szótár – az első, amelynek címében a szerbhorvát megfogalmazás szerepel (uo.). Újvidéken 1921-ben vehették kézbe az érdekeltek Dušan Radić szerb–magyar zsebszótárát, amely a Natošević tanítói Rt. kiadásában láttott napvilágot (uo.). Ez évben jelent meg Újvidéken egy 32 000 szavas, „felépítésében kivételes” szerb–magyar szótár, amely Veselin Đisalović munkáját dicsérte (uo.). A korábbiaktól abban különbözött, hogy jelölte a hangsúlyt és a hanghosszúságot, illetve hangsúlykülönbségeket és nyelvtani tájékoztatást is adott (uo.). Annak magyar–szerb része egy évrre rá, 1922-ben jelent meg, ugyancsak Újvidéken, a Zastava Könyvnyomdában (uo.).

Visszatérve a fordításokra, példaként említjük, hogy a *Naplóban* Debreczeni József Miroslav Krležát, Simon Sándor Ivo Andrić, Miroslav Krleža és Todor Manojlović, Szenteleky Kornél Milan Rakić és Žarko Vasiljev, Veljko Petrović meg Todor Manojlović, Mikes Flóris Jovan Dučić, Reich Hugo pedig Svetislav Stefanović verseit fordította (NÉMETH 2011; 77–96). Nem véletlenszerű átültetések voltak ezek, hanem egy következetes szerkesztéspolitikának/irodalompolitikának a részei, amelyek a szomszédos irodalmak magyar nyelven való bemutatását célozták. A fordítások a *Naplóban* „Az új szerb irodalom”, „Modern szerb líra”, Horvát–szerb antológia”, „Szerb–horvát költők” vagy „Idegen virágok” felcímmel jelentek meg. Ehhez a műfordítói körhöz csatlakozott vitathatatlanul legtermékenyebb műfordítónk, Csuka Zoltán is – nem kis lelkesedéssel. Többek között Branislav Nušić prózáját, Tin Ujević meg Todor Manojlović költeményeit fordította magyarrá (uo.).

1923 őszén Szenteleky Kornél indította be a *Bácsmegyei Napló* hasábjain szerb prózaírókat bemutató sorozatát, *Szerb elbeszélők* címmel, amellyel egy valóságos kis antológia anyagát adta. E sorozatában mutatta be Veljko Petrovićot (SZENTELEKY 1923a), Borislav Stankovićot (SZENTELEKY 1923b), Radoje M. Domanovićot (SZENTELEKY 1923c), Milica Jankovićot (SZENTELEKY 1923d), Dragiša Vasićot (SZENTELEKY 1923e), Milutin Uskovićot (SZENTELEKY 1923f) és másokat. Az írók rövid életrajza és méltatása mellett hosszabb prózarészletet is közölt tőlük, saját fordításában. 1924-ben már megjelennek az első Krleža- és Andrić-szövegek is magyar nyelven, sőt egy Aleksa Šantić-vers is Ambrus Balázs fordításában (BORI 1998; 90). 1926-ban pedig a szabadkai Minerva nyomda termékeként került a vajdasági magyar könyvpiacra Kosta Trifković *Szerelmes levél* című bohózata, Szenteleky Kornél fordításában, a *Műkedvelők színháza* sorozat első darabjaként (CSÁKY S. 1988; 179).

A *Napló* már említett példáját később a többi vajdasági magyar folyóirat (mindenekelőtt a *Vajdasági Írás* és a *Kalangya*) is követte. Szerb részről pedig ezt a feladatot az elsők között a *Letopis* meg a *Srpski književni glasnik* karolták fel.

1928-ban már megérett a helyzet egy modern szerb versantológia, a *Bazsalikom* megjelentetésére is. Erre Debreczeni József és Szenteleky Kornél vállalkozott, s 32 szerb költő mintegy nyolcvan versét ültették át magyarra (DEBRECZENI–SZENTELEKY szerk. 1928). Itt olvashatók többek között Ivo Andrić, Miloš Crnjanski, Rade Drainac, Jovan Dučić, Vojislav Ilić, Mileta Jakšić, Desanka Maksimović, Todor Manojlović, Sibe Miličić, Milan Rakić, Aleksa Šantić, Tin Ujević, Dušan és Žarko Vasiljev költeményei (uo.). Valójában a modern szerb költészet gyűjteményét készítették el (Bogdan Popović 1911-ben megjelentetett, újabb szerb líraválogatásának útmutatását követve), amelyhez Szenteleky Kornél írt bevezető, eligazító tanulmányt. Abban többek között ismertette a kötet megjelentetésének indítékát, elveit, de ugyanakkor a műfordítás nehézségeit is: „Célunk és vágyunk: a magyar olvasóval megismertetni a legújabb szerb alanyi költészetet. Megismertetni azokat az érzéseket, álmokat, sóhajokat, gondolatokat, vágyakat és könnyeket, melyek a szerb költők lelkében fakadtak, és a szerb nyelv bronzában szilárd alakot öltöttek. Két elv

vezetett a fordításnál: a lényegesnek és az egyéninek átmentése. Lehet, hogy ez nem sikerült mindig, hiszen szándékunk sokszor csuklott el a nyelv és forma gögös gátjain. Mégis hisszük, hogy valamit átmentettünk az eredeti virágok színéből és szépségéből. Hisszük, hogy közelebb hoztuk a magyar olvasó lelkéhez a szerb lelkek rezzenését, s testvéri vágyak röpülését, a bazsalikomos szerb mezők egyszerű báját és finom illatát” (SZENTELEKY 1928; 5–11).

Bori Imre értékelése szerint a *Bazsalikom* azért volt jelentős kezdeményezés, mert benne mutatkozott meg a jugoszláviai magyar irodalomnak az a felismerése, hogy szellemi arculatának egyik döntő tényezője a délszláv népek irodalma és kultúrája felé való fordulás.

Aszlányi Károly 1928-ban a *Nyugat*ban közölt ismertetőjében az antológia egyik legszebb versének Sima Pandurović *Sötétség dala* című költeményét tartotta. A kötetről pedig így vélekedett: „A két bácskai poéta a szerb lírai termés összegyűjtésével és átültetésével korántsem udvariasági aktust végzett; éppen akkora szolgálatot tett a magyar olvasónak és szemlélődőnek, mint a szerb irodalomnak, amelynek útját egyengette nyugat felé. A fordítás nem volt könnyű munka, a szerb szókincs nagyobb, semmint errefelé gondolnók; azután az egymástól távol eső korok és irányok költészetét híven visszaadni átlagmunkával nem lehet. A fordítók munkáján meglátszik, hogy ismerik a szerb irodalmat, másrészt magyar nyelvkészségük lehetővé tette, hogy hű és pontos képet nyújtsanak a délszláv líra egy nagyobb fejlődési szakaszának sajátosságairól; ennél többet pedig nem is nyújthat egy antológia” (ASZLÁNYI 1928; 84–85). A *Bazsalikom* megjelenését a szerb folyóiratok sem hagyták említés nélkül. A kötetet a *Letopis*ban Mladen Leskovac méltatta (LESKOVAC 1928; 314–317). A többi között kiemelte, hogy az eddigi antológiák közül a *Bazsalikom* a szerb költészet „első komoly, gondos, alaposan és ízléssel összeállított idegen nyelvű antológiája” (uo.). A két fordító munkáját értékelve pedig megállapította, hogy Szenteleky mindenekelőtt a szövegűsége törekedett, míg Debreczeni saját fordításait nagyobb szabadsággal kezelte, sőt, esetenként az átköltésig emelte (uo.). Mint írta, nem vitás, hogy ezzel a fordításantológiával mindketten szívességet tettek a szerb irodalomnak (uo.).

A *Bazsalikom* megjelenésének évében, 1928-ban, amikor egyébként útjára indult a vajdasági magyar irodalom folyóirata, a *Vajdasági Írás*, volt még egy emlékezetes kiadvány, amely a szerb–magyar irodalmi kapcsolatokat reprezentálta. Richter Nándor szabadkai főgimnáziumi tanár Szabadkán jelentette meg *Az európai népek kedveltebb írói* című, több mint 200 oldalas kötetét, amelyben többek között négy szerb író életpályáját ismertette: Jovan Dučićét, Jovan Jovanović Zmajét, Branislav Nušićét és Aleksa Šantićét (CSÁKY S. 1988; 169).

1929-ben Veselin Đisalović (immár második kiadásban) jelentette meg Újvidéken Petar Petrović Njegoš *Hegyek koszorúja* című drámai költeményének magyar fordítását.⁴

További fejlődésvonulatában a szerb–magyar irodalmi kapcsolatok már túlnőtték a folyóiratok irodalmi rovatait és a *Bazsalikom* után már önálló fordításkötetek megjelentetése következett.

IRODALOM

- ADLER Dezső (1920): A magyarság helyzete Jugoszláviában. Első közlemény. Dr. Mihajlovics Szvetisláv államtitkár, a B. B. B. Osztályfőnökének nyilatkozata. *Bácskai Hírlap*, 1920. jún. 13.
- ANONIM (1920a): A magyar béke ügye. *Torontál*, 1920. máj. 30.
- ANONIM (1920b): Legújabb. *Torontál*, 1920. jún. 8.
- ANONIM (1920c): Veliki Bečkerek. *Torontál*, 1920. jún. 8.
- ANONIM (1920d): A magyarság helyzete Jugoszláviában. *Bácskai Hírlap*, 1920. jún. 13.
- ANONIM (1922a): A Népkör Petőfi-ünnepélyét... *Hírlap*, 1922. jan. 1.
- ANONIM (1922b): Petőfi ünnepe. *Fáklya*, 4., 52.
- ANONIM (1922c): Emlékezzünk! Egy szál gyertyát Petőfi emlékének! *Délbácska*, 1922. dec. 31.
- ANONIM (1925a): A 100 esztendő Jókai. *Hírlap*, 1925. jan. 1.
- ANONIM (1925b): Pereg a film: a magyar múlt... A százesztendő Jókai – 1825. február 19. – 1925. február 19. *Délbácska*, 1925. febr. 18.
- ANONIM (1925c): Jókai ünnepet! *Bácsmegyei Napló*, 1925. febr. 26.
- ANONIM (1926): Jókai és Turgenyev művei a legkeresettebb könyvek a noviszádi Matica könyvtárban. *Délbácska*, 1926. szept. 3.
- ASZLÁNYI Károly (1928): Debreczeni József és Szenteleky Kornél magyar nyelvű szerb költői antológiájáról. *Nyugat*, I., 84–85.
- BENDA Kálmán (főszerk.) (1983): *Magyarország történeti kronológiája*. III., 1848–1944. Második, javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 870–873.
- BORI Imre (1970): *Magyar–délsláv irodalmi kapcsolatok*. Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 119–120.
- BORI Imre (1998): *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó–Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék–Belgrád, 69.

CSÁKY S. Piroska (1988): *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 16.

CSUKA Zoltán (1962): Magyar–szerb–horvát irodalmi és művelődési kapcsolatok a két háború közötti időszakban. In Kemény G. Gábor (összeállította és jegyzetekkel ellátta): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Válogatás hét évszázad írásából. Tankönyvkiadó, Budapest, 753–754.

DEBRECZENI József–SZENTELEKY Kornél (szerk.) (1928): *Bazsalikom*. Modern szerb költők antológiája. Minerva Rt., Subotica

FRANYÓ Zoltán (ford.) (1922): Szerb költők. *Bácsmezei Napló*, 1922. dec. 24.

HORNYIK Miklós (2002): *Határsértés. Válogatott és új írások 1965–2001*. Ister, Budapest, 133–134.

JÁSZI Oszkár (1922): A magyar kultúra decentralizációja. *Fáklya*, 1922. jan. 28.

JUHÁSZ Ferenc (1920): Az írásaink elé. *Renaissance*, 1920. febr. 15.

KENDE Ferenc (1940): *Magyarokról magyaroknak*. Népkisebbségi tanulmányok. Farkas és Dürbeck nyomda, Noviszád, 8.

LESKOVAC, Mladen (1928): Srpska lirika na mađarskom. *Letopis Matice srpske*, 1928, sv. 2, knj. 315., 314–317.

NÉMETH Ferenc (2011): A centrifugális táncos vonzáskörében. Csuka Zoltán és Todor Manojlović barátságáról. *Híd*, 10., 77–96.

NÉMETH Ferenc (2014): *Arany, Jókai és Petőfi kultusza a Vajdaságban*. MTTK, Szabadka.

NÉMETH Ferenc (2016): Tarkó Jánosról és a jugoszláviai magyar irodalom „első” regényéről. In *Uő: Írók és kötődések*. Tanulmányok. MTTK, Szabadka, 111–116.

NÉMETH Ferenc (2018): 1919: A kisebbségi, irodalmi öneszmélés éve Nagybecskerekén. *Hungarológiai Közlemények*, 3., 129.

ÓZER Ágnes (2004): Adalék a vajdasági magyar művelődéstörténet kultuszkérdéseire. *Hungarológiai Közlemények*, 1., 131–137.

REFFLE Gyöngyi (1985): A magyar–szerbhorvát szótárak történeti és lexikográfiai vizsgálata. *Hungarológiai Közlemények*, 1. (62.), 101–127.

SZENTELEKY Kornél (1923a): Szerb elbeszélők I. Veljko Petrović. *Bácsmezei Napló*, 1923. szept. 9.

SZENTELEKY Kornél (1923b): Szerb elbeszélők II. Borislav Stanković. *Bácsmezei Napló*, 1923. szept. 23.

SZENTELEKY Kornél (1923c): Szerb elbeszélők III. Radoje M. Domanović. *Bácsmezei Napló*, 1923. szept. 30.

SZENTELEKY Kornél (1923d): Szerb elbeszélők IV. Milica Janković. *Bácsmezei Napló*, 1923. okt. 7.

SZENTELEKY Kornél (1923e): Szerb elbeszélők VI. Dragiša Vasić. *Bácsmezei Napló*, 1923. nov. 18.

SZENTELEKY Kornél (1923f): Szerb elbeszélők VII. Milutin Uskoković. *Bácsmezei Napló*, 1923. dec. 16.

SZENTELEKY Kornél (1928): Előjáró jegyzetek. In DEBRECZENI József–SZENTELEKY Kornél (szerk.): *Bazsalikom*. Modern szerb költők antológiája. Minerva Rt., Subotica, 5–11.

DR. SZÖLLÖSY VÁGÓ László (1992): *Petőfi a déli végeken*. A jugoszláviai Petőfi-kultusz nyomában. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka

Trianoi békeszerződés. http://wikipedia.org/wiki/Trianoi_békeszerződés

JEGYZETEK

¹ Irodalomtörténetünk furcsamód sem a szerzőt, sem a művét nem tartja számon.

² Mint Dettre János írta a *Bácsmegyei Napló*-ban: „A vajdasági magyarság egy-egy bátortalan kívánság megszólalásán kívül alig tett mást Petőfi születésének százéves évfordulóján” (DR. SZÖLLŐSY VÁGÓ 1992; 15).

³ Hivatalos statisztika szerint 1925-ben az újvidéki Matica srpska könyvtárában a két legolvasottabb író Jókai és Turgenyev volt. Mint a *Délbácska* írta ennek kapcsán: „érdekes ennek a két nagy romantikus mesemondónak, az orosz és a magyar zseninek az összehasonlítása, késői esztendők utódainak közös érdeklődésében” (ANONIM 1926).

⁴ A kötet első kiadása 1902-ben látott napvilágot Újvidéken (CSÁKY S. 1988; 162–163).

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Az Igazság elkiáltása

Babits Mihály *Csonka Magyarország* című versének kontextusairól

A magyar történelem 1918 és 1920 közötti időszakát leginkább nemzeti traumák sorozataként írhatjuk le, az első világháborús összeomlás, az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása, az ország területének megszállása, a forradalmak kudarca, majd a trianoni békeszerződés után megvalósuló területvesztés máig értelmezői konszenzus nélküli problémahalmazként áll előttünk. Az adott történelmi periódus szereplőihöz és eseményeihez való viszonyulások alapvetően meghatározzák a közéleti megnyilvánulások történeti és politikai kontextusait. Ha ez ma igaz, akkor még inkább az volt száz évvel ezelőtt, amikor még nemcsak az akkori jelen alakulástörténetére való rálátás történelmi távlata hiányzott, de döntő kérdés volt az eseményekben való személyes érintettség és a részvétel mikéntje is.

Babits Mihály az 1918. október végi politikai fordulatot lelkesen fogadta. Az őszirózsás forradalom napjaiban Budapest utcáit járta, és a köztársaság mellett agitált. A következő hónapokban különösen fontosnak tartotta a közoktatás reformját, több alkalommal is részt vett tanárok számára tartott gyűléseken. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtt – ahogy ez a költő több nyilatkozatából és Schöpflin Aladár visszaemlékezéséből is tudható – Lukács György és Balázs Béla megkeresték, hogy még mielőtt hatalomra jutnak, lépjen be a pártba, Babits azonban a kommunista ideológiában rejlő erőszak miatt nemet mondott. A vér nélküli hatalomátvétel és a Tanácsköztársaság első kulturális intézkedései miatt azonban Babits több írótársához hasonlóan elfogadta a bolsevikok hatalomra jutását (RÓNA 2015; 515). A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Közokta-

társügyi Minisztérium megbízásából másokkal együtt színházi előadások előtt a forradalmi változásokról tartott beszédet, ekkor kezdte meg korábbi kinevezése alapján az oktatást a budapesti tudományegyetemen, ugyanakkor az írói direktóriumnak és az írók szakszervezetének is tagja lett. Legkésőbb június elejére azonban végképp kiábrándult a bolsevik diktatúrából. Ady Endre özvegyének, Boncza Bertának küldött, a kritikai kiadás által 1919. június 24-e előttré datált, de feltehetően még a hónap elején kelt levelében már arról ír, hogy az ország elhagyását fontolgatja: „Én ma az írói szakszervezet ülésére megyek, (ellenforradalmárnak), és nem biztos, hogy elmegyek-e Hatványhoz. Komolyan foglalkozom az-zal a gondolattal, hogy lemondok az egyetemi tanárságról, s elhagyom a Tanácsköztársaság területét. A helyzetem itt napról napra változhatik, mert már igazán lehetetlennek kezdem érezni hogy tovább is szóvalan maradjak” (BABITS 2011; 409).

Nemcsak az ország, hanem Babits személyes sorsa is tragikusan alakult: 1919 augusztusa után hatályon kívül helyezték egyetemi tanári kinevezését, decemberben a Középiskolai Tanári Fegyelmi Bizottság eljárást indított ellene, 1920 februárjában kizárták a Petőfi Társaságból, márciusban megvonták tanári nyugdíját, májusban rendőri eljárás indult ellene a Tanácsköztársaság idején mutatott tevékenysége miatt. Az 1919 novemberében az újrainduló *Nyugat* folyóirat első írása Babits önigazoló esszéje, a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* volt, mely után a politikai jobb- és baloldaltól egyaránt kemény támadásokat kapott. Ekkori csalódottságát rögzíti egy feltehetően ekkoriban keletkezett, hagyatékban maradt rögtönzése (MTA Ms 4699. 22.).

Magyarország bordély
hol vörös
hol fehér
hol nemzetiszín
szalagokkal diszitett prostituált

Ugyanakkor lényeges az is, hogy Babits nem tartozott azok közé az írók közé – mint például Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Schöpflin Aladár

vagy éppen Herczeg Ferenc –, akik szülőföldjüket veszítették el a trianoni békeszerződés aláírásával.

Mindezt azért tartom fontosnak részletezni, mivel elengedhetetlenül szükséges azoknak az írásoknak a megértéséhez, melyekben Babits közvetlenül a trianoni békére reagál. Az egyik ezek közül a Kosztolányi Dezső által szerkesztett *Vérző Magyarország* című antológiában megjelent kisprózai mű. Az antológiáról szóló előzetes híradásokban a gyűjteményt „az első irredenta könyv”-ként reklámozták, Babits *A röpdülő falu* című novellája mégsem nevezhető irredenta alkotásnak, s ez elsősorban a narrációnak köszönhető. Az elbeszélt történet a „csíktábori csodáról” szól, amely szerint a román megszállás elől menekülők után repül a falujuk egy éjszakára. A novella kerettörténete szerint a fantasztikus eseményt egy fogarasi menekült meséli el az elbeszélőnek. A csodás történet hitelét azonban több részlet is megkérdőjelezi, mindenekelőtt a bortól megrészegült menekült szavahihetősége válik kérdésessé, aki egy beteg kislánctól hallott történetként meséli el a röpdülő falu esetét. A novella elbeszélője kételkedő kérdéseivel szakítja meg a történetmondást, míg a mű lezárása végképp lerombolja a „csíktábori csoda” valóságosságának illúzióját: „Hazaérve eszembe jutott megkeresni a mappán Csíktábort. Nem találtam. Egy gondolattól megkapatva a Helységnévtárt vettem elő. // Csíktábor nevű község nem létezik” (BABITS 2010; 317). A novella végére kiderül azonban az is, hogy a fantasztikus történet és a menekült saját szenvedéssel teli élettörténete között feltűnő párhuzamok vannak: édesanyja nem volt hajlandó vele együtt elhagyni Fogarast, az ő alakjában transzformálódik a csíktábori történet öregasszonya, aki annyira ragaszkodik saját házához, hogy végül a csodás éjszaka után a faluval együtt tűnik el; a menekülő kislány lázálmos víziójában pedig saját gyermekének elvesztését beszéli el a férfi. A „mástól hallott” történetben tehát a saját élményeit igyekszik eltávolítani önmagától, s ezáltal próbálja feldolgozni személyes traumáját. A komplex elbeszélésmódnak köszönhetően így végül a pesti környezetben idegen, erdélyi menekült pszichés megrázkódtatása kerül a novella középpontjába, a novella az elbeszélt történet „hiteltelensége” ellenére ezáltal képes közvetíteni az olvasó számára a főhős szülőföldje elvesztése felett érzett őszinte lelki megrendültségét.

Van Babitsnak egy verse is, mely szintén közvetlenül köthető a trianoni békéhez, melynek elsődleges kontextusát a húszas évek elejének magyarországi politikai és közéleté adja, s ezt a mű címe is feltűnő módon jelzi: *Csonka Magyarország*. A vers feltehetően 1923. február második felében vagy március elején keletkezett, s elsőként a *Nyugat* azévi április 1-jei lapszámában jelent meg, majd bekerült az 1925-ben kiadott *Sziget és tenger* című kötetbe. Babits nem sorolta be ugyan az 1928-ban az Athenaeumnál megjelent válogatott versek közé, de megtalálhatjuk az 1937-es *Összes versek* között. Különösen érdekes a vers kiadástörténete a létező szocializmus idején. Babits életművét a fordulat éve után hosszú ideig csend vette körül, saját művei 1948 és 1956 között nem, majd alig jelenhettek meg, s a befogadást is a korabeli politikai ideológia határozta meg. A Rozgonyi Iván által sajtó alá rendezett első gyűjteményes kötet 1961-ben látott napvilágot, ebből azonban cenzurális okokból több verset, illetve versrészletet kihagytak, melyek az utószó tanúsága szerint irredenta hangjukkal sérthették volna a szomszéd népek nemzeti érzését. Ezek közé tartozott a megcsonkítva közölt *Dal az esztergomi bazilikáról*, a *Hazám* és az *Ezerkilencszáznegyven*, valamint a teljesen kihagyott *Vásár*, *Szíttál-e lassú mérgeket*, *Áldás a magyarra* és *Erdély* című versek mellett a *Csonka Magyarország* is. A következő, összegyűjtött verseket tartalmazó, Belia György által szerkesztett köteteken már nem volt ennyire erőteljes a cenzurális beavatkozás, a *Csonka Magyarország* csonkítva (a cím helyett a kezdő sort címmé emelve és egy sorának [„Erdélyben, felvidéken”] elhagyásával) megjelenhetett.

A kommunista cenzúra lényegében tehát ugyanúgy értette félre Babits versét, mint azok a szélsőjobboldali nacionalisták, akik manapság a trianoni döntés igazságtalanságának a korabeli irredenta vagy revizionista közhangulattal egybevágó kifejezését látják a versben. Nem állítom persze, hogy Babitsra ne lett volna hatással mindez, s a vers címadása és szóhasználat is tudatosan rájátszik erre, azonban – hasonlóan, mint a novella esetében – a vers retorikai megalkotottsága bonyolultabb annál, mint hogy egyértelműen és közvetlenül a neki tulajdonított irredenta érzületet fejezné ki. Pontosan érzékeli a versben rejlő érzelmi töltés kétirányúságát Cs. Szabó László, aki a Rómában szerkesztett *Katolikus Szemlé*ben a Rozgonyi Iván-fé-

le gyűjteményes kötetéről írt kritikájában megjegyzi: „*Csonka Magyarország* a nemzet testével érző középnemesi vér felhorkanása Babitsban a nemzet-test feldarabolása idején. De a versnek volt egy másik, zaklató gerjesztője is, ami rögtön kivehető a hang már-már sikoltó élességéből. Néhány verséért meghurcolták Babitsot, mint pacifistát, az első világháború alatt. Ez a vers önnön keserű igazolásául, igazságának a vindikálására szakadt ki kebléből éppen meghurcolói ellen, akik – vele ellentétben – a vérözön idején hittek az erőszak perdöntő jogában s nem gondolták, hogy a háborús vezérelv rombolva visszahárulhat még a hazára” (CS. SZABÓ 1962; 151).

Ahhoz, hogy pontosan lássuk Babits viszonyát Magyarország világháború utáni szétदारabolásához, vissza kell lépnünk – ha nem is a középnemesi gyökerekig, de – 1919-be. Ez év februárjában az *Új Világ* című lapban megjelent Babits *Az igazi haza* című írása, melyben Vörösmarty *Szózata* kapcsán fejt ki saját nemzetfogalmát. A területális elven meghatározott, a történelmi Magyarország területi egységének ideáját abszolút érték-centrumként meghatározó hazafogalommal szembe Babits a korábbi írásaiban is többször kifejtett kulturális nemzet koncepcióját állítja. Esszéjének jelentősége, hogy kívül tud helyezkedni a nacionalista nézőpontra, és az „Emberiség” egyetemes horizontján vizsgálja meg a korabeli történeteket, ebből a perspektívából képes elfogadni akár még a nemzet pusztulását is, és megnevezi a felelősöket: „Mert az Emberiség előbbre való, mint a nemzet! És talán jobb is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelynek nevében halomra ölték a szent Emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képmását. // Legyünk férfiak, lássunk és mondjunk ki mindent szabadon! Nem a hazafiságra tanít bennünket az idő! Emberiségre tanít! A Haza nevével rútul visszaéltek. Jelszónak használták a gyilkolásra, babonának, mely a bűnöket takarta, szájtömlő kócnak, a szabad szó ellen” (BABITS 1996; 321–322). Babits kijelentéséből – melyet később az ellene folyó eljárások során vádként idéztek (JANKOVICS 2001) – még érződik az őszirózsás forradalom új világot teremteni vágyó eufóriája. A Tanácsköztársaság bukása után a nemzethez való viszonyát ugyan a *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* című esszéjében újrahangolta, azonban nem állt a keresztény nemzeti oldalra (miként Szabó Dezső vagy Kosztolányi), az az ellentét tehát, mely a háború alatti és utáni nacionalistákkal szembeállított-

ta őt, nem szűnt meg. A költő véleménye az őt támadókról egészen lesújtó, kirekeszti őket saját kulturális nemzetfogalmából is: „Vajon mosakodik a rágalmozók, ordítók előtt? Az ostobáknak vall, ennek a léha csőcseléknek? Megalázkodik a kultúrátlanokkal? ... – Mit törődik velük? Avagy ők a nemzet? (Él-e a nemzet ott, ahol nem él emlék és kultúra?) Ő a nemzetnek vall: annak az ötnek, hogyha őt van, akiben elég erős volt az Emlékek lángja, hogy nem borította el a nagy Zivatar! – akiben él még az Arany, az Ady magyarsága!” (BABITS 1919; 919). Mindez nemcsak személyes viszonyulások kérdése, Babits számára az átélt történelmi eseményeknek komoly konzekvenciái vannak a nyelvre vonatkozóan is, amennyiben a politikai propaganda által bizonyos szavak (haza, szabadság, eszme stb.) váltak számára hiteltelenné, a régi nyelv elutasításáról tanúskodik az esszé egyik beütése, a később *Szíttál-e lassú mérgeket?* címen kötetbe rendezett vers is. Babits a hazaárulás vádjával szemben a hazához való kötődésének és a kulturális közösségként értett nemzethez való kötöttségének megvallásakor is megidézi a *Szózat* sorait („Itt élned, halnod kell!”), majd a következő év áprilisában feltehetően már a béketárgyalásokról érkező hírek hatására megírja *A könnytelenek könnyei* című Vörösmarty *Szózatára* rájátszó versét, mely viszont már a tanúságtétel szükségességét fogalmazza meg:

Kígyók közt, marva, fájva, halld,
a költő éneke
s sziszegve rokkant ajkamon,
óh népek nemzete,

egy ezredévből, nagy világ!
riadva, földadog –
Hazámnak hangja, gyenge bár,
de néma nem vagyok.

Babitsot a háború alatt elsőként 1915 októberében a kormányhű *Budapesti Hírlap* szerkesztője, Rákosi Jenő támadta meg a *Játszottam a kezével* című versének záró sorai miatt, Rákosi sajtókampányának következtében a költő elvesztette tanári állását. A következő esetre 1917 tavaszán került sor,

amikor a *Fortissimó*nak tulajdonított istenkáromlás miatt a *Nyugat* március 1-jei számát az ügyészség elkobozta, a költő ellen pedig eljárást indítottak. A *Nyugat* néhány nap múlva megjelenhetett, s egy idő után az eljárást is megszüntették, a *Fortissimo* magyarul azonban ezt követően csak a háború után jelenhetett meg. Később Az *igazi haza* című esszé miatt is támadás érte Babitsot a jobboldali radikalizmus részéről, Lendvai István számára Babits nemzetkonceptiója teljességgel elfogadhatatlan volt. Lendvai – aki a háború alatt néhány verset és esszét a *Nyugat*ban is publikált, és 1918 ősze előtt osztozott a költővel háborúellenességében – a *Szózat*ról írt cikke, majd a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* megjelenése után publicisztikaiban keményen támadta Babitsot, s elképzelhető, hogy az 1920. májusi eljárás is az ő feljelentésére indult (JANKOVICS 2001; 186). Ekkor Babits ellen vádként felhozták az *Igazi haza* című cikkét is, feltehetően erre reagált egy hagyatékban maradt fogalmazványban (OSZK Fond III/1969. 92.). A rövid vers ugyanazt az értékszemléletet tükrözi, mint az egy évvel korábban közölt esszé; a föld azáltal képez értéket, amennyiben „átlelkesül”, a közös kulturális és történelmi emlékek, a közös szenvedés által átlényegül:

A földben lélek él. Ezer
léleknek üllédéke. Táncos
talpaknak érintése, gyász
könnye és munka izzadása, holtak
vére és csontja – Különös
anyag a föld, ó magyar – E kis
rög őseidnek egy darabja.

Ugyanez a szemléletmód figyelhető meg a *Csonka Magyarország* első szakaszában is, ez esetben azonban az *igazsággal való átjártság* lényegíti át az anyagot: „ott borzad az Igazság a kövekben! ott ég a hegyekben! árad a vizekben!”

A *Csonka Magyarország* felütésében a versbeszélő megszólalásának pozícióját meghatározó tényezővé válik a megszólítottaktól való elkülönülés gesztusa („Bár lenne a hangom tiszta és éles, mint intő csengőké! A tiétek / zavaros, mint mocsarak habja!). Lényegesnek tűnhet tehát annak

eldöntése, hogy kik a vers megszólítottjai, akiknek a hangja „zavaros, mint a mocsár habja”? De eldönthető-e ez egyértelműen? Annyi bizonyos, hogy nem az ország feldarabolásáért felelőssé tett külső hatalmak (antant, szomszéd országok), hanem (mind)azok, akik az országo(ka)t belevitték a háborúba: „ti leborultatok az Ércbálvány előtt! / döntsön az erőszak!” Az én–ti markáns szembenállása előhívja azokat a biografikus mozzanatokat, melyeket Babits élettörténetéből fentebb felidéztem. A lírai alany megnyilatkozása azonban nem a múlt, hanem a jelenre irányul, címzettje 1923-ban tehát elsősorban az a jobboldali radikális és konzervatív elit, mely a trianoni béke revízióját, Magyarország területi egységének visszaállítását tűzte ki legfőbb politikai célul, ez azonban – s ezzel a kortársak is tisztában voltak – kizárólag egy újabb háború útján valósulhat meg: „Mindenk, aki a revízió mellett nyilatkozott, hangoztatta, hogy a határváltozásoknak békés úton, békés eszközökkel kell megvalósulniuk. Néhány álmodozó értelmiségin kívül valószínűleg senki sem hitte azonban, hogy ez így is lesz. Azt, hogy lesz-e új háború – bár az egész kort sokan csak egy hosszúra nyúlt fegyverszünetnek tartották –, nem lehetett teljes biztonsággal előre látni. Azt azonban, hogy a békés céloknak csakis az erő adhat kellő nyomtatékot, minden realpolitikus tudta” (ROMSICS 2010; 239).

Véleményem szerint ennél pontosabban nem lehet és nem is érdemes a megszólítottak kiletét konkretizálni, de a *Csonka Magyarország* keletkezésének életrajzi kontextusához hozzátartozik, hogy 1922–23-ban – tehát a vers keletkezésének idején – a Klebelsberg Kuno kultuszminiszter kezdeményezésére, kimondottan a *Nyugat* nemzeti konzervatív ellenlapjaként indított *Napkelet* számára a főszerkesztő, Tormay Cécile igyekezett megnyerni munkatársként Babitsot is. Ebben az időszakban kifejezetten baráti viszony volt közöttük, ennek bizonyítéka ekkori levelezésük is. Nem sokkal a *Csonka Magyarország* című vers megjelenése után, 1923. április 9-én kelt levelében írja Tormay Babitsnak:

Kedves Babits,

Legutóbbi beszélgetésünk rokonszenves impressióitól, a napok mulásával mindinkább elkülönül két kijelentése, melyre, belső nyugtalanságom kényszerít, hogy visszatérjek.

Az egyik, – bizonyosan emlékezik rá, – szomorúsággal vegyes megdöbbenést, a másik súlyos aggodalmat váltott ki belőlem.

A Károlyi-forradalom utolsó napjaiban megjelent „Szózat” cikkére térünk volt át, mikor a kérdéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy ma ugyanazt írná meg de nem ugyanúgy.

[...]

Sokat tépelődtem azóta, talán nem jól értelmezem szavait, talán másként gondolta mindezt? Igen kérem, írja meg nekem, milyen okok késztetik arra, hogy az időadta távlat, a nemzettragédia minden kínja, a rettentő országomlás dacára melyet elsősorban épen az idézett ránk, hogy a destruált magyarság hazája földjét sem szeretni, sem megvédeni nem tudta, – még mindég fenntartja akkori véleményét? [...]

Kérem nyugtasson meg felfogását illetőleg, amennyiben az módjában áll.

Szíves válaszát igen várja

Tormay Cécile

Tormay leveléből (BABITS 2014; 299–300) kiderül, hogy Babitsot továbbra is foglalkoztatta a kulturális nemzetfogalom kérdése, és 1923-ra sem változtatott az 1919. februári álláspontján, alighanem ez a nézetkülönbség is meghatározó oka lehetett annak, hogy Babits nem lett a *Napkelet* munkatársa, s egyetlen írást sem adott a lapnak (vö. SIPOS 2011; 118–120).

De miről is szól a *Csonka Magyarország* című vers? Az Igazság kimondásának jogáról. De mi is ez a nagybetűvel írt Igazság? Kinek az igazsága? Ez talán még nehezebben konkretizálható, mint a megszólítottak kiléte, bár szinte magától adódik a válasz: Magyarország igazságáról van szó, a trianoni békediktátummal elszenvedett igazságtalanság jóvátételéről. Ez azt feltételezné, hogy a versbeszélő azonosul a két világháború közötti revíziós külpolitikai célkitűzéssel, mely Magyarország diplomáciai elszigeteltségének oldódása után a háborút lezáró békék felülvizsgálatával kapcsolatban a nagyhatalmak meggyőzésére törekedett. Ennek a törekvésnek lesz máig élő jelszava az „Igazságot Magyarországnak!”, pontosabban: hogy az is megértse, akinek szól: „Justice for Hungary!”. Talán csak véletlen egybeesés, és valószínű, hogy Babits nem tudott róla, de a vers keletkezésének idején az amerikai magyarok memorandumot küld-

tek az Egyesült Államok szenátusának „Justice for Hungary!” címen, melyet 1923. március 30-án La Follett szenátor nyújtott be a törvényhozó testületnek – ahogy arról a *Szózat* című napilap 1923. május 13-i száma is beszámol –, mely az európai béke megőrzése érdekében elengedhetetlennek tartotta Magyarország régi határainak visszaállítását. Babits aligha az így értett „lgazság” elkiáltásának jogát követeli magának.

A vers első szakaszában két jól ismert ószövetségi képpel találkozunk, az egyik az „Ércbálvány”, a másik pedig Jerikó városának elfoglalása. Érdeemes megfontolni, hogy a két kép mögött álló bibliai történetek mennyiben bírnak magyarázó erővel. Jerikó városának Józsue vezette zsidók általi csodás elfoglalását – amikor a város falai a papok kürtszavára leomlottak – azonosítani a trianoni határok megsemmisítésével több szempontból is problematikus. E szerint az analógia szerint ugyanis Jerikó, az elátkozott város felelne meg Magyarországnak, a zsidó honfoglalás pedig az elcsatolt területek visszavételének, s ebben benne foglaltatik a város elfoglalása után az átok beteljesedése, azaz az erőszak is: „A nép nyomban megrohanta a várost – ki-ki ahol éppen volt –, és bevették. Betöltötték az átkot mindenkin, aki a városban csak volt, férfin és nőn, fiatalon és öregen, az ökörig, juhig és számárig, a kardnak élével” (Józs 6,20–21.). A fentebbiek értelmében nem kell részletesen magyarázni, hogy ez mennyire távol állt a költőtől, akár csak implicit jelentésként is. A Babits-vers utalása, véleményem szerint, nem hozza játékba a teljes ószövetségi történetet, pusztán a (költői) szó valóságalakító erejébe vetett hit fogalmazódik meg ezáltal a kép által, a „Jerikó trombitája” hasonló szimbólum, mint a három évvel később keletkezett *Cigány a siralomházban* jól ismert önjellemző sorai a vers keletkezéséről: „Úgy született később az ajkamon, / mint a trombitahang, mint a trombitahang / katonák szomjas, cserepes ajkain.” Mindez azért is fontos, mert a *Csonka Magyarországban* a lírai én elkülönülése a vele szemben álló megszólítottaktól éppen a megszólalás módja és minősége alapján történik.

Hasonló a helyzet az „Ércbálvány” ószövetségi utalásának az értelmezésével is. Ez esetben azonban még az is kérdés, hogy pontosan melyik bibliai szöveghelyet, mennyiben és hogyan hívja elő a Babits-vers többször ismételt egyszavas utalása. Az ószövetségben több helyen is

előfordul az „ércbálvány” kifejezés, legismertebb példa a mózesi történet az aranyborjúról (2 Móz 32), de a *Csonka Magyarország* szempontjából releváns lehet a *Dániel könyvében* szereplő példázat is a Nebukadnezár király álmában látott arany-, ezüst-, bronz-, vas- és agyagszoborról, mely a próféta megfejtése szerint a nagy babiloni uralkodó után következő, egymást váltó birodalmakat jelenti, melyek közül az utolsó az Isten országa lesz, mely mindörökké fennáll majd (vö. CSÁBI 2014; 37–40). Bár ebben a történetben nincs szó bálványimádásról (szemben a *Dániel könyvében* [Dán 3-ban] elbeszéléssel), mégis elfogadhatjuk, hogy ez a bibliai intertextus belejátszik a Babits-vers „Ércbálvány”-ának értelmezésébe. Megalapozottabbnak vélem azonban azt az interpretációt, mely az utalásban pusztán az ember által alkotott istent, a téves idea megjelenítését feltételezi. A babitsi „Ércbálvány” ugyanis a versbeszélő által kimondani akart „Igazság” ellenfogalma a versben, amennyiben az előbbi az e világi hamis bálvány, míg utóbbi az idő és a történelem fölött örökké és változatlanul létező végső instancia, melyre az autentikus (költői) beszédnek irányulnia kell. Erre az én–ti relációban elrendezett oppozícióra épülnek a vers további ellentétpárjai.

Túl az ismert magyar és világtörténelmi kontextuson, nem tudom, milyen konkrét életrajzi vagy történelmi esemény állhat a *Csonka Magyarország* című vers megszületésének hátterében, de azt gondolom, sem a megszólítottak kiléte, sem a nagybetűvel írt „Igazság” mibenléte pontosabban nem határozható meg. A versbeszélő végül nem mondja ki az „Igazságot”, mint tette hét évvel korábban a béke kimondásának vágyát megéneklő, hasonlóan expresszív *Húsvét előtt* lírai éneje. Annak ellenére tehát, hogy a vers keletkezésének történeti kontextusa ezt az értelmezést diktálná, Babits végül is nem követel igazságot a megalázott magyar nemzetnek (vö. SÁRKÖZY 2014; 183). A *Csonka Magyarország* harmadik szakaszában természetesen benne van a szétszakított ország fájdalma, de legalább annyira beleérezhető ebbe a szétszakíthatatlanság, az összetartozás élménye is:

Ti eldobtátok a trombitát
de a trombita zeng tovább,
zeng, nem a ti kezetekben,
hanem a vízben, a hegyekben,
Erdélyben, felvidéken,
az égen,
s bennem!

A vers zárata a korábbiaknál is talányosabb: „Én sohase mondtam: »Dönt majd az erőszak!« – most mondhatom: / »Nem! Nem!«” Vajon mire vonatkozik ez a dupla tagadás. Minden bizonnyal a jól ismert irredenta jelmondat megcsonkítása ez, Babits ugyanis elhagyja az országcsonkításra kimondott tagadás erős elszántságát kifejező időhatározót, s ezáltal a nyelvi gesztus által is jelzi az elkülönülését mindazoktól, akik ezt politikai jelszóként használják. Talán nem lenne túlzás ez esetben iróniát is feltételezni a babitsi megszólalás mögött, csakúgy mint a nyitó sorban megfogalmazott vágy („Bár lenne a hangom tiszta és éles, mint intő csengőkél”) és a versnyelv erős expresszivitása közötti nyilvánvaló ellentétben. A *Csonka Magyarország* nem tartozik Babits legtöbbet értelmezett művei közé, s ez aligha véletlen. A vers ugyanis nem tartozik a költő legjobb alkotásai közé, habár hangneme és nyelvezete nagy háborúellenes költeményeit, a *Húsvét előtt* és a *Fortissimót* idézi, és ezen túl előremutató poétikai jegyei is vannak. Ahogy a költő monográfiája, Rába György összefoglalja: „Aki »elmarad«, antidemokratikus államgépezet hatalmával fordul szembe, s ahogy a környező társadalom visszasságait saját életében érzékeli, az ágostoni-kantiánus eszményi erkölcsöt úgy véli mindinkább a közelmúlt társadalmi legalábbis virtuális társadalmi valóságának. A költő *Csonka-Magyarországa* is ezért hadakozik kétfelé: a határszűkítő békeszerződések, valamint az uralkodó államrend ellen, melyet az erkölcsi igazságnak hátat fordító háborús hatalom folytatásának fog föl. Ez a verse annyira expresszionisztikusan veti el a kötött ritmustervet, szabályos mondatfűzést és lesz szintaktikai jegyekben az önkívület kifejezése, hogy [...] igazi avantgarde »kiáltás«, és előfutára különösen az évtized második felében a forma expresszivitásával zaklatott világképről, háborgatott

eszményekről megszorodva hírt adó verseinek”(RÁBA 1983; 206–207). Ugyanakkor a *Csonka Magyarország* költői megszólalása mögött már az az értelmiségi szerepfelfogás áll, melyet majd a Julien Benda-könyvről írt nevezetes recenziójában fejt ki. Babits szerint az írástudó feladata, hogy minden időben rámutasson az Igazságra: „Az »áruló« írástudó tehát nem avval lesz árulónvá, ha lába nem megy egyenesen a Csillag felé, melyre ujjá mutat. Az árulást akkor követi el, ha nem is mutat többé a csillagra. Léptei magánügyek; de szavaiért és útjelzéséért felelős a világnak, melynek kalauzává szegődött”(BABITS 1978; 216). Ez a metafizikai horizontú, de a társadalmi felelősségvállalásra nyitott morál a *Csonka Magyarország* című vers erőteljes költői megnyilatkozásának az alapja is.

KIADÁSOK

- BABITS Mihály (1919): Magyar költő kilencszáztizenkilencben. *Nyugat*, 14–15, 911–929.
- BABITS Mihály (1978): Az írástudók árulása. In BELIA György (szerk.): *Esszék, tanulmányok* (2. kötet). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 207–234.
- BABITS Mihály (1996): Az igazi haza. In TÉGLÁS János (szerk.): *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok, 1915–1920*. Universitas Kiadó, Budapest, 320–324.
- BABITS Mihály (2010): A röpülő falu. In *Babits Mihály Kisprózai alkotásai* (sajtó alá rendezte NÉMEDINÉ KISS Adrien, SZÁNTÓ Gábor András). Argumentum Kiadó, Budapest, 306–317.
- BABITS Mihály (2011): *Babits Mihály levelezése, 1918–1919* (sajtó alá rendezte SIPOS Lajos). Argumentum Kiadó, Budapest
- BABITS Mihály (2014): *Babits Mihály levelezése, 1921–1923* (sajtó alá rendezte SZŐKE Mária; a jegyzeteket írta SIPOS Lajos). Argumentum Kiadó, Budapest

IRODALOM

- CSÁBI Domonkos (2014): *Babits Mihály 1925–1927: Pályarajz* [Doktori disszertáció]. PPKE BTK, Budapest
- CS. SZABÓ László (1962): A megcsonkított Babits. *Katolikus Szemle*, 2, 150–154.
- JANKOVICS József (2001): Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1–2, 183–213.
- RÁBA György (1983): *Babits Mihály*. Gondolat Kiadó, Budapest
- ROMSICS Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- RÓNA Judit (2015): *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája: 1915–1920* (1–2. kötet). Balassi Kiadó, Budapest
- SÁRKÖZY Péter (2014): Olasz–magyar, két jó barát... *Hitel*, 2, 175–184.
- SIPOS Lajos (2011): Válaszlehetőségek az irodalmi és társadalmi modernizáció kérdésére: A Napkelet és a Magyar Szemle. In FINTA Gábor–HORVÁTH Zsuzsa–SIPOS Lajos–SZÉNÁSI Zoltán (szerk.): *A Nyugat párbeszédei: A magyar irodalmi modernizáció kérdései*. Argumentum Kiadó, Budapest, 114–133.

MÉSZÁROS ZOLTÁN

Trianon, az én Trianonom

0

Akárhányszor mesélik el a történetet, a vége mindig ugyanaz.

1

Tisztán emlékszem... Mit jelent tisztán emlékezni? Egy egykori történet a fantázia és a logika alapján felidézni. Nos, tisztán emlékszem arra, hogy gyerekkoromban, úgy öt-hat éves lehettem, édesanyám egy hajnalon leültetett a már összecukott fekhelyre, és azt mondta: te jugoszláviai magyar vagy. Nem tudom, hogy ő kezdeményezte-e ezt a beszélgetést, vagy én mondtam valamit és megijedt, tisztázni akarta a helyzetet, de nagyon komolyan beszélt. Végül is akkoriban nem jelentett sokat, hogy jugoszláviai magyarként vagy magyarként mászok fára vagy focizok, de voltak más jelek is.

Amikor az iskolában a himnuszt énekeltük, az úgy kezdődött, hogy *Hej sloveni*, azaz *Fel, szlávok*, és ez engem egy kicsit szíven ütött, ugyanis nem voltam benne a himnuszban, hiszen az nem azt mondta, hogy *Fel, Jugoszlávia népei és nemzetiségei*. Egyébként is érdekelt, hogy miért vagyok én egy másik kosárban, sőt, a második kosárban, hiszen mindig népekről és nemzetiségekről beszéltek, soha nemzetiségekről és népekről. Aztán észrevettem, hogy a boltban érdemes csak szerbül beszélni az ismeretlen eladóhoz, mert kellemetlen, ha egy ismeretlent magyarul szólítunk meg, az pedig nem válaszol, vagy valami durvát mond.

A szerb nyelvvel soha nem volt gondom, nagyjából hároméves lehettem, amikor anyám elmondása alapján beszóltam nekik, hogy hiába beszélnek meg a bizalmas dolgaikat szerbül, értem, mit mondanak. Gondolom, a rajzfilmekből meg a tévéből ragadt rám valami, ám az akcentusom nagyon durván megmaradt, és írni sem tudok korrektül szerbül, ezeket tanulni kell, meg gyakorolni, de nekem soha sem volt időm tanulni meg gyakorolni, mert fára kellett mászni, focizni kellett, vagy kockázni. Egy szlovéniai cég a legóhoz hasonló kockákat gyártott, és én általában hadi repülőt meg naszádót csináltam belőlük. Kamaszkoromig mindenkit, aki nem magyarul beszélt, szerbnek gondoltam, fogalmam sem volt, hogy a városban, Szabadkán horvátok és bunyevácok is élnek, noha a szüleim soha nem értették meg, hogyan lehet valakinek kettős identitása: ha kell, magyar, ha kell, jugoszláv.

Aztén felsős koromban az apám ült le velem, és elmondta, hogy kerüljem a konfliktusokat a „szlávokkal”, ahogy ő fogalmazott. Azt mondta, hogy akár igazam van, akár nincs, nem jöhetnek ki egy ilyen konfliktusból jól. Pedig egyszer össze is verekedtem egy „szlávval”. Annak idején a verekedések „humánusak” voltak. A verekedő felek összekapaszkodtak, és az győzött, aki a másikat a földre tudta vinni. Aztán az történt, hogy az a srác, akit a földre vittem, hirtelen kamaszodni kezdett, én meg nem. Ő jóval nagyobb és erősebb lett, mint én, így ezután ügyeltem, hogy az utcán kerüljem.

Akkoriban hittem a titoizmusban, hogy is fedte volna fel egy gyerek a hazugságokból épített katedrális, ám az volt a vélemény rólam, hogy mindent lebecsülök, ami jugoszláv. És ebben volt valami, hiszen nem a kragujevaczi Zastavának írtunk levelet, hanem a müncheni BMW-nek. Annak idején volt egy német szöveg, amit átmásoltunk, beletettünk egy borítékba, és elküldtük, a BMW-től pedig matricát és katalógust, azaz reklámanyagot kaptunk a csodaszép autóikról. Egyszóval tudtam, hogy a BMW tőlünk nyugatra van.

Nem tudom, hogy a Trianon szó mikor találkozott velem, de ezt is édesapám vetette fel. Azt hiszem azért, mert már túl sok volt a zavaró információ: addigra megtudtam, hogy Magyarország tőlünk északra van, én meg magyar vagyok (persze jugoszláviai!). Egyszer el is utaztunk

Budapestre, ahol rokonok fogadtak, és jót ettünk náluk. Előtte jártunk a Halászbástyán, és végignéztünk a másik oldalon elterülő nagy szürkésen. Igen, a nagy szürkéség maradt meg bennem Budapest kapcsán, na meg az, hogy ekkora egybefüggő várost még sohasem láttam, és előbb voltam Budepesten, mint Belgrádban, hiszen ott nem éltek rokonaim. Édesanyám elmesélte, hogy Romániában is vannak rokonaink, de nem tudja, kik, hol és mit csinálnak, mert még nagyanyám idejében szakadt meg a levelezés. Aztán az apám is elmondta, hogy Magyarországon is élnek más rokonaim, akik alighanem a horvátországi Károlyvárosból vették az irányt arrafelé, az ő ősai pedig Zentára kerültek, hogy a dédapám cégtábláján azt írja: Mészáros András, hentes és mészáros. Legalábbis a családi emlékezet szerint, amiről tudjuk, hogy valamilyen egykori történet, fantázia és logika eredménye.

2

Tizennyolc éves voltam, amikor Milošević hatalomra jutott, és huszonkettő, amikor elkezdődött a délszláv háború. Akkor már biztos voltam benne, hogy történész leszek, mivel egyrészt meg akartam ismerni az embereket, és azt hittem, hogy a történelem erre alkalmas; másrészt pedig egy esélyt kaptam a családtól. Csak egyszer felvételizhettem az egyetemre, és ha nem sikerül, mehettem volna betanított munkásnak. Szóval a népszerű pszichológia és az igényes filozófia kihullott a lehetőségek közül, a történész szakra viszont még befértem. Nyilván Trianonnal is foglalkoztam.

Húsz-huszonegy éves voltam, amikor megtörtént a magyarországi rendszerváltás, és ettől kezdve sokféle Trianon-könyvhöz hozzá lehetett jutni, és amihez hozzájutottam, azt el is olvastam. Ezekből a könyvekből egy „előre megfontolt országgyilkosság” képe rajzolódott ki. Szó volt titkos tárgyalásokról. Persze a tárgyalások mindig titkosak, most sem azt mondják a sajtónak, amiről tényleg szó volt, hanem azt, amiről megállapodtak, hogy mondani fogják. Megtudtam, hogy Clemenceau menyé magyar volt, és miatta utálta a magyarokat, hogy Szazanov romániai látogatása alatt odaigért Erdélyt a Román Királyságnak, elolvastam Pozzi

híres emlékiratait és a szabadkőművesekről írtakat. Máig sem tudom, hogy ezek a tények mennyire fontosak, hiszen ezekben a könyvekben nem hazudtak, hanem úgy mondták el a történelmet, mintha előre eltervezték volna, hogy az bizonyos módon Trianonhoz vezessen. Nem kételkedem abban, hogy voltak előzetes tervek és titkos tárgyalások, de az egy karvaly korszak volt, minden kis ország a nagy országgá válás lehetőségét kergette. Aztán a rendszerváltás első tíz éve után elkezdtek jönni kicsit más könyvek is. Megismerkedtem Ormos Mária professzor asszonnyal, aki a mentorom lett a doktori tanulmányaim során, így amit csak lehetett, elolvastam tőle. Az ő fő műve Padovától Trianonig a francia dokumentumok alapján rekonstruálja a francia érdekeket és döntéseket, és az egész cseppet sem egyszerű, de annak is Trianon a vége. Aztán brit szerzők munkái jelentek meg, végül pedig Romsics Ignác is két könyvvel járult hozzá a képhez (nem hiszem róla ám, hogy egy történétíró hős, mert láttam azt a könyvét is, amit a rendszerváltás előtt írt 1956-ról). Trianon titkai és Trianon legendái (mindkettő egy könyv címe) kezdtek a helyükre kerülni, míg végül azt olvastam valahol, hogy a magyar hadvezetés a trianoni tragédiából azt a következtetést vonta le, hogy nem szabad egy háború végén gyengének lenni. És azt hiszem, hogy ezek a derék katonák a fején találták a szöveget. Az első világháború végén Magyarország gyenge volt.

Magyarország papíron nem is létezett, amikor Padovánál aláírták a tűzszünetet, miért hagynák ki a papíron létező államok a lehetőséget, hogy területet szerezzenek egy papíron nem létezőtől, amely az őszirózsás forradalommal ráadásul el is vágta a köteléket, ami összekötötte a papíron létező birodalom központjával. És Károlyi Mihályt is sikerült valahogy beleillesztenem a történetbe. Nem láthatok a fejébe, így nem tudhatom, hogy hazaáruló volt-e, az viszont látszott, hogy fogalma sem volt arról, hogyan kezelje a helyzetet, egy bugyuta elképzelése volt arról, hogy az antant majd igazságos és jóindulatú lesz. Aztán megértettem azt is, hogy az egy dolog, hogy Linder Béla kijelentette, hogy nem akar katonát látni, de az is úgy volt, hogy a katonák meg fegyvert nem akartak látni. Elegük volt, nem tudták, miért harcolnak, egy dolog érdekelt ők: haza akartak menni. Ezt meg is tudom érteni. Egy olyan háborúban harcolni,

amelynek az indoka nem világos, meglehetősen furcsa. Közben meghalni, rohamozni, visszavonulni pedig egészen hervasztó. Egyedül azt nem tudom, hogy mi lett volna, ha...

Ha mondjuk Károlyi nem olyan buta és/vagy hazaáruló. A mérsékelt történészek nem tartják őt hazaárulónak, de azért azt meg kell jegyezni, hogy Benešnél fejezte be a pályafutását, aki viszont rendkívül ügyes területszerző volt, Masarykkal egy nemlétező országból valódi országot csinált, és szinte ellenállás nélkül vette át Magyarország északi részét. Nem tudhatom, hogy a honvédek vajon megállnak-e, ha eljut hozzájuk az információ, hogy a haza végveszélyben van. Vajon lett-e volna kommunista forradalom és vörösteror, és hogy a Prónai és Héjjas vezette önkéntesek meg a rongyos gárda, a székeleyekkel kiszélesedett volna-e, és valamilyen honvédség megszervezhető lett volna-e. Nem tudhatom. Azt viszont tudom, hogy a békediktátum aláírásának pillanatában a hadihelyzet tragikus volt. A románok egészen a Tiszáig értek, miután már a fővárost is megjárták, a „szerb–horvát–szlovének” (a béketárgyaláson rendkívül hatékonyan tudtak új népeket kitalálni), de voltaképpen a szerb hadsereg északabbra volt jóval, és fontos városokat, Szegedet, Baját, Pécsét uralta, a „csehszlovákok” is délebbre voltak a majdani határnál. Csak a nagyhatalmak parancsára vonultak volna vissza, de ugyanúgy (a nagyhatalmak parancsára), és a saját szándékuk szerint is továbbindulhattak volna. A tervek között szerepelt egy csehszlovák–délszláv korridor, ami azt jelentette volna, hogy Nyugat-Magyarország területén megsztozik a két szláv állam, és a Balaton közepén határ húzódott volna.

Trianonnal kapcsolatban mi általában a háború előtti Magyarországot, a nem nemzetközi szubjektum Magyarországot hasonlítjuk össze a békeszerződés utánival, érdemes azonban egy pillantást vetni a békeszerződés előtti területi állapotokra is. Apponyi Albertnek nem nagyon volt választása, csak az, hogy elmenjen Párizsba, még akkor is, ha ott megáláztatások érték, a beszéde kiváló volt, de a döntés már megszületett. Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és Benárd Ágost népjóléti miniszter alá kellett, hogy írják a diktátumot, ugyanis a diktátumnak volt egy másik oldala, mégpedig az, hogy olyan területeket szereztek vissza, amelyek felett a gyakorlatban nem rendelkeztek. Aztán az 1918-tól el-

húzódó bizonytalanság már valamilyen bizonyosságért kiáltott. Ahogy múlt az idő, a helyzet romlott. Az, hogy az erdők, az ércék, a városok, a vasútvonalak elvesztek, fájt, de a legjobban a kisebbségbe kerülő magyarság helyzete fájhatott, hiszen emberekről van szó, nem tárgyakról. Kétszeresen fájt, hiszen azoknak, akik a „maradék Magyarországból” belegendolnak, is fájhat, de fáj azoknak is, akik kívülre kerültek a „maradék Magyarországból”, hiszen ők érzik, milyen az, amikor csak azért záródnak a kapuk, vagy szűkülnek a lehetőségek, mert kisebbségiek.

3

Édesanyám 1942-ben született Magyarakanizsán, nem volt nehéz magyar állampolgárságot szerezni. Nem akartam az elsők között beadni a kérelmet, mert nem szeretek sorban állni, de végül mégis sorban álltam, mert akartam állampolgár lenni, ez nem volt kérdés. Választottam magamnak még egy hazát. Én választottam! És az a haza is választott engem. Úgy éreztem, valami helyrebillent, és ez jó. És amikor Magyarországon csinállok valamit, a tiszteletdíjamból büszkén fizetem be az adót, sőt előre levonatom belőle.

Én már harmadik generációs Trianon utáni magyar vagyok. A háború a nagyszüleim életét találta telibe (az egyik dédapám még 1915-ben halálos lövést kapott), majd dédanyám betegségben meghalt, így történt, hogy nagyanyámat az egykori Magyarország egykori apácai nevelték, akik országhatár ide, országhatár oda, magyarnak nevelték. Aztán a szüleim szegénységéből megszülettem én, az utolsó hajtás apám családfájáról. Édesanyám részéről van unokatestvérem bőven, noha anyám is félárván nőtt fel, mert amikor ötéves volt, az apja meghalt tbc-ben. Azon kívül, hogy kopasz volt és izzadt, valamint hogy 1942-ben a „nagykést” tartotta a párnája alatt, hogy végezzen magával, ha jönnek érte a partizánok, anyám nem sokra emlékezik az apjáról. Én szívesen hinném, hogy önvédelem céljából volt nála az a kés. (Egy másik verzió szerint a balta volt az ajtófélfához támasztva.)

Egyszer, közvetlenül a háború után, az édesanyám bátyja jelentkezett, hogy cipőt kapjon. Ez egy népgyűlésszerű osztogatás volt, konstatál-

ták, hogy jelentkezett, és ment a szöveg tovább, aztán a cipőt egy szerb gyerek kapta azzal az indoklással, hogy az apja cipőjében járt, az már nem számított, amikor a nagybátyám szólt, hogy igen, de neki apja sincs. A másik nagybátyám pedig nem tudta tartani a száját. Fiatalember, de már majdnem végzett közgazdász korában felajánlották neki, hogy lépjen be a pártba, ő erre azt mondta, hogy: „amíg ilyen hülyék vannak a pártban, addig nem lépek be”. Kis idő elteltével bírósági idézést kapott, majd hat hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélték. A vádpontok között szerepelt az is, hogy valakikkel Kelebián, a magyar határnál üldögélt, és beszélgetett. Az egyik pillanatban azonban azt mondta, hogy „milyen jó ez az északi szél, ami Magyarország felől fúj”. Ez irredentizmusnak számított, meg is kapta érte a magáét. Egyszóval a Trianon utáni második generációnak sem volt könnyű, édesanyám gyakran járt haza a boltból feldúlva, hogy egy egyetemista megint letegezze a kasszájánál. Meg kellett volna értenie (neki kellett volna megértenie!), hogy délebbre ez természetes, de arról szó sem volt, hogy az egyetemisták értsék meg, hogy itt az a természetes, ha nem tegeznek le egy asszonyt.

Valójában a titoizmusban mindig csak kinyilvánították, hogy a nemzetiségi kérdés rendezve van, ami azt jelentette, hogy a kisebbség alkalmazkodik, és azt sem tudom elképzelni, hogy ne lett volna senki, aki nem örült volna annak, hogy a kisebbségek száma csökken. Úgyhogy én már ebbe a csökkenő számú kisebbségbe születtem bele. Az iskolában természetes volt, hogy két szerb osztály indul, és csak egy magyar. A nem magyar játszópajtásaim fel is voltak háborodva, hogy magyar osztályba megyek, és egyszer szöknöm kellett, mert meg akartak verni, de utána megnyugodtak, és szent volt a béke. Az iskolában a magyar volt a legutálatosabb tantárgy, mert olyasmikkel nyaggattak, hogy az állítmányt két vonallal, az alanyt eggyel, a tárgyat pedig szaggatott vonallal húzzam alá, sose értettem, miért (én úgy éreztem, hogy az egész mondatból állítok valamit, így az egész mondat állítmány). Nálam az ilyen grammatikai dolgok érzésre működnek, soha semmilyen nyelvet nem tanultam meg könnyvből, pedig sokat próbáltam. Aztán a szépírásra és a helyesírásra is egyeseket kaptam. Pecát, ahogy mondtuk, kivéve, ha talpas volt, én talpasokat is kaptam, emlékszem, hogy az egyik legalább

háromcentis volt, és már a harmadik mondatnál ott díszelgett. A tanárnő semmit nem tudott elolvasni a fogalmazásomból, és azt mondta, amikor a dolgozatokat osztotta ki, hogy vannak, akik csúnyán írnak, vannak, akik helytelenül írnak, és van a Mészáros. Még szerencse, hogy van számítógép, és nem kell ékezetekkel, t-k és nagy A-k áthuzigálásával bajlódni. Általában mással kompenzálva hoztam a magyart hármásra. Az órán írni nem tudtak megtanítani, de azt megtanították, hogy Szabadka nem Szabadka, hanem Subotica. Előbb tudtam, ki volt Goriot apó, mint Cs. Simon István. A vajdasági magyar irodalommal is úgy ismerkedtem meg, hogy a focilabdát a garázsajtóknak rugdostam (azok voltak a kapuk, én meg a gólkirály), és ezt már nem bírta türelemmel, többször is szólt, majd kirohant és megzavart Gulyás József költő. Izmos fickó volt, én pedig úgy szaladtam, mint a nyúl, és nem kapott el. Hát így találkoztam én a vajdasági magyar irodalommal.

Aztán sok zűr után felnőttem, és Isten csodája volt, hogy valahogy meg nősültem, az meg még nagyobb csoda volt, hogy gyerekeim születtek. Az már nem volt csoda, hogy elváltam. Visszakerültem a kamaszkori szobámba, mert olyanok a törvények, hogy minél több gyereke van egy férfinak, annál inkább el lehet vele bánni. Nekem három van, úgyhogy az „asszony mindent vitt”: nem csak a történelem tud pofonokat osztogatni. A gyerekeim rendesen jártak hozzám, nem messze laktak, azaz én laktam nem messze tőlük, szinte a szomszédban.

Aztán a lányom tizennyolc éves lett, szerzett egy viszonylag szép sumrát és meghívta a barátait italozni egy szombaton a városközponti Thaliába, aztán éjfél után ő és az öccse hazafelé vették az irányt, volt velük még egy srác. Leültek a ház mellé, ahol laktak, beszélgetni, és arra járt két tagbaszakadt, szerbül beszélő fiatalember. Elkezdtek rugdosni a fiúkat, és az egyik azt ajánlotta a lányomnak, hogy hagyja magát megfogdosni, és akkor ők eleresztik a fiúkat, de a lányomnak iszonyúan erős hangja van, és sikoltozva állt ellen. Egyébként pedig ő egy igazi „donna”, akinek a súlya és térfogata is megvan ahhoz, hogy egy jó sípcsonttrúgást vagy pofont bevigyen, nem úgy, mint a két nyápic fiúnak. Kezdek hát kigyúlni a fények, és erre a két „agresszor” elmenekült. A „trianoni maradék” negyedik generációs gyerekeim pedig hazamentek. Az én fiamnak a hátán

keletkeztek sebek, a másik fiúnak pedig bevérzett a szemgolyója, mert kapott fejrúgást is (ő nem tett feljelentést). Másnap eljöttek hozzám a gyerekeim, és én mindjárt a rendőrségre mentem velük. Nem akartam semmilyen felhajtást, csak azt, hogy kapják el a verekedőket. A rendőr mindjárt tudta, hogy ki volt az egyik támadó. Sokat vártunk az őrön, orvoshoz is kellett menni, aztán hónapok teltek el, és az eljárást vezetőik egész mást hoztak „vádltként”, nem találtak tolmácsot, és megkértek engem, aztán volt még egy meghallgatás, megint nem volt tolmács, és semmi.

A verekedés után mondta mindkét nagyobb gyerekem, hogy ők ebben az országban nem fognak maradni, és nekem nem lehetett egy szavam se. Sem akkor, amikor a nagyobbik gyerekem bejelentette, hogy Írországba távozik, sem amikor a fiam bejelentette, hogy Budapestre megy. A tények és élmények ellenében az érveim semmit sem értek volna, így nem is mondtam semmit.

A harmadik, fogyatékos (4.1 generációs) gyerekem még itt van az országban, ő csak arra mehet, amerre az anyja megy, elképzelhetetlen, hogy önálló életet éljen, pedig egy, a születése előtti ultrahangvizsgálat szerint teljesen normális babaként kellett volna születnie. Egyszerűen ami engem illet, vélhetően már nem lesz tőlem származó ötödik, és tőlük származó hatodik Trianon utáni autochton kisebbségi generáció.

n^x

A múlt a jelenben is fájhat.

Számunk szerzői

A. SAJTI Enikő (1944) történész, professor emerita

LOSONCZ Alpár (1958) filozófus, egyetemi tanár

MÉSZÁROS Zoltán (1969) történész, levéltáros

NÉMETH Ferenc (1956) művelődéstörténész, egyetemi tanár

ORCSIK Károly (1978) egyháztörténész, lelkipásztor

ÓZER Ágnes (1955) muzeológus, történész

PESTI Emma (1990) festő

SZÉNÁSI Zoltán (1975) irodalomtörténész

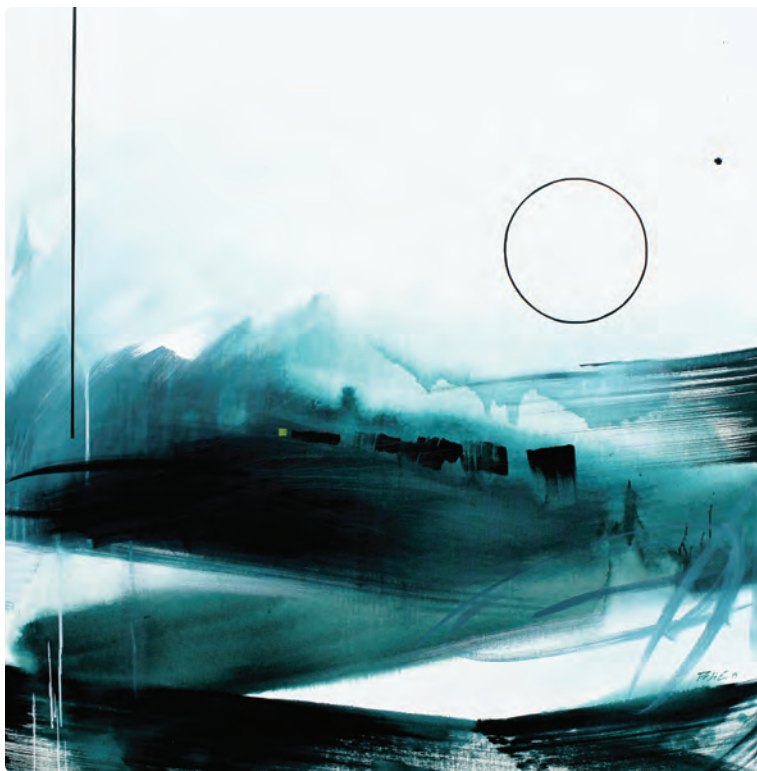
IZLAND I.

(2019, AKRIL, VÁSZONTÁBLA, 20×20 CM)

SÖTÉT FÉNY

(2019, AKRIL, VÁSZON, 100×100 CM)

ERDÉLY I.

(2019, AKRIL, VÁSZON, 50×50 CM)

NYUGHATATLAN NYUGALOM II.
(2019, AKRIL, VÁSZON, 100×100 CM)

ELMOZDULÁS

(2019, AKRIL, VÁSZON, 100×100 CM)

FEKETE ÉG

(2019, AKRIL, VÁSZON, 50x40 CM)

HITETLEN II.

(2019, AKRIL, VÁSZON, 100×70 CM)

REDŐK

(2019, AKRIL, VÁSZON, 50×30 CM)

